

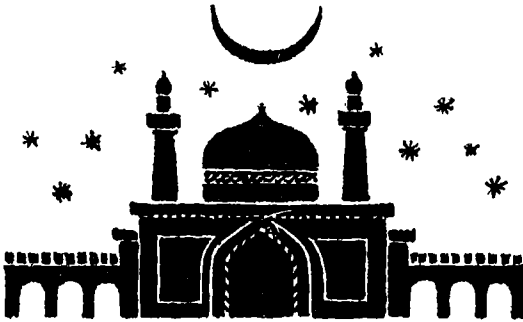
Джирджи Зейдан

Сини харуна
ар-рашїда

جرجى زيدان
الاميين والمأمون
القصة التاريخية الكبرى

ترجمة
الى اللغة الاكراهية
بالم
تاتانا وايجور ليبيديسكي

دار الطبع والنشر "دنييرو"

كييف ١٩٧٤

Джiрджі Зейдан сини харуна ар-рашiда

ІСТОРИЧНИЙ РОМАН

Переклали з арабської
Ігор та Тетяна Лебединські

Видавництво
художньої літератури
«Дніпро»
Київ — 1974

И(Араб)
З.47

З $\frac{70304-141}{205(04)-74}$ 372—74

© Український переклад, видавництво «Дніпро», 1974

Розділ 1

ВИНАРНЯ НА ОКОЛИЦІ БАГДАДА

Заснований халіфом аль-Мансуром¹ — у 145 році хіджри² — Багдад мав вигляд круга і був оточений високими фортечними стінами, що надійно захищали його жителів. Медіна аль-Мансур — місто аль-Мансура, як називали старе городище, — було невелике: Золотий палац, халіфська мечеть, будинки державних диванів³, скарбників, палаци смірів, воєначальників, їхніх улюблених наложниць, пошту і челяді — ось і все, що там було. Четверо масивних воріт, з яких виходили тракти, мали відповідні назви: північно-східні — Хорасанські, південно-східні — Басрійські, південно-західні — Куфські, північно-західні — Сірійські.

У місті аль-Мансура не було простору для дальшої забудови. Тому вільні землі навколо городища були поділені між прибічниками еміра правовірних. На них і розгорталось нове будівництво. Навколо старого міста з вузенькими вуличками, де часом не могли розминутись і два віслюки, привільно розкинулись пригорода, серед яких найбільш відомі були аль-Харбійя на півночі і аль-Кархі на півдні.

На східних берегах Тігру височіли розкішні палаци аш-Шемассія, ар-Русафі, аль-Мухаррем. За Хорасанськими воротами, вдалині, виднілись високі, спрямовані в блакить неба вежі замку Вічності. Широкий Хорасанський тракт, який пролягав недалеко від нього, повертав потім до середнього Багдадського мосту, перекидався на другий берег річки, огинав зелені квартали ар-Русафі і аль-Мухаррема, перетинав канали і арики, які відводили воду з Тігру, а також безліч дрібних струмків, що впадали в нього.

¹ Абу Джаафар аль-Мансур — другий аббасідський халіф, засновник Багдада. (Вступив на престол в 754 р., помер у 775 р. н. е.).

² Хіджра — мусульманське літочислення починається з 662 р. н. е. (цей рік мусульмани вважають роком переселення пророка Мухаммеда з Мекки в Медіну і створення релігійної громади).

³ Диван — канцелярія, податкове відомство.

Далеко на схід, паралельно до Хорасанського тракту, простягнувся найбільший канал Джаафара. На обох його берегах зеленіли виноградники й сади, які доглядали досвідчені виноградарі й садівники. Фінікових пальм було близько чотирьохсот п'ятдесяти сортів: і темний барбан, і найсолодший фінік бярхі, і цаді, з якого готують міцний напій арак.

За старезними карагачами, посадженими замість огорожі, на виплечаних деревах росли медові персики, камфорні абрикоси, фісташки, мигдаль, родючі фіги, нішанурські сливи, апельсини і багато інших плодів, перелічити які неможливо.

На лівому березі каналу, там, де закінчувались міські будови, стояла самотня винарня. Вона належала винареві Самхану, предки якого прийшли в Багдад із заходу.

Від Хорасанського тракту між деревами виляса польова стежка, добре знайома багатьом багдадцям, а також приїжджим. Винар був великий майстер щодо витримки виноградних і фінікових вин, готування страв як багдадської кухні, так і кухні інших міст і країн. Спиртні напої подавалися на будь-який смак: запашні, з дурманом, кислі, згірклі, дорогі, дешеві, в необмеженій кількості і потай від тих, хто сюди не заглядав. Шаріат¹ забороняв уживання вин, і до винарні заходили, криючись від ганьби і зайвих розмов. Любителям гашишу була відведена таємна кімната — курильня, тут можна було дістати індійську коноплю, шарег, кіф, бханг, лазач². Винарі були людьми спритними, хитрими, лукавими, уміли поводитися з відвідувачами. Де поступкою, де привітністю, де жартом, де суворістю тримали вони в шорах п'яну розгнуздану орду, яка бешкетувала від випитого вина. Вислуховували погрози, лайку, похвалу, приховану образу, доноси, визнання, сказані каліченою мовою. Прикидалися дурнями або невинними ягнятами, аби вивідати таємниці, щоб із цього потім мати користь, підтримували й викохували розпусту.

Мусульмани самі не могли торгувати вином³. Торгівлю вели іудеї та християни, взяті халіфською владою під свій

---

¹ Шаріат — мусульманське законодавство.

² Гашиш, індійська конопля, шарег, кіф, бханг, лазач — наркотики.

³ Коран забороняє приготування, вживання купівлю-продаж вина.

захист¹. Не випадково поети склали вірші про винарів, прислужників і прислужниць.

На грудях їх пишаються хрести,
Немов' гвоздики без стеблин².

Власник винарні Самхан щасливо пережив двох емірів правовірних — аль-Махді³ і аль-Хаді⁴. Справа його процвітала і при халіфі Харуні ар-Рашіді⁵. Багато натерпівся він страху — таке вже ремесло винаря, але найбільше під час падіння Бармеکیدів, коли обезглавлене тіло халіфського візира Джаафара ібн Ях'ї було розіп'яте на перекладині і для загального огляду підняте на середньому Багдадському мості.

Харчевня при винарні була простора, підлогу вкривали мати з подушками з грубої мішкловини, набиті соломною. З товстих стін, як бійниці, дивились вузькі віконця. Розташовані поблизу кам'яні ніші, замість ядер і стріл, були заставлені готовими до завзятої атаки глечиками з вином із винограду, родзин, яблук, свіжих і сухих фініків. У кутку легкою кавалерією завмерли люльки для кальяну⁶. На полицях бойовими рядами вишикувались череп'яні келихи, дерев'яні піали, скляні кубки. Поділені на ранги, одні вмещали чверть ратля, другі — половину, треті — цілий ратль⁷.

Біля дверей були розвішані лютні, тамбурини, тумбури⁸, ліри. В харчевні траплялись дні, коли музиканти неспроможні були заглушити п'яні голоси. Але все стихало при появі співачки, тоді вино і пісні доповнювали одне одного. Спорожнілих келихів збільшувалось у кілька разів.

---

¹ Іудаїзм, християнство, а також зороастризм (вогнепоклонство) були релігіями. При халіфському дворі воїни мали своїх представників, які захищали інтереси каст.

² І б н а л ь-М у т а з з — арабський поет з Аббасідів (народився 861 р. н. е., помер 902 р. н. е.), був халіфом протягом одного дня.

³ Аббасідський халіф аль-Махді правив у 775—785 рр. н. е.

⁴ Аббасідський халіф аль-Хаді правив у 785—786 рр. н. е.

⁵ Аббасідський халіф Харун ар-Рашід правив у 786—809 рр. н. е.

⁶ К а л ь я н — східний курильний пристрій, за допомогою якого дим пропускається через воду і охолоджується.

⁷ Р а т л ь — міра ваги, що дорівнює 500 грамам.

⁸ Т у м б у р — різновид гітари.

АЙЯРУН¹ І ЛУЧНИК У ВИНАРНІ

Повільно, ніби неохоче, посувався до кінця літній день сто дев'яносто третього року хіджри. У винарні було порожньо, ніхто не хотів іти аж на край міста в таку спеку.

Винар приймав будь-якого відвідувача, аби тільки той платив за випите, але особливо радів, коли заходив чужинець.

Багдадці — люди бувалі, спритні, торгуються за кожний шеляг, а мандрівник, прибулий здалека, обмінного курсу не розуміє — вже бариш! — і за плату не сперечається; добра ціна ратля поганенького фінікового вина два дирхеми², а він, не задумуючись, платить п'ять.

На березі каналу горіло багаття, на якому смажилась принесена рибалками річкова камбала. Закотивши рукави і заткнувши поли за пасок, Самхан підворушував жар. Вітер розвівав його бороду, дим обгортав чалму.

Від винарні долинув гомін, хтось голосно спитав:

— Де господар?

Перед дверима стояв айярун, яких тоді в Багдаді розвелось видимо-невидимо. Були це люди одчайдушні, сміливі, забіякуваті.

— Спаси аллах! — пробубонів винар, поспішаючи на поклик.

Приховуючи розчарування і тривогу, він посміхнувся, широким жестом гостинного господаря запросив гостя і, помітивши під навісом другого відвідувача-лучника, вимовив:

— Просимо до нас, дорогі! Просимо до нас!

На голові айяруна капелюх схожий на бойовий шолом, але зроблений з пальмового листа. Дублена шкіряна куртка без рукавів покрита страхітливими малюнками. З правого плеча на лівий бік до крижів звисає торба, наповнена камінням. Штани з товстої мішковини короткі, до колін. Звичайна зброя бродяг праща, складена петлею, стиснута в правій руці, а в лівій — надкушений корж.

— Дай напиться спраглим! — заволав айярун, доідаючи шматок коржа. — Спразі нема кінця, налиї винця.

¹ Айяруни — організовані і об'єднані бродяги. Набували особливої сили в періоди послаблення халіфської влади.

² Дирхем — срібна монета, яка містить в собі 3,12 грама срібла.

Винар дістав глечик, подав келих, який вміщав ратль дешевого араку. Перевів погляд на лучника. На спині його чорної куртки витіюватими літерами була вигаптувана державна емблема:

Нехай тремтять прокляті вороги!
І ти, аллах, нам в цьому поможи!

Тюрбан був такий високий, що верх його підтримувала зсередини бамбукова підпора. Завершували обладунок лук, меч і стріли.

Воїни еміра правовірних залишали у винарні чимало срібних і золотих монет тоді, коли їм виплачували платню, а траплялось це не так часто.

Лучник з уклоном прийняв ратль виноградного вина і, стоячи, випив його.

Айярун замовив другий келих.

— Клянусь аллахом, голубе! Коли я стану арифом¹ чи, як пощастить, мукаддамом², візьму тебе у свій загін.

Підтримуючи жарт, лучник зареготав, поклавши руку на плече винареві, і промовив з акцентом, з якого неважко було здогадатись, що він з Фергани, очевидно того набору, який зробив ще халіф аль-Мансур.

— Заспокойся, Самхане! Обіцяю, коли нам заплатять готівкою, розрахуюся з тобою за всі ратлі. Дам ще й на додачу. Я хотів би зараз... Нема ні гроша. Доведеться почекаати,— він знизив голос.— Зовсім недовго... Зовсім... Як тільки дійде до перевороту, виплатять до останнього дирхема.

— Ви і при грошах жалієтесь,— перервав його айярун, витираючи губи.

— Свята правда! Як не жалітися? Дружину не завеш, дім і дітей також. А мені б давно час... От і думаєш, почалось би... Щоб пожитись, як на війні. Ще й краще.

Ферганець запнувся, боячись сказати зайве. У його приятеля язик, навпаки, розв'язувався все більше.

— Коли халіфату потрібні будуть захисники,— мовив він, розперезавшись,— а це дуже скоро, ти правду сказав,— ви швидко отримаєте свою платню. Гроші додають хоробрості. А хоробрість потрібна буде. Разом з переворотом...

---

¹ Ариф — військове звання, відповідає фельдфебелю.

² Мукаддам — військове звання, відповідає майору.

Лучник потрусив співрозмовника і, коли той замовк, потяг його до виходу.

Винар не дуже на це звернув увагу. Про майбутні зміни розмов було чимало. Але здивувало, що обидва відвідувачі говорили обережно, виходить, вони щось знають...

— Розважайтесь, люди добрі. Чого так рано хочете мене залишити? — спитав він їх і вказав на циновки. — Стародавні мудреці вважали, що людина складена з чотирьох основних елементів: землі, повітря, води і вогню, а веселий віршувальник Абу Нувас¹ склав вірші:

Дивись на приклад, друже мій
І так, як я, ти лише пий!
Чотири елементи має
Кожен із нас.
І хай він знає:
Що кращої немає міри,
Як чотири на чотири!
На кожен елемент береш чотири ратлі вина —
І пий до дна!

Він співучим голосом продекламував вірші і додав:

— Так що вам ще далеко до норми.

Айяруна двічі просити не треба було. Він упав на подушку біля стіни, зняв з гачка лютню, простягнув її Самхану:

— Заграй, господарє! Чи зможеш ти так заграти, як Барсума². Може, тобі дати й тамбурин?

Винар взяв інструмент, почав наладжувати лютню.

— Коли б я грав, як Барсума, — промовив він задумливо, — жив би я не тут, а в палаці еміра правовірних, і він засипав би мене золотом і дарунками.

Лучник сів на циновку. Замріявся.

— Ет, коли б я вмів дути в дуду та співати! Заграв би, як Ібрагім аль-Мосулі³! Слава аллаху, і так труся біля великих та достойних, халіфів і емірів. Правда, при них небезпечніше... Ніколи не знаєш, як повернеться. Придворні ці, співаки і музиканти, сьогодні в милості, а завтра...

---

¹ Абу Нувас (аль-Хасан аль-Гані) — відомий арабський поет (народився приблизно 727—762 рр., помер близько 814 р.), вірші його, пройняті еротизмом, популярні до нашого часу.

² Барсума — придворний музикант.

³ Ібрагім аль-Мосулі — придворний співець і поет, перс за походженням (743—804 рр. н. е.).

— Кинь же ти свою філософію! — розреготався айярун.— Я б не відмовився пожити в замку Вічності. Віршувальником, флейтистом, яким завгодно дармоїдом. Чи не однаково? А щодо небезпеки, то аллах до мене прихильний. Та я й сам теж маху не дам. Та що казати! Я б і лучником став. Аби тільки платили гроші. А ще коли б ти був у мене арифмом, з походу ми б повернулися з вродливими наложницями і багатою поживою.

— Якби повернулись,— сказав спроквола лучник.

— Сам, мабуть, підеш в Самарканд? Та зачекай, кажуть, залишилось зовсім недовго. Хіба не надієшся на перемогу?

— Це вже як забажає аллах! І на похід його воля, і на учасників. А ми люди маленькі. Бачиш, Харун ар-Рашид зовсім захворів там, в Хорасані. Тепер і подумай: що буде робити аль-Амін? Батько залишив його керувати Багдадом. Чи втримається він? Адже він не такий суворий, як Харун ар-Рашид. А щедрий, як батько.

Лучник ковтнув вина і додав:

— Мабуть, і в тебе майна збільшиться. Я тут був при охороні палацу і бачив вашого головного повелителя еміра айярунів, волоцюгу над волоцюгами, вельможного аль-Хасана аль-Харша. Він виходив від самого халіфа. Це неспроста...

— Може, й так, може, й ні. Я думаю, що ми по-справжньому поживимось, лише коли почнеться...— Айярун озирнувся на всі боки і знизив голос до шепоту,— почнеться двірцевий заколот. Ти, голубе, часто заздриш, що я бродяга. А ось як завариться каша, я позаздрю, що ти лучник еміра правовірних.

Вечір опускався на землю, сіре покривало сутінків обгорнуло її швидко і надійно. Над каналом стали помітні відблиски згасаючого вогнища.

— Пахне смаженою рибою! — вигукнув айярун, широкими ніздрями втягуючи повітря.— І, здається, тією, яку я найбільше люблю!

— Чи не забув ти її на рожні? — прошепотів винар. Лютня була настроєна, він відклав її і підійшов до світильника — череп'яної миски на підставці, приробленої до стіни. Вказівним пальцем поколупав гніт, збив нагар, неквапливо дістав кремій, трут, кусок пощербленого заліза, поклав трут на край кременя і кілька разів ударив. Від іскри, що з'явилась, трут почав тліти. Тоді він підніс до нього суху

тріску, кінець якої був покритий сіркою. Сірка спалахнула, і він запалив гніт.

Тим часом айярун встиг збігати до вогнища, зняти рибу і бігом повернутися у винарню. Він поклав смажену камбалу на надкушений корж, наче на тацю, і почав їсти.

— Гей, господарє, келих катрабульського!

— Ач чого захотів, катрабульського! — передражнив Самхан, не бажаючи давати дорогого вина.— Я вам дам іншого, з перського зушабу з диким медом. Воно й міцніше.

Відвідувачі погодились, зареготали, і він зареготав разом з ними.

Розділ 3

ЩЕ ДВА ВІДВІДУВАЧІ

— Кому свіжі пластани?! Щойно зловлені! По чотири ратлі вагою! У Бейтара Хайяна!

Почувши заклик рибалки, айярун підскочив на подушці.

— Яке щастя! Зараз ми віддячимо тобі, Самхане!

Він дістав з торби круглий камінь, поклав його в пращу і вже на ходу сказав винареві, який, бачачи, що відвідувач сильно п'яний, стурбувався неабияк і спробував його затримати:

— Облиш! Треба забрати пластанів, яких нам посилає само небо!

Вздовж каналу йшов босий рибалка в лахмітті. На його придавленій чалмі злегка погойдувалась таця з рибою.

— Віддамо тобі за твою камбалу!

Айярун прицілився.

— Не вбивай його! — злякався Самхан.— Хай береже його аллах! Не треба мені твоєї віддачі.

— Заспокойся, ти! Я його не вбиватиму. І тацю не зачеплю. Дивись!

Кинутий камінь, описавши невелике коло, попав точнісінько в верхнього пластана. Дві рибини сковзнули і впали на землю.

— Ого, та у нього в руці, здається, ще й корж! — промовив айярун, приглядаючись до рибалки, який зупинився від здивування.— Ось це до речі! Зараз, брате, він буде наш!

— Не кидай камінь! — закричав чоловік у лахмітті, впустивши коржа і втікаючи.— Візьми його! І рибу теж! Тільки не кидай камінь.

Беручи свіжі пластани, Самхан подумав, що аллах, видно, і справді до нього прихильний. Щоб спокутувати взятий на себе гріх, він помолився, а заодно попрохав всевишнього не обходити його даровим прибутком. Аллах в ту мить не інакше як був вільний від справ, бо швидко почув його молитву.

Веселощі ще були в розпалі, коли від шляху долинув довгожданий стукіт копит і брязкіт вуздечки.

Очі Самхана сльозились від диму, що наповнив харчевню під час копчення риби. Він протер їх і побачив високого незнайомця в джуббі¹, з-під якої майоріла медово-жовта сорочка, а до паска була прикріплена скринька, в якій звичайно носили каламарі. Очі у нового відвідувача чорні, хитрі, швидко бігають, великий, ледь горбатий ніс, обличчя гарне, але худе. Густа, розкішна борода трохи сива. В руці — різьблена палиця, а під джуббою щось сховано...

Нічого не приховалось від допитливого погляду винаря, який тут же подумав, що перед ним стоїть чи то іудей, чи то християнин, що перебуває під протегуванням мусульман, як і він сам, тільки волею всевишнього займає вище становище, чи то сабієць², чи то вчений. Але дивно: ні ті, ні другі звичайно у винарню не заходили.

Він ступив два кроки назустріч незнайомому, зупинився і схилив голову, тим самим показуючи, що чекає розпоряджень.

— Це трактир Самхана? — з гідністю спитав той.

— Так, мій пане гожий!

— А ти хто будеш?

— Готовий до послуг! Самхан! — схиляючись ще нижче, відрекомендувався винар, зрадивши з того, що популярність його зростає, і почув у відповідь:

— Заохочую, люб'язний! А скажи, чи знайдеться в твоєму садку місце, де можна відпочити на самоті?

— Просимо до нас! Як забажає мій учитель.

— Хвалю за люб'язність! І запам'ятай: коли цього вечора мукаддам айярунів аль-Хасан аль-Харш спитає

---

¹ Джубба — верхній одяг в широкими рукавами.

² Сабієць — людина, яка поклоняється зіркам. При халіфі аль-Аміні сабійська громада зміцніла, розширила свій вплив.

мільфана Сахдуна, ти повинен сказати, що я чекаю його, і привести до мене.

— Слухаю і корюсь!

Науковий ступінь мільфана, який ввели ще ассірійці, надавався тільки відомим ученим. Прихід знатної особи обіцяв великий бариш. А ще ж прибуде і аль-Хасан аль-Харш, який удає з себе еміра і тому не скупиться на гроші.

Винар схопив світильник і пішов у сад, вказуючи дорогу. Гілки молодих платанів схилились низько до землі. Коли, замислившись, вчасно не зігнешся, з голови злетить чалма. Але мільфан був вправний, нічого не скажеш: ні разу не зупинився і не зачепив жодної гілочки.

Кам'яна тераса, що нависала над каналом Джаафара і на яку вони вийшли, була заслана циновкою з двома подушками. Її надійно захищав крилатий падуб.

Самхан посадив гостя і прикріпив світильник до спеціально для цього зрубленого сучка:

— Мій повелитель бажає поїсти чи випити вина?

— Ні,— відрубав мільфан, даючи зрозуміти, що йому потрібно залишитись самому, відклав палицю, з широкого рукава витягнув маленьку торбину, почав пальцями розчісувати бороду, прислуховуючись до таємничих нічних звуків, що долинали з саду.

Винар повернувся у винарню, запалив нову свічку, озирнувся. Айяруна в харчевні не було. Він зник одразу ж, як тільки почув, що має прийти аль-Хасан аль-Харш. Лучник залишився. Йому, воїну еміра правовірних, не годилось боятися мукаддама бродяг. Він пересів на звільнену подушку біля стіни,— побувати в гостях у Самхана велика подія!— влаштувався зручніше, вирішив посидіти довше, поговорити, послухати.

— Ну як твій сабієць? — запитав він, зав'язуючи розмову.— Гадаю, покрие сьогоднішні збитки?

— Якщо побажає аллах,— ухилився винар.— Як ти гадаєш, коли зустрічаються двоє отаких діячів, яка для цього причина?

— Щось криється...— більш у відповідь на власні думки, ніж на задане запитання, промовив Самхан і в чеканні аль-Хасана аль-Харша почав підбирати недоїдки, що впали на циновку.— Коли вчений математик чи мовознавець, то справа ясніша. Ті самі собі могилу копають. Був, розповідають, такий собі аль-Джахіз. Читав, читав, складав книжки біля себе горою, одну на другу. Вони нарешті завали-

лись і придушили його на смерть. А ось коли сабієць удає з себе мільфана — що може зробити кожний, — тут справа складніша. Промишляють вони чорною магією, чаклунством, ворожінням по зірках. Дуже на те схоже. Головний волоцюга хоче розвідати якусь таємницю. Ось він і викликав сабійця, щоб той...

Прикривши повіки, лучник згідно кивав головою, але мовчав: не приведи аллах сказати щось супроти мага і чорнокнижника, — ще нашле чаклунські чари, потім не виплутаєшся. Скільки таких випадків бувало!

— У-у-а! — голосно закричав мільфанів мул, якого біля конов'язі під винарнею охороняв хлопчик-слуга.

— І-а-а! — долинуло у відповідь приглушене відстанню кінське іржання з боку Хорасанського тракту.

Незабаром перед ворітьми винарні зупинили коней два вершники. Один з них був у багатому одязі і витіюватій чалмі, в коротких шароварах, гостроносих капцях і щільних шкіряних обгортках на ногах; другий, зовсім юнак, був одягнений як айярун.

Молодий підвівся в стременах.

— Хто тут Самхан?

Потім, переконавшись, що перед ним господар винарні, спитав:

— До тебе прийшов Сахдун?

— Він чекає в саду, — звертаючись до старшого вершника, відповів винар, схопив рисака за вуздечку і допоміг аль-Хасану аль-Харшу спішитись.

Мукаддам айярунів був миршавий, низького зросту, з завжди червоними, спухлими, неначе після довгого неспокійного сну, очима, з рідкою сивіючою борідкою і жовтими тонкими губами. Але зовнішність оманлива. Насправді ж ватажок багдадських бродяг мав якості, які, дивлячись на нього і не знаючи, хто він такий, важко було вгадати. Спритний, надзвичайно рухливий, прудкий, чудово володіючи собою і зброєю, він, як найкращим своїм оздобленням, пишався глибоким шрамом на чолі, який заробив у вуличній бійці; він мало не помер тоді від рани.

Айяруни переважно годувались крадіжками і грабежем. Аль-Хасан аль-Харш мав доступ до еміра правовірних, бо халіф і його двір вдавали, ніби милостиво дозволяють бродягам знаходити собі харчування і нічого не знають. Високоставлені вельможі зрідка самі звертались по допомогу до рицарів пращі й кинджала. Одному треба було нишком усунути суперника, другому — закликати кредитора,

розвідати таємні помисли, влаштувати засаду, облаву. Іноді й уряд не гребував послугами багдадських бродяг: щоб втихомирити бунтарів-лучників, спішно поповнити халіфську казну, спрямувати праведний гнів на жителів глухого селища.

Ці справи не задовольняли аллаха, тому головний айярун передбачливо наймав людей, які каялись за нього, і регулярно виплачував їм частину прибутку. Одні — грішили, другі — за них молились. Були у цих людей і побічні обов'язки. Коли бродяга не догоджав начальникові, вони за невелику плату допомагали розкрити вбивство чи крадіжку. Бувало, робили послуги й державі. Але завжди беззаперечно дотримувались інтересів мукаддама айярунів.

Золоті часи аббасідських халіфів були часами безперервних інтриг, доносів, викриття. Найважливішим заняттям стало нашіптування, розшук і вистежування. Жорстоку боротьбу за привілеї вели тисячі великих і малих начальників. Вузда халіфату то натягувалась, то послаблювалась, а вони з кожним роком все більше хотіли наживи, слави, влади. Їхніми виконавцями — очима і руками — були славетні багдадські бродяги: злодії, грабіжники, вбивці.

Розділ 4

ЧИ ВІН АЛХІМІК?

Залишивши слугу з кінями біля конов'язі, ватажок айярунів у супроводі Самхана підійшов до кам'яної тераси. Після обміну традиційними привітаннями він сів поруч із Сахдуном і наказав господареві винарні залишити їх самих.

Винар вийшов і, не знаючи, на кому б зігнати злість, попередив лучника, що не може його обслужити — є, мовляв, пильніші справи...

Тим часом на кам'яній терасі зав'язалась жвава розмова.

— Чи не примусив я тебе довго чекати, найповажніший мільфане?

— О ні, найдостойніший з мукаддамів! Я прибув сюди недавно.

— Мені було необхідно тебе побачити. Тільки тому і призначив зустріч. Розумієш, давно нема звістки від Харуна ар-Рашіда, хай буде милостивий до нього аллах!

— Хіба замість еміра правовірних, о наймудріший з мудрих, у Багдаді нема його сина, ясновельможного Мухаммеда аль-Аміна?

— Поки що, як тобі має бути відомо, найповажніший мільфана, у великій шаховій грі вельможний юнак всього лиш пішак.

— Але пішак, який хоче бути ферзем.

— Вчений муж володіє чудовими зворотами мови. Не можна, проте, забувати, що багато вирішує золото. Вельможний син не спроможний вимагати гроші за свої слова і справи, як за коштовні товари, що властиво його великому батькові. До того ж він з надмірним запалом ставиться до красивих рабинь, розважається з чарівними хлопчиками, багато випиває спиртного. В шаховій грі це небезпечні супутники. Справа ускладнюється,— вів далі аль-Хасан аль-Харш,— бувши мукаддамом айярунів, я мушу бути в курсі всіх подій, які відбулися, і тих, що будуть. Мій шановний співрозмовник знає, що я майже не виходжу з своєї резиденції. В кожному стрічному, що звертається до мене з питанням, неважко вгадати представника все-сильного халіфського розшуку чи шпигуна якоїсь поважної персони. Мене всі розпитують про таємниці, наче з ватажка багдадських бродяг я перетворився в мільфана Сахдуна харранського¹, ніби це я сабієць, а не він! Ха-ха-ха! Невже моя пика скидається на обличчя ясновидця? Мені самому потрібні послуги...

Аль-Хасан аль-Харш перевів розмову на потрібну йому тему і був дуже задоволений, що зробив це спритно і непомітно. Мільфан Сахдун, однак, без особливих зусиль розгадав його задум, хоча і визнав за краще прикинутись, що не розуміє.

— Вибач, наймудріший з мудрих,— вигукнув він, піднімаючи руки,— у мукаддама айярунів більше можливостей, ніж у його відданого слуги. Слуга має справу з письменами та цифрами, а наймудріший з мудрих — з живими людьми. У слуги скромні таємні знання, а у ватажка багдадських бродяг — мужність, дотепність, спритність.

— Мої хлопці шибеники. Та і я не дам маху! — забувшись, аль-Хасан аль-Харш перейшов на жаргон, заведений серед айярунів, але зараз же схаменувся.— Я щось хо-

---

¹ Місто Харран було центром давнього зоряного культу. Тут виготовлялись астрономічні і математичні прилади, найточніші терези.

тів сказати... До речі! Як тебе можна розшукати, найповажніший? Я щоразу посилаю людей в Багдад, але знайти тебе майже неможливо. Ти наче розчиняєшся у повітрі. Адже ж не завжди вдається заздалегідь домовитись. Сам розумієш, трапляються термінові справи. Часом мене мучить думка, що в моїй голові чогось не вистачає. Потім здогадуюсь: я ж не знаю, де ти!

— О, гідний поводитире багдадських бродяг! — проспівав співрозмовник. — Незнання місця, де я перебуваю, ще не свідчить про те, що в твоїй ясній голові чогось не вистачає, як ти зволив висловитись. Зате моя відсутність — вірна ознака того, що у мене в голові щось з'явилось.

— Це як же розуміти, найповажніший? — змінивши тон, запитав аль-Хасан аль-Харш.

— О найхоробріший мукаддам! Окраса і гордість айярунів! — вигукнув мільфан Сахдун. — Коли твій вірний слуга зник, це означає, що він наполегливо займається алхімією чи астрологією, ворожбою по зірках. В голові його щось з'являється. Та й не тільки в голові... Ніхто не повинен заважати, щоб не перервалась нитка міркувань. Твій вірний слуга від'їздить в Харран, а може, і далі... Навіть сусіди помиляються, думаючи, що він спить уночі. Доводиться на це йти. Багато людей не схвалюють, коли поруч з ними хтось займається чорною магією, проводить досліди з хімічними речовинами.

«Як до речі він завів розмову про алхімію! Знову я його випередив. Нагадаю про червону мідь. Скільки вже пройшло днів. Дуже затягнулось», — відзначив собі мукаддам, потираючи задоволено руки, потім сказав:

— Послухай, найповажніший! Як ідуть справи з нікчемним металом, який ти збирався перетворити в метал благородний? Чи, може, ти забув прохання свого друга аль-Хасана аль-Харша і не...

— Хіба слуга може забути наказ повелителя, який ставиться до нього так прихильно, що називає його своїм другом?! — вигукнув Сахдун. Тим, що перебив співрозмовника, він виявив, як сильно схвильований. — Зірки на небі розташувались сприятливо. Сад аз-Забіх стоїть проти сузір'я ам-Сорейя, включаючи зоряні світи Діви і Стрільця. Чи не це сприяло успіху вірного слуги? Нарощування закінчено! Пластина вийшла чисто золотою, найвищої проби!

— Благословенний час! Час початку багатства! — патетично вигукнув аль-Хасан аль-Харш, зняв руки до неба,

яке було закрите гілками падуба, а потім опустив до грішної землі.— Скажи, найповажніший, ти наростив першу пластину чи другу, що трохи більша, адже я тобі дав дві?

— О гідний поводире багдадських бродяг! Виконана лише частина роботи. Нарощування золота діло довге. Наче ріст перлини. У цьому вся складність. Я встиг зростити золотий зливок, який за розмірами й формою такий самий, як розчинна пластина з міді. Другий зливок теж нарощується, але буде готовий не швидко. Я принесу його...— Промовивши це, мільфан Сахдун розкрив торбину, дістав кусок золота, простягнув його аль-Хасану аль-Харшу. Потім тихо сказав:— Візьми, найповажніший з поважних! Я сподіваюсь, нема потреби повторювати, що мої заняття алхімією повинні залишатись в таємниці. Люди заздрісні.

Мукаддам айярунів не слухав. Забувшись — із ним це траплялось нерідко,— він, наче простолудин, дряпав нігтем золотий зливок, пробував його на зуб. Устав з подушки, підціс зливок до світильника, який поволі догорав на сучку падуба. Ошук і обдурювання були поширені. Особливо цим займались багдадці. Шахраї не довіряли один одному, не вірили навіть самі собі.

— Повір мені, о наймудріший з мудрих! — тихо і спокійно умовляв мільфан Сахдун. В голосі його почувалась образа, і він не дуже це приховував.— Завтра вранці віднеси зливок на базар в ювелірні ряди. Золотих справ майстри швидко підтвердять правдивість моїх слів. Я не докоряю тобі за невіру. Люди звикли до брехні в повсякденному житті, що ж казати про алхімію, тут і святий не повірить, не те що ватажок багдадських бродяг. До цього часу алхімія не могла похвалитись великими успіхами. Можливо, сьогодні... перший... і наслідки його у вигляді чистого золота повинні дістатись тому, хто внутрішньо визрів для цього.

Натяк був досить прозорий, аль-Хасан аль-Харш не те що засоромився (такий вислів навряд чи до нього підходив), але у всякому разі відчув себе незручно. «Як можна було не повірити?! — гарячково працювала думка.— Ну хто б насмілювався обдурити ватажка айярунів? Від нього не лишилось би і сліду. Золото, виходить, справжнє!» Попереду маячили гори коштовного металу.

— Я вірю в твою алхімію! Чудова штука! — закричав він і мало не кинувся обнімати співрозмовника.— Ти відкрив мені очі. Я бачу яскраве сонце. Темрява відступила.

Століттями схована таємниця повинна стати явою, перетворитись у дійсність. Ти брат мені, Сахдуне! Рідний брат!

Мільфан обережно згорнув папірус, у який під час розмови весь час заглядав, поклав його в торбу, де раніше лежав золотий зливочок, а потім посміхнувся і промовив:

— Як може мусульманин мати брата сабійця? Хіба ти допускаєш це?

— Коли б усі сабійці були такі, як ти, я, не вагаючись, всіх їх вважав би своїми братами! — підхопив жарт мукаддам айярунів. — Ми б чудово жили. Я б став вивчати зір... — він замовк на півслові, повернув голову, прислухався, — хтось скаче Хорасанським трактом.

Мільфан Сахдун устав, зашморгнув торбину і впхнув її під пахву. Стукіт копит він почув ще раніше і встиг зробити висновок, що таким пізнім подорожнім може бути поштовий гонець, який поспішав у Багдад. Тим більше, що з Хорасана давно вже не було звісток...

— Пошта еміра правовірних! Важливі новини! — промовив він без вагань. — Підемо до винарні. Це буде корисно!

Перебуваючи під впливом чар алхімії, аль-Хасан аль-Харш подумав, що Сахдун і справді ясновидящий. Ач як сказав упевнено, наче наперед знає: «Пошта еміра правовірних! Важливі новини!»

Вголос він мовив:

— Вночі, коли тихо, наближення поштового гінця чути здалека. Мені й раніше це казали. Я не звертав уваги, стільки різних турбот... Ходімо звідси, ти добре радиш. Коли гонець заверне до винарні, можливо, я в нього щось і випитаю.

Мукаддам айярунів рушив уперед, мільфан Сахдун чимчикував за ним із світильником у руках, полум'я якого ставало все меншим.

Перед воротами винарні зупинився вершник, закутаний в дорожній плащ з туго напханою поштовою торбиною на боці. Кінь під ним важко дихав, з рота його капала піна.

— Гей, Самхане! Винеси напиться! — крикнув вершник.

ВІСТІ, ЯКІ МАЛО НАЗВАТИ ВАЖЛИВИМИ

Вершник спішився, ступив крок уперед назустріч винареві, який виніс йому глечик з водою, але, побачивши, що від каналу Джаафара підходить мукаддам айярунів, кинувся йому назустріч, щоб поцілувати руку. Аль-Хасан аль-Харш рухом зупинив його, милостиво дозволив напитись.

Вгамувавши спрагу, поштовий гонець поцілував руку ватажка багдадських бродяг, відійшов з ним під дерево і про щось повідомив.

Залишившись із винарем біля винарні, мільфан Сахдун прикинувся, що милується красою місячної ночі, а сам щосили напружив зір і слух. Видно було погано, найголовніше — не можна було бачити виразу облич. Слух сприймав лише окремі слова, уривки фраз. Але тон голосів був такий різкий, схвильований, що сумнівів бути не могло: звістка, що надійшла з хорасанською поштою, була надзвичайно важлива.

Час у поштового гінця обмежений, вже через кілька хвилин він сидів верхи на коні з підрізаним хвостом — таку підрізку робили тільки верховим коням, що перевозили пошту. Умовлена зустріч з мукаддамом айярунів, як бувало вже не раз, відбулась, і він квапився в Багдад.

На обличчі аль-Хасана аль-Харша, коли він підійшов до порога винарні, можна було прочитати і радість від перехопленої новини, і стурбованість тим, що може принести ця новина.

«Емір правовірних Харун ар-Рашид в Хорасані. Вісті прийшли відтіля. Халіф давно вже нездужає, в похід рушив хворим. Здоров'я його не покращується. На видужання розраховувати не доводиться... Невже він... — міркував вчений муж. — Мукаддам айярунів не поділиться своєю таємницею. Щось треба зробити... І на обличчі Сахдуна з'явився сум.

— Кожна книга має кінець, якою б довгою вона не була.

— Звідки це? — перебив його аль-Хасан аль-Харш і запнувся, схопив його за руку. — Що ти хотів цим сказати? Що тобі відомо?

— Хай буде милостивий до нього аллах! — ще сумніше вимовив мільфан Сахдун. — Хай буде земля йому пухом!

— Про що ти говориш?!

— Вмирати на чужині не те, що на батьківщині. Він так...

Ватажок багдадських бродяг був здивований:

— Ти довідався?! Як ти довідався?

— О Харун ар-Рашид! О емір правовірних! З того самого моменту, як ти вирушив у цей злосчастний похід, я дізнався, що ти приречений на загибель! Та на що тобі був потрібний Хорас? Зірки заздалегідь пророкували твою загибель! Ад-Дабаран в сузір'ї Водолія... О горе! О горе!— вигукнув вчений муж.— Але хіба можна було говорити раніше? Сьогоднішнє послання розв'язало язика...— Він запалився, суму мов і не бувало.— Я ворожив. Зірки змінили своє розміщення. Сад ас-Сууд збіглася з сузір'ям Скорпіона. Будуть новини! Воїни отримають належну їм платню, емірів чекають чини і нагороди. А тобі, гідний з гідних, посміхнеться щастя, багатство... Не таке як алхімія, де нарощування тягнеться надзвичайно довго. Вельможний аль-Амін пнеться в халіфи, а ти близько до нього! Кхе... Кхе... Кхе...

Легке покашлювання, як було заведено, означало, що сказати більше нема чого, все сказано. Аль-Хасан аль-Харш це, напевно, зрозумів.

— У поштового гінця є ще секретне послання, запечатане,— промовив він в задумі.— Хотів мені переказати, але сам його ще не читав. Я дізнаюсь, обов'язково дізнаюсь...

— Певна річ, гідний з гідних! — підхопив учений муж, переставши кашляти; потім покликав слугу і наказав готувати йому мула.

— Дізнаєшся, дізнаєшся. Але, боюся, останнім... після вельмож... Таємниче послання!?... Це вже мій фах. Ет, була б тут книга для ворожіння! Вона розповіла б...

— Чого ти квапишся, найповажніший? Ми б іще побалакали...

Мільфан Сахдун посміхнувся.

— Ладен битись об заклад! — вигукнув він, показуючи рівні зуби.— Гідний з гідних прагне дізнатись про приховане... Але я теж прагну до цього. Щоб розвідати все до кінця, потрібен час...

— Добре, ми зустрінемось іншим разом, можливо, тут,— говорив ватажок багдадських бродяг і, розуміючи, як важливо зацікавити вченого мужа, додав:

— Ой! Та ледве не забув. Я багато розповідав про тебе моєму приятелю Ібн Махану. Гочніше кажучи, Алі ібн Ісе ібн Махану. Емір халіфського розшуку хоче бачити тебе.

— Сподіваюсь, не з приводу алхімії?

Мільфан Сахдун, як і належить людині, що займається забороненими справами, був обережний.

— О ні, найповажніший, можеш бути спокійним! Про алхімію я й не натякав. Цілком вистачило розмови про твоє уміння ворожити по зірках і книгах. Ібн Махан зацікавився, йому нічого не варто розшукати тебе в Багдаді, у нього стільки донощиків, шпигунів...— Аль-Хасан аль-Харш пограв шкіряною портупеею меча.— Але я обіцяв привести тебе до нього. До речі, таємне послання з Хорасану він прочитає раніше від інших... Вельможний аль-Амін милостиво дозволив йому читати листи. Ось у мене і з'являється можливість віддячити тобі за послуги. Коли... коли у зірок буде погане розміщення...

Мільфан Сахдун був зацікавлений відвідати ібн Махана, але хотів це приховати. Він задумливо опустил очі, кінцем різьбленої палки колупнув земляну долівку.

— Все ж таки я поїду. Але вночі, коли побажає аллах, відвідаю тебе, гідний з гідних. Сподіваюсь, з новинами, про які ти говорив...

— Тисячу джинів! Повертайся швидше! Години до другої я буду в своїй резиденції, це в аль-Харбіті. Як тільки ти прийдеш, ми разом вирушимо до еміра халіфського розшуку. Ібн Махан рідко спить уночі. Така вже в нього служба... А коли дізнається про смерть Харуна ар-Рашіда, взагалі втратить сон. І всі його помічники теж. Ми і з'явимось. Від еміра халіфського розшуку буде користь і мені й тобі.

Він закінчив тираду, подав руку вченому мужу, попрощався. Потім звелів юнакові айяруну принести плащ і розраховуватись з винарем.

Господар винарні, дякуючи, спробував поцілувати руку ватажка багдадських бродяг, але той не дозволив.

— Скажи нам, люб'язний! — звернувся вчений муж до винаря.— Цієї ночі випадково до тебе не заходив гідний аль-Хасан аль-Харш?

— Упаси аллах! Ні мукаддама айярунів, ні мільфана Сахдуна тут не було! — вигукнув господар винарні, не розгинаючись. Він умів відповідати так, як потрібно. Тримати язика за зубами було його обов'язком.

— Чи, може, мій повелитель поїде перший? — шанобливо запитав вчений муж аль-Хасана аль-Харша. — Його відданий слуга трохи затримається... Не треба, щоб нас бачили разом.

— Здається, ти досяг досконалості не тільки у ворожінні, але... вмієш і приховувати таємниці! — зареготав ватажок багдадських бродяг. — Чого нам ховатись? Ми ж нічого не вкрали... Доїдемо разом, принаймні до перших будинків.

— Хай мій повелитель згадає: стіни Багдада мають вуха, а вулиці — очі. Хай простить мою настирливість...

— Мабуть, твоя правда! — крикнув аль-Хасан аль-Харш, скочивши на коня.

Хорасанським трактом промчав вершник із слугою, досяг Багдадського мосту, зробив крутий поворот на південний захід і поскакав до аль-Харбіта.

Через кілька хвилин тим же шляхом проїхало ще двоє: один — підстаркуватий, другий — зовсім хлопчик. Біля мосту вони повернули в протилежний бік, на південний схід, до передмістя аль-Мухаррем, де був палац аль-Мамуна.

Розділ 6

ПРО ТЕ, ЯК ПАЛАЦ ДЖААФАРА ІБН ЯХ'І СТАВ ПАЛАЦОМ АЛЬ-МАМУНА

Недалеко від палацу вельможного аль-Аміна, на схід від нього, на березі Тігру, височів палац Джаафара ібн Ях'ї, який незабаром став власністю другого спадкоємця престолу, зведеного брата Мухаммеда аль-Аміна, вельможного аль-Мамуна.

Історія його спорудження, а також події, що сталися вслід за цим, надзвичайно цікаві й повчальні.

Візир Харуна ар-Рашида Джаафар ібн Ях'я любив веселе життя: вино, співи, співачок, музику, чарівних лютнярок, флейтистів, танцюристок, акробатів. Зупинятись на цьому ми не можемо, бо все детально вже описали в попередньому романі «СЕСТРА ХАРУНА АР-РАШІДА», куди і відсилаємо дорогого читача.

Далекозорий батько Джаафара ібн Ях'ї, якого просто звали Ях'я¹, не раз умовляв сина стриматись від гульні,

¹ Ібн — арабською мовою
Ях'я — Джаафар син Ях'ї.

син. Джаафар ібн

не дозволеної кораном і так засудженої в ісламському світі. Візир не був п'яницею, як ті, що ніколи не п'ють і тільки весь час похмеляються, але зрідка захоплювався бучними розвагами, що було ще необачніше, бо притягало увагу, викликало пересуди, доноси...

Якось старому Ях'ї, який ніяк з цим не міг змиритися, прийшла в голову хитра думка. Скориставшись зручним випадком, він одразу ж виклав її:

— Сину мій! Я бачу, ти не можеш приховати свої розваги від благочестивих праведників і заздрісних людей. Побудуй собі палац у передмісті Багдада. На південному сході, який ще мало заселений, є чудові місця. Збирай там горічаних братів і красунь скільки тобі заманеться.

Батьківська порада сподобалась Джаафару ібн Ях'ї (зрештою, нею б скористались, напевно, багато хто з чоловіків...).

Коли будівництво було закінчено і палац, який, до речі, коштував шалені гроші, величний і розкішний, височів над Тігром, візир з своїми друзями вирішили відзначити його відкриття.

Весела компанія з жартом і сміхом з'явилась туди. Гості розбрелись по залах, кімнатах, галереях, терасах, вежах і портиках. Вони висловлювали своє захоплення, їх дивувала краса приміщень. І лише найщиріший друг Джаафара ібн Ях'ї був сумний.

Візир не міг цього не помітити.

— Чого ти такий засмучений, голубе?! — вигукнув він і по-дружньому поплескав його по плечі. — Рота не відкриєш! Слова, як вино, хай ллються без кінця і краю!

— Я що, я, як і інші...

— Ні, кинь ухилитись! Ти мовчиш недарма! Кажу, що з тобою!

— Я б не хотів у такий урочистий день. Але заради тебе...

— От і чудово! Тільки якнайкоротше! Нас чекає ще багато втіх.

— Клянусь аллахом, у мене інший настрій! І думаю я не про себе! Повз будинок, який кращий, ніж її власний, людина проходить із заздрістю. А ще коли цей будинок належить підлеглий особі? Які він тоді викликає почуття? Скажи, ти думав про це?

Джаафар ібн Ях'я вмиг зрозумів, на кого натякає його приятель, і не міг не погодитись з ним, не міг не визнати, що зробив велику помилку — палац самого еміра право-

вірних Харуна ар-Рашіда не був таким пишним і таким багатим.

— Твоя правда, друже! Дякую, що попередив. Очі помітять, язик розголосить... Але що ж тепер робити? Палац побудований, від цього нікуди не дінешся.

— Іди негайно ж до халіфа! — порадив Муніс ібн Омран. — І викручуйся, як можеш, поки не пізно. Жити тут небезпечно. Емір правовірних крутий і сердитий.

«Побудувати палац і не прожити в ньому ані дня! Оце так! — мучився Джаафар ібн Ях'я. — Але що робити? Що робити? Володар і так має на мене зуб. Треба знайти якийсь вихід. Інакше все пропало! Тонкий хід...!»

Підвечір він подався в замок Вічності, до Харуна ар-Рашіда.

— Чого так пізно завітав, візире? — спитав емір правовірних, чудово знаючи від донощиків і про новий палац, і про вечірку. — Які ж справи тебе затримали? Відірвали, якщо можна так висловитись, від рішення державних питань?

Джаафар ібн Ях'я добре знав халіфа. «Скільки у нього ненависті до мене! Не можна гаяти часу — це смерть», — подумав він і промовив, залишаючись зовні зовсім спокійним:

— О великий володарю, великий халіфе! Мене затримали важливі справи!

В очах еміра правовірних заблищали іскорки. Обличчя спохмурніло.

— Річ у тому, — неквапливо вів далі візир, — що я з друзями оглядав новий палац, який побудував на східному березі Тігру, — він зупинився, зітхнув і закінчив, — для вельможного аль-Мамуна.

— Що?! — Харун ар-Рашід підвівся з тахти. — Побудував для аль-Мамуна?!

Хід був зроблений. Залишалось його закріпити.

— А що тебе здивувало, незрівнянний володарю мусульманського світу? — не моргнувши оком, спитав Джаафар ібн Ях'я. — Чи ти забув, що в день народження вельможний аль-Мамун був відданий мені під опіку? Батько Ях'я аль-Бармекі суворо наказав виявляти хлопчикові увагу. Опікун залишається відповідальним до кінця свого життя. Палац — мій подарунок. Ти ж знаєш, на східному березі Тігру дуже корисне повітря. Хлопчик зміцніє. Розум його розвинеться ще більше. Я старався як міг, щоб швидше піднести сюрприз. Виписав знавців-декораторів.

Вони продумали внутрішнє оздоблення. Закупив вірменські килими на стіни, табарістанські і єгипетські килими і доріжки на підлогу, хірські покривала з зображенням квітів, птахів і тварин, волохаті кози з овечої вовни, різнокольорові завіси, подушки для сидіння, абаданські циновки, гаптовані покривала, ну, і, звичайно, молитовні килими. Все вже зроблено. Я особисто дивився... Залишились справжні дрібниці. Гадаю, це легко доробити. Може, правду кажучи, доведеться взяти позику в казні, я дуже витратився...

Обличчя Харуна ар-Рашіда просвітліло. Багатий подарунок синові не міг не втішити батька.

— Аллах відхиляє безглузді наклепи й доноси на відданих людей, а халіф — виконавець його волі,— заговорив він винувато.— Клянусь пророком і його бородою, несправедливо звинувачені будуть виправдані, звеличені. Мій візир ласкавий аллаху своїми справами і ретельністю. Хай він закінчить умеблювання палацу за рахунок казни! Хай не скупиться! Ми віддячимо йому подарунками, відповідними його високому сану і його заслугам перед халіфатом!

Джаафар ібн Ях'я був врятований. Перст аллаха відвів небезпеку, що нависла над ним.

Новий палац був тріумфально оголошений власністю аль-Мамуна. Хоча він довго ще, за звичкою, називався палацом Джаафара ібн Ях'ї. Вельможний син Харуна ар-Рашіда рідко найжджав у свої володіння, там, по суті, царював візир. Строката стрічка веселих днів його життя розгорталась і розгорталась... В 178 році хіджри вона була несподівано обірвана.

Після розгрому Бармекідів і захоплення їхнього майна палац остаточно перейшов до вельможного аль-Мамуна. Другий спадкоємець престолу, який до того часу встиг підрости, переселився туди. Перед палацом з боку стіни була зроблена арена, де проходились кінні змагання, забави з гуррою і савладжаном¹.

Біля нього зліва вишикувались просторі стайні, справа — приміщення для рідкісних тварин: тигрів, леопардів, левів, ведмедів...

З каналу аль-Муаля був зроблений відвід, вздовж якого збудовані будинки для почту, челяді і рабів, побудовані ще одні ворота — східні.

---

¹ Гра в м'яч на конях. Г у р р а — великий м'яч; с а в л а д ж а н — довга загнута на кінці палиця.

Тоді вже палац і почав називатись палацом аль-Мамуна. Незабаром цю назву отримали всі прилеглі до нього райони. Навіть дорога, що вела туди, стала називатись спочатку «дорогою до палацу аль-Мамуна», потім для скорочення «дорогою аль-Мамуна», а далі, коли навколо зросло місто,— «вулицею аль-Мамуна».

Отака коротко історія палацу, куди прямував нічний супутник на мулі.

Розділ 7

ПЕРСИДСЬКІ ЗАХОПЛЕННЯ ДРУГОГО СПАДКОЄМЦЯ ПРЕСТОЛУ

У 192 році хіджри в Багдаді був підписаний договір про престолонаслідування, за яким у випадку смерті Харуна ар-Рашида халіфом мав стати молодший син аль-Амін. Старший син аль-Мамун, всупереч звичаям, призначався другим спадкоємцем престолу. Тільки після смерті зведеного брата він міг стати правителем країни. Для втіхи — чекати тієї смерті, можливо, довелось би довго — йому був подарований Хорасан, один з найбільших і найбагатших вілайєтів¹.

Підписання важливого документа було викликано тим, що Харун ар-Рашид боявся внутрішньої смуті. Якраз готувався військовий похід проти повсталих областей Хорасану, де хазяйнував Рафіа ібн аль-Ляйс². Похід вирішив особисто очолити емір правовірних, а два його сини повинні були залишатись у Багдаді.

Важливу роль у житті вельможного аль-Мамуна зіграли два брати: аль-Фадль ібн Сахль і аль-Хасан ібн Сахль, перси з міста Сархаса. Прихильники скинутих Бармекідів робили ставку на другого спадкоємця престолу, думаючи, що коли його мати персіянка, а опікун був Джаафар ібн Ях'я, то сам він буде прихильний до шиїтів³. Все це були результати далекоглядних дій Ях'ї аль-Бармеки, який, ба-

¹ Вілайєт — провінція, велика адміністративна одиниця.

² Рафіа ібн аль-Ляйс — вождь антиарабського повстання в Хорасані, яке часто називають повстанням «людей у білому одязі».

³ Шиїти — члени релігійної течії всередині ісламу. Шиїзм виступав проти офіційної релігії — був поширений в Хорасані серед персів.

жаючи спрямувати помисли аль-Мамуна в потрібне русло, підсунув йому аль-Фадля ібн Сахля. Шанолюбивий перс зрікся вогнепоклонства, яке сповідав, і прийняв ісламську віру. Молоді люди здружились на довгі роки.

Почувши про насування воєнної кампанії, аль-Фадль ібн Сахль дав аль-Мамуну розумну пораду.

— Щось Харун ар-Рашид, хай продовжить аллах його дні, погано себе почуває. Уяви собі, якщо він помре в поході, тобі доведеться обмежитись Хорасаном. Халіфат перейде до аль-Аміна — за договором і завдяки підтримці Зубейди і всіх хашимітів¹. Тоді тобі довго не бачити халіфського жезла. Єдиний спосіб — це поїхати разом з еміром правовірних і спробувати умовити його переробити заповіт.

Другий спадкоємець престолу погодився з аль-Фадлем ібн Сахлем. Але коли аль-Мамун звернувся до еміра правовірних з проханням взяти його з собою, Харун ар-Рашид точної відповіді не дав. Лише згодом, коли похід нарешті був підготований, він вирішив взяти сина, щоб познайомити його з майбутніми володіннями. Так було оголошено всім.

А поки що аль-Мамун залишився в Багдаді, оточений челяддю і рабами, жив у палаці на березі Тігру, збавляв час у розкішних покоях на терасі, яка звисала над водою. З позолочених персидських меблів і подушок, обшитих позументом, пересідав на мармурові лави. Гуляв по галереях. Особливо він любив складений з мармурових брил причал, до якого припливали галери, флюгери, високі сумерські човни, баркаси. По широких білих східцях спускався до води. Повертався іншим шляхом: повз портик лівого крила палацу. Кожного разу милувався барельєфами і статуями, які були вивезені з руїн палацу Хосроїв². По галереї, стіни якої були обкладені єгипетським порфіром, потрапляв у центральний зал, засланий килимами. Потім проходив під високою аркою і прямував до північної прибудови, звідкіля відкривався особливо гарний краєвид на Тігр.

Поринав у спогади... Часом ввижалось дитинство. Він — маленький хлопчик. Поруч — служниця, няня, трохи старша за нього. Дбайливий Джаафар ібн Ях'я прислав її для забав і розваг, спеціально вибрав серед бармекідських рабинь. Вони росли разом. Красуня Дананір була родом із

---

¹ Х а ш и м і т — за легендою, нащадок Хашима, прапрадіда пророка Мухаммеда.

² Х о с р о й — титул стародавніх перських царів.

Басри. Добре вихована, начитана, вона майстерно декламувала вірші. Іноді її плутали з відомою тоді співачкою Дананір, але дівчина була на неї несхожа — задумлива, мрійлива, спокійна. Її часто запрошували на літературні й наукові меджліси¹. У Бармекідів було заведено час від часу збирати поетів, літераторів, вчених, вести з ними бесіди і диспути. На одному з меджлісів читали вірші Башшара ібн Бурди², дружньо сміялися над товстим віршувальником, коли він в касиді співав про своє висушене коханням тіло, яке може понести вітер; на другому розбирали написані римованою прозою листи Ібрагіма — потім цей лист напам'ять повторювали майже всі багдадці.

Коли старий Ях'я аль-Бармекі задумав перекласти на арабську мову Птоломейв «Аль-Маджіст»³ і в палац унадились перекладачі, в тому числі і греки, Дананір уважно слухала про закони руху зірок, закони зодіаку, центр всесвіту і про те, як навколо нього рухаються небесні світила.

Переклад посувався поволі, речення за реченням. Дівчина вслуховувалася у кожне слово і намагалася вловити зміст складних визначень. Подруги-рабині сміялися з неї: «Наука — справа вчених, різних там іудеїв та християн. А ти що? Хіба не мусульманка?»

Переклад «Аль-Маджісти» завершував велику роботу, яка почалася ще при халіфах аль-Мансурі і аль-Махді і тривала при Харуні ар-Рашиді. На арабську мову було перекладено багато книг із астрономії, медицини, філософії, географії.

Аль-Мамун і Дананір часто бавилися в саду. Віщ приносив їй книжки з чудовими малюнками, на яких були зображені небесні сфери, сузір'я у вигляді коней, риб, змій, корисні рослини, цілющі трави... Йому подобалось, коли вона читала вголос. Перепитував, коли не розумів, і Дананір пояснювала. Це не завжди їй вдавалось.

Була у них гра у викладача й учня. Вибирали цікаву тему. Дананір задавала уроки. Він старанно вивчав їх і відповідав, а вона ставила йому оцінки. Це була повчальна гра.

---

¹ Меджліс — збори, засідання.

² Башшар ібн Бурда — з міста Басри — відомий поет, син грабаря. Він написав (за деякими даними) дванадцять тисяч касид. Касида — поема, вірш.

³ «Аль-Маджіст» («Альмагест») — книга Клавдія Птолемея про систему всесвіту.

Хлопчик ріс. Настав час, коли ним зайнялися справжні вчені. Один час він вивчав історію, географію, філологію, потім перейшов на філософію і в першу чергу став цікавитись працями стародавніх авторів.

Тепер уже не Дананір виховувала його, а він виховував Дананір, опікав її, як чередник улюблену телицю, виділяючи її із стада і турбуючись про неї.

Розділ 8

КВІТКА КОХАННЯ І ДАНАНІР

Аль-Мамун згадував минулі роки. Ззаду до нього підкралась Зейнаб. Умостилася поруч.

Він обняв дочку, Квітку Кохання,— таке ім'я дав їй Харун ар-Рашід, який безмірно любив дівчинку,— і знову повернувся до спогадів.

Як цікаво влаштоване життя? Спочатку майбутній спадкоємець престолу мав до Дананір почуття, близькі до материнських. Коли виріс, прихильність залишилась, але змінилась за змістом... Дітей у них не було. Коли у аль-Мамуна від другої жінки його гарему народилась дочка і породілля померла, він доручив малятку Дананір. Тоді взагалі було заведено дитину віддавати няні. А тут сама доля розпорядилась! Дівчинка називала виховательку мамою, любила сильніше, ніж батька, якого бачила рідко: весь час він був зайнятий, завжди справи.

Спочатку Зейнаб, як і всі діти, тягнулась до забав та ігор. З роками стала серйознішою, з недитячою пристрасністю захопилася вивченням наук. Товариство ровесниць-рабинь, які готові були здійснити будь-яку вигадку Зейнаб, давало виключні можливості для розваг, але дівчинку вони цікавили все менше й менше.

У вільний від навчання час вона гуляла з Дананір по саду, зривала квіти,— у кого букет буде кращий? — відвідувала звіринець. Сторожа спеціально для неї тримала про запас всяке їство і, звичайно, свіже м'ясо, яким вона годувала хижаків.

При Харуні ар-Рашіді в Багдаді з'явилась нова гра — шахи. Нею захоплювався сам емір правовірних. Дананір теж грала і навчила грати Зейнаб. Вони проводили за ша-

ковою дошкою передобідні години, сидячи у внутрішньому подвір'ї біля басейну. Вечорами улюбленим заняттям було слухати музику. Музичні вистави, на які запрошувались відомі співаки, музиканти, акробати і танцюристи, влаштовувались на площадці серед розаріїв і квітників. Вечір хвилями доносив аромат троянд, жасмину, лаванди. Вдалині, наче декорація, темнів тамарисковий гай.

В той час, коли ми знайомились із Зубейдою, дівчинці йшов дванадцятий рік, хоча на вигляд їй можна було дати шістнадцять. Вона — красуня! Ну, кому б не сподобались великі чорні очі, маленький ніс з ледь помітним горбочком, благородний овал обличчя, пухкі червоні губи! Ті, хто віддає перевагу освіті, теж були б вдоволені. Зейнаб добре знала літературу, мистецтво, інколи висловлювала міркування, які вражали всіх глибиною думки. Одягалась вона скромно, вдома носила просту сукенку. Довге волосся заплітала в товсту косу.

Дананір, як було заведено, не відкривала вихованці неприємних сторін життя, оберігала від них. Розвиваючи світлий розум дівчинки, вчила її бути природною, не гордувати, не мати надто високої думки про себе.

Характер у Зейнаб був складний, багато в чому суперечливий. Склався він з одного боку під впливом домашнього оточення, а з другого — Харуна ар-Рашіда.

Дананір палко любила дівчинку. Часом їй здавалось, що це її власне дитя. Вихованню Зейнаб вона присвятила все своє життя. Можливо, кохання і самопожертва підігрівались неприхованим почуттям до аль-Мамуна. Душею й тілом віддана Бармекідам, Дананір звеличувала персів, безустанно підкреслювала, що культура їхня набагато стародавніша від арабської. Слухняна Зейнаб зі всім погоджувалась і ладна була підтримати незаслужено ображених слуг халіфату.

Але ось вона потрапляла в гості до Харуна ар-Рашіда і настрій її змінювався: дівчинка запалювалась симпатією до чистокровних арабів — хашимітів. Царствений дід сміявся над безталанними, звеличував владу, силу і дарував онучці намисто з коштовних каменів, срібні думлюджі і золоті суварі¹. Наповнюючи повітря неймовірними ароматами, в кімнату впливала Зубейда — сповнена гордості,

---

¹ Д у м л ю д ж — браслет, який одягається вище ліктя, с у в а р — браслет, який одягається на зап'ястя.

краси, недосяжності. Вуста коханої дружини халіфа ніколи не осквернялись розмовами про мізерних персів. Прихильність Зейнаб до нащадків Хашима зростала, наче молоде деревце.

Розділ 9

ЛІКАР З ХОРАСАНУ

Зейнаб і Дананір сиділи під склепінчастою аркою над крутим урвищем річки. На дівчинці була легка гіляля¹ і просте рожеве покривало. Шию обвивало перлове намисто — останній дарунок Харуна ар-Рашіда.

Розмова йшла про сузір'я.

— Це дуже важко зрозуміти, — відповіла Дананір на питання, яке схвилювало її, чому майже всі дванадцять сузір'їв, що входять у пояс зодіаку, по якому рухається Сонце, називаються ім'ям тварин. — Я погано розумію... Ось приїде хорасанський лікар, і ми спитаємо його.

— Хіба лікар Бахзад розуміється на зірках? — здивувалась Зейнаб. — Я ніколи з ним про це не говорила. Він же медик, а не астролог.

— Він розуміється на чому завгодно. Перські лікарі дуже розумні люди. Вони знають значно більше, ніж потрібно знати для їхньої професії, вивчають філософію, історію, стародавні мови. Бахзад найвідоміший лікар. Він знає більше від усіх.

— Більше від усіх?! — підхопила Зейнаб, і на її вустах заграла лукава посмішка. — Виходить, він знає більше від тебе?

Вона одразу ж відкинула блюзнірську думку. Дананір найрозумніша жінка в світі. Інакше й бути не може! Нікому не перевершити її ні в науках, ні в красномовстві.

Так подумала дівчинка, і ми не маємо права засуджувати її за це. Скільки її однолітків і досі вважають так само, як вважала вона. Мати і вихователька для них — найвищий суддя. Він непогрішний, він ніколи не помиляється. Можливо, він не освічений, малотямущий. Однаково розпорядження його виконуються, вони шануються. Дівчатка вірять йому. Для них одне слово напутниці важливіше від цілої тиради, яку виголошують вчені на меджлісі. Коли домашній суддя до того ж розумний, віра в нього

---

¹ Г і л я л я — легка сукенка, сорочка.

стає безмежною. Так було і з Зейнаб, яка обожнювала Дананір.

— О аллах! — вигукнула вихователька і, думаючи зовсім про інше, сказала: — Я так мало вчилась. Від плодів науки мені дістались самі шкаралупки.— Вона помовчала. Потім знову жваво заговорила.— Бахзад учився в Джундішанурській школі¹, там же, де й Ібн Бахтішу², що став лікарем еміра правовірних. У цій школі поряд з медициною вивчають хімію і астрологію. Коли б він був неуком, високоповажний аль-Фадль ібн Сахль не викликав би його з Хорасану, не доручив би йому піклуватися про нашого аль-Мамуна і... про його сім'ю.

— Аль-Фадль ібн Сахль, мамочко? Як же він міг викликати? Він же сам у Хорасані! Разом з татом,— розсміялась Зейнаб. Йй завжди було весело. Так буває лише в дитинстві.

— Ох ти ж, моя кралечко! Вони обидва далеко, ти правду кажеш. Найповажніший аль-Фадль ібн Сахль вів переговори з Багдадом ще до від'їзду. В рекомендаціях, які привіз лікар, написано, що кращого за нього в Хорасані лікаря немає.

— А чому він не живе в палаці постійно? — допитувалась Зейнаб, забувши про сузір'я зодіаку.— Хіба тато заборонив йому тут жити?

— Аль-Мамун, моя донечко, щедрий і благородний. Як ти могла так подумати! Він зразу ж запропонував лікареві залишитись у палаці. Наказав відвести йому зручні покої, але Бахзад як тільки приїхав, то сказав, що йому часто доведеться відлучатися в особистих справах, для збирання цілющих трав, і він вважав би за краще жити окремо. Аль-Мамун милостиво дозволив йому це.

— Де ж він живе, бідолашний?

— Наскільки мені відомо, недалеко від нас, в Ктесіфоні³. Він — перс, тому і оселився ближче до руїн палацу Хосроїв, великих і справжніх перських царів.

— А я давно вгадала, що він перс! — заплескала в долоні Зейнаб.— Він так смішно вимовляє «кяф» і «чайн». Хоче розмовляти правильно, без акценту, та не виходить.

---

¹ Джундішанур — (суч. Шахабад) — місто в Персії.

² Ібн Бахтішу (пом. 771 р. н. е.) — головний лікар Джундішанурської лікарні. При аль-Мамуні був запрошений у Багдад і став придворним лікарем.

³ Ктесіфон — давня столиця перських царів.

Коли б він пожив у нас у палаці, йому ж було б ліпше, швидше звик би до багдадської говірки. Хай він переселився до нас! Тато поїхав, у місті ми буваємо рідко, і мені сумно. Ми розмовляли б кожний день. Коли він такий розумний, як ти кажеш, він би розповів багато цікавого. Чуєш, коли він мацає пульс, це кумедно і трошки лоскотно. Руки в нього великі-великі, наче зараз їх бачу й відчуваю. Мені подобається, що він високий, показний, і чоло у нього гарне.

— Звичайно, коли б він жив тут, нам було б краще,— погодилася Дананір.— Часом його можна й не помітити, та коли його нема, відчуваєш, як він потрібен. А розповідати вміє, заслухаєшся! І начебто нічого особливого. В палаці багато лікарів, але ні один на нього не схожий. От що значить Джундішанурська школа!

— Мамочко! — вигукнула Зейнаб і поклала голову виховательці на плече.— Я хочу, дуже хочу, щоб Бахзад приїхав до нас! Хай займе будь-які покої, де йому більше подобається.

Дананір пообіцяла передати це прохання, додавши, що хорасанський лікар, можливо, і погодиться пожити в палаці, але Зейнаб була вже зацікавлена іншим. Дівчина дивилась, як посередині Тігру пливла невелика фелюга. Течія і вітер відносили її вниз, а фелюга звертала до берега.

— До нас хтось їде! — вигукнула вона і кілька разів повторила співуче.— Хтось ї-де! Хтось ї-де!

— Добре б, якби це наш лікар,— промовила Дананір.— Ми про нього згадували, а він уже й тут.

Зейнаб здивувалась:

— Мамочко! Як він може прибути по річці, коли він завжди приїздить до нас на коні.

Свою помилку вона зрозуміла, коли почула, що з Ктесіфона в Багдад можна добратися вздовж берега або на човні. Відразу попросила пробачення, перевела погляд на Тігр і здивувалась:

— Мамочко, подивись, як же гарно.

Видовище справді було надзвичайне. Темно-червоний шар сонця, стомившись від денних турбот, ховався за обрій. Поодинокі будови на протилежному березі, які ще недавно були білими, забарвились у рожевий колір і нагадували брили мармуру. Фінікові пальми, що росли понад водою, ще більше витягнулись, неначе заморські ідоли. Їхні тіні досягали середини Тігру. Неприродні, перевернуті, вони дивились верхівками в глибину річки. Здавалось, що це

двійники, які так і ростуть, корінням чіпляючись за берег, а листям — довгим, мережчатим — торкаються води.

Налетіли хвилі. Чудовиська в річці ожили, заворушились,— і тоді Зейнаб уявила собі, що Тігр заповнений велетенськими водяними зміями, хвости яких приковані до берега. Змії скаженіють, намагаються звільнитись! Але пізно... Сонце схиляється нижче й нижче, посилаючи світові останні прощальні промені.

Розділ 10

ГОСТІ ЗДАЛЕКА

— Фінікові пальми — багатство фелаків¹,— повчала Дананір.— Я пам'ятаю закони вавілонського царя Хаммурапі², де сказано: «Той, хто увійде у фініковий гай, не маючи на це дозволу власника, і зрубає дерево, повинен платити пеню». Нам необхідно оберегати...

Зейнаб не слухала. «Хто б це міг бути? До нас чи ні? — думала вона, поглядаючи в щілину, що залишалась між завісою і колонами. Фелюгу, хоча вона і наближалась до берега, заносило вниз по течії. Ще хвилина-дві, і вона зникне за крутим берегом. Паскудний горб! Нічого не видно!»

Дівчина відвернулася, трохи посиділа, встала. Вона міркувала: «Може, повернутись до палацу? Ні, краще піти до звіринця». Раптом над річкою щось бахнуло. Наче кілька чоловік узялись за величезне полотно і одночасно стріпнули ним.

Хтось прокричав:

— Майна вітрила!

Остання команда:

— Бери кінці! Віра!

Голос був такий же грубий, як і перший.

На причалі нікого не було. Прийняти линву, звиту з косових волокон, було нікому, і два човнярі сплигнули на берег, притягнули фелюгу, вітрила на якій було вже спу-

---

¹ Фелак — селянин.

² Вавілонський цар Хаммурапі правив у 1792—1750 рр. до н. е., при ньому був складений звід законів, який вміщав 282 закони.

щено, пришвартували її, прив'язали кінці до спеціальних для цього, вмурованих в мармурові брили, кілець.

Швидко були поставлені дощані сходні. По них дбайливо, підтримуючи одна одну, на пристань зійшли дві жінки, одна — стара, з відкритим обличчям, у покривалі, що давно втратило колір, друга — зовсім молода, в чорній сукні і такій же чадрі, яка закривала все обличчя, крім очей.

Стара підійшла до східців, що вели на терасу, і оглянулася.

— Ось палац, бабусю, той, що ти просила, — запевнив її човняр, — вельможного аль-Мамуна.

Зейнаб на все це дивилась із-за завіси. Побачила, що Дананір вийшла на терасу, спустилась назустріч прибулим, і подумала: «Чому вона не гукнула рабиню, не послала дізнатись, хто приїхав?» Раптом вихователька схилилась, як служниця, і поцілувала старій руку. Наче бозна-яку важну персону, підтримувала її, поки вони підіймались по східцях...

Дівчина була вражена. Дананір не покликкала її, а підійти самій вона вважала непристойним.

Три жінки підійшли до арки. Дананір не стала нікого знайомити, звертаючись до старої, вона тихо промовила:

— Дорога гостя, пройдемо у внутрішні покої, там безпечніше...

Далі вони пішли вже вчотирьох. Через західні ворота потрапили до галереї, яка вела на жіночу половину палацу, і зупинились перед невеликою затишною кімнатою. Жінки зняли сандалі, залишили їх біля дверей і тільки тоді переступили поріг. Дананір зразу ж запросила гостей сісти. Вони мовчки опустились прямо на килим. Зейнаб подумала, що, зрештою, вона у себе вдома, і сіла на високу подушку.

Стара скинула покривало. Те ж саме зробила її супутниця. Вона була молода і красива. Коли на небі є гурії¹, то вони, мабуть, схожі на цю вродливу, струнку дівчину з правильними рисами обличчя, рум'яними щоками, величезними чорними очима, з яких проглядав сум, і шкірою кольору достиглої пшениці. Проста сукня незнайомої лише підкреслювала її красу.

Зейнаб дивилась на дівчину, переймаючись до неї симпатією і найщирішими почуттями.

Ніжність, співчуття, прагнення допомогти, розвеселити її переповнили Зейнаб.

---

¹ Гурія — у мусульманській міфології райська діва.

— Ти не знайома з сейїдою ¹? — спитала Дананір вихованку, показуючи на стару, в рисах якої крізь скорботу і сльози, як нарешті помітила дівчина, проступали сліди колишньої гордості.

— Ні, мамо...

— Це Умм Джаафар ².

— Умм Джаафар? — перепитала Зейнаб. Вона подумала про наложницю Харуна ар-Рашіда, у якої, як говорили, був син Джаафар, але та була молода і вродлива...

Дананір зрозуміла її подив і відразу ж пояснила:

— Це мати страченого візира Джаафара ібн Ях'ї, дочка Мухаммеда ібн аль-Хуссейна ібн Кахтаба, дівоче ім'я вірної слуги аллаха — Ібада.

Дівчина добре знала подробиці розправи діда з Бармекідами, але за її уявленням це було дуже давно. Про матір Джаафара ібн Ях'ї вона навіть не чула — бідна жінка, певно, давно померла. І ось, виявляється, вона жива! Що ж їй потрібно? Чи варто порушувати спокій хашимітів?

— Умм Джаафар прийшла до нашого володаря аль-Мамуна, тому що він у дитинстві був під опікою її сина, вона доглядала його, і він поважав її, — вела далі Дананір, знаючи, що в Зейнаб несподівано з'явилися симпатії до чистокровних арабів. — Коли б, дитино, твій тато не був у від'їзді і дізнався, що бідна жінка жива, він би давно запросив її приїхати, допоміг би...

На очах старої виступили сльози, і серце Зейнаб пом'яшало. Дивитись на чуже горе було для дівчини мукою. Від того, щоб бурхливо виявити свої почуття, її стримувало лише розуміння власної непослідовності.

— Все буде добре! Все владається! — говорила Дананір. Вона вважала своїм обов'язком залучити вихованку на бік найстаршої Бармекідки, і вона досягла цього. — Великий Харун ар-Рашід буде радий побачити Ібаду. Ти знаєш, дитино, його мати померла, коли він ще лежав у колисці. Годувальницею його була Умм Джаафар. Він тільки побачить її, як стукне ногою й закричить: «О моя ненько!»

— Він так скаже? — здивувалась Зейнаб. — Виходить, вона моя бабуся?

— Ні, моя люба, моя розумнице? — ховаючи хусточку, якою вона витирала сльози, промовила стара. — Годуваль-

¹ Сейїда — пані.

² Арабська жінка має два імені: одне — дівоче, друге — дається після народження першого сина. У м м Д ж а а ф а р — мати Джаафара.

ниця батька чи діда не вважається бабкою чи прабабкою. Така рідня не визнається. А емір правовірних взагалі не дуже цікавиться родинними зв'язками. Мене уважив своєю милістю, аж далі нема куди...

— Бідна Умм Джаафар! — вихопилось у Зейнаб, хоч як вона стримувалась. — Чому дідусь не подумав про те, що заподіяв тобі велике горе? Не простив твого сина?

— Великий Харун ар-Рашід діяв за наклепами наших ворогів. Заздрісники обмовили мого Джаафара, підбурили халіфа убити його. Емір правовірних, хай береже його аллах, розумів, що коїть зло, квапився відрубати голову, боявся, що передумає... Здійснилась воля аллаха, і ми, раби його, приймаєм її, яка вона є. Не ремствуєм, не протестуєм, — поділилась своїм горем стара і почала розповідати про те, що було. Хоч минуло багато часу і пристрасті вгамувались, але все пам'яталося, наче це було вчора... Чоловіка її Ях'ю і багато інших Бармекідів було кинуте у в'язниці і підземелля. Вона благала халіфа, якого вигодувала своїм моло-але все пам'яталося, наче це було вчора... Чоловіка її Ях'ю, але він, на жаль, не зробив цього...

— Як же це сталося, сейідо? — спитала Дананір.

Розділ 11

МАТИ СТРАЧЕНОГО ВІЗИРА РОЗМОВЛЯЄ З ХАРУНОМ АР-РАШІДОМ

З-під покривала Умм Джаафар витягла скриньку, в кришку якої був вправлений великий смарагд.

— Я заклинала Харуна ар-Рашіда тим, що міститься у цій скриньці.

Слова її лунали журливо і гордо.

Як тільки скриньку відкрили, кімнату наповнив приємний запах. «Той, хто має мускус¹, не повинен кричати про це!» — каже старе прислів'я.

У скриньці на буруватих зернистих шматочках мускусу лежало кучеряве волосся і два зуби.

— Це перше волосся майбутнього еміра правовірних, — пояснила Умм Джаафар. — А це його молочні різці. Він тоді вже підріс, коли вони випали. Я зберігала їх і зберігаю ще й досі.

---

¹ Мускус — пахуча рідина з сім'яних залоз самця гірського оленя кабарги.

Коли Дананір спитала, як сприйняв халіф реліквії свого дитинства, стара випросталась, показуючи, що вона не зломлена невдачами, і почала оповідати.

— Страшна біда звалилася на Джаафара. О горе мені, горе! Допомогти синові я вже не могла, було пізно, і я вирішила врятувати хоч чоловіка. Вирішила піти до еміра правовірних, адже він особисто до мене добре ставився, і просити його, просити за Ях'ю... Колись халіф був ладен виконати будь-яке моє бажання, але як після страти сина він поставиться до мене?! Я мало кому казала про це... Мені було тяжко...

Вона проковтнула клубок, що підкотився до горла.

— Отже, я подалась у палац, не питаючи на те завчасно найвищого дозволу. Мене, як ти, Дананір, знаєш, допускали без попередження до халіфа. Адже я була високошановна особа.

Емір халіфських дверей, а просто кажучи, воротар, що вартував перед останніми дверима халіфа, впізнав мене і пішов доповісти Харуну ар-Рашиду. Одна стулка дверей лишилась не причиненою, і я почула їхню розмову. «Прийому еміра правовірних просить його годувальниця,— проголосив воротар таким тоном, наче сповіщав про прибуття посла чужоземної держави.— Бідна жінка заслужила своїм стражданням».— «Ах ти, син гріха, замовкни зараз же!» — закричав халіф. Воротар добрав розуму і відповів йому в тон: «Воля твоя — наказ!» — «Пусти її! — звелів Харун ар-Рашид.— Сум у неї, видно, сидить в печінках чи десь поблизу, як буває в жінок».

Я тоді подумала: ці слова означають, що він зрозумів глибину мого горя, навіть зраділа,— розповідала далі Умм Джаафар.— Побачивши мене, емір правовірних шанобливо підвівся з тахти, ступив крок уперед, мені назустріч, поцілував у голову. Потім посадив на тахту і сів сам. Прорекламував співучим голосом:

Скільки літ промайнуло,
Скільки днів пронеслось?
Вже у сріблі волосся,
Як це сталось — незчулись.
...А як радісно було —
Все минуло, пропливало...

Ти мене в колиски забрала,
Дала молоко материне.
Леліяла мене, оберігала,
Нене названа — єдина!

І зразу ж спитав. «Чого б ти хотіла, годувальнице?» Я вирішила відверто не казати: «Я твоя годувальниця, а годувальник Ях'я. Він тобі як батько. Скільки дав мудрих порад! Допоміг, коли боровся ти за владу і проти тебе виступив твій двоюрідний брат аль-Хаді¹. Коли б він не підтримував тебе, аллах знає, що тоді було б... Можливо, врятував від смерті... Він — наче талісман проти нещастя».

«Справа з аль-Хаді минула,— відрізав халіф, нахмуривши брови.— Було, та загуло, було, та з водою пішло. Аллах перестав гніватись».

Але я не здавалась: «Аллах забуває, тільки коли хоче забути. А коли не хоче, не забуває. Так сказано в корані, книзі всіх книг». А він мені у відповідь: «Правильно, годувальнице, правильно! Гніватись аллах перестав, та й не один він... Але забувати не збирається».

«Майбутнє приховане навіть від пророка,— сказала я, щоб збити його з клятої позиції, схилити до милості.— Хіба воно тобі відоме? Навіщо ти говориш, що аллах забувати не збирається!»

Він довго мовчав. Я не знала, що й думати. Раптом знов почав читати вірші:

Доля — недоля у мене,
Доля — недоля у мужа.
Я від нещастя недужий,
До талісмана байдужий!

Не відаю, звідки у мене взялась спритність, але я теж почала відповідати йому в риму:

Талісман — це не я,
Талісман — це Ях'я,
Як нема його з халіфом,
Доля зраджує йому.

Тут я, певно, перестаралась. Дивлюсь, він нахмурився. Я взяла та й нагадала йому два рядки з корана: «Стримуй свій гнів і прощай!» і другий: «Аллах любить робити добро».

Він схопив жезл, і я подумала, що вдарить мене. Але він стримався: «Аллах мудрий, годувальнице!» І знову заговорив віршами:

1) _____

¹ Мається на увазі халіф аль-Хаді. Ях'я ібн Халід аль-Бармекі допоміг ар-Рашиду прийти до влади.

Відвертаюся від того,
Що іде лишень від злого,
Але доля зла в самого —
Всі втікають, мов від злого!

Мене теж несло як на крилах. На вірші я відповідала віршами:

Вдарити мечем не смій,—
Я тобі не лиходій!
Бо як руку відрубаш,—
Чим це місце залатаєш?!

«О, ти претендуєш на праву руку!» — посміхнувся він.

«Допоможи мені! — почала благати я. — Допоможи!»
Мухаммед¹ казав: «Хто дає аллаху, нічого не втратить.
Аллах поверне сторицею».

Він похнюпився. Потім підвів голову: «Аллаху належить все: і минуле, і майбутнє...»

«Аллах великий! Аллах великий! — повторила я. — Віддячить тобі за милість до мене. Послухай його!»

«Я готовий зробити для тебе все, що ти побажаєш. Але боюсь, ти хочеш просити за того, хто вчинив тяжкий гріх». Так він дав мені зрозуміти, що знає, чого я хочу, і не підтримує мене.

Я зробила останню спробу, дістала ось цю скриньку: «Еміре правовірних! Прошу милості! Заради твоїх перших кучерів, заради молочних зубів помилуй свого слугу Ях'ю! Аллах буде тобою задоволений».

Він узяв скриньку, благоговійно поцілував її. Клянусь аллахом, була мить, коли мені здалось, що на очі халіфа набігли сльози. Я зраділа. Але передчасно. Він закрив кришку. «Дякую, що ти зберегла!»

«Обдаруй мене! Будь милостивий!»

«Клянусь аллахом! — повертаючи скриньку, вимовив він урочисто. — Ні одна людина з твоєї родини не буде більше страчена».

Я йому нагадала слова аллаха: «Коли обіцяєте, додержуйте слова!» Я давно навчилась читати по його очах, і це мені згодилось. Він чудово розумів: «Моему чоловікові потрібні не гарантії животіння у в'язниці, а халіфський указ про звільнення. «Коли ви керуєте людьми, будьте справедливими», — процитувала я рядок з корана і спитала: — Якщо

---

¹ Мається на увазі Мухаммед — пророк аллаха, засновник мусульманської релігії.

я говоритиму відверто, ти можеш поклястись, що не спрямуєш на мене свій гнів?»

Він пообіцяв мені, і я сказала, що подарую йому скриньку, коли він звільнить Ях'ю.

«Вже надто дорого коштує ця скринька! — вигукнув він і знову став похмурим. Завовтузився на тахті і промовив: — Аллах з нею! Навіщо вона мені? Я і так готовий тобі допомогти. Прости, що хочеш, тільки не це»¹.

Я спробувала переконати його, що почуття не можна перевести на гроші. Ях'я відданий йому. Але марно. Переконати його не можна було. Я попрощалась, сказавши, що докучати не буду, більше він мене не побачить, і пішла.

З очей моїх текли сльози. Мене душило ридання. Я ніколи не плакала так гірко, як плакала тоді, навіки залишаючи халіфські покої.

Розділ 12

ЩО СТАЛОСЯ З ВІДРУБАНОЮ ГОЛОВОЮ ДЖААФАРА ІБН ЯХ'І?

— Тепер мені нема про що просити еміра правовірних. Ях'я помер у в'язниці. Нещодавно в ар-Ріккі² помер молодший син...— Умм Джаафар закрила скриньку, сховала її під покривало і витерла очі, на які набігли сльози.— Страта Джаафара була лише початком нещастя. А він хвалився: «Мій наказ все одно, що наказ Харуна ар-Рашида³. Наші долі зв'язані міцно». Ось тобі і зв'язані!

Зейнаб не зрозуміла: як це доля дідуся зв'язана з долею страченого візира, дід далеко, кажуть, дуже хворий, чи, може, це хтось підстроїв.

— Помилявся синок,— заголосила стара жінка, помітивши, що дівчинці в її розповіді щось не сподобалось.— Від нього не залишилось і сліду, а емір правовірних благоденствує, хай пошле йому аллах довгі дні.

---

¹ Свідчення Ібн Абд ар-Раббіхі. (Прим. автора). Ібн Абд ар-Раббіхі (860—940 рр. н. е.) — іспано-арабський письменник.

² Ар-Ріккі — назва в'язниці.

³ Свідчення Ібн аль-Асіра (Прим. автора). Ібн аль-Асір (1160—1234 рр. н. е.) — арабський історик.

У Зейнаб відлягло від серця. Вона знову, як зачарована, дивилась на Ібаду, боячись пропустити хоча б слово, стежачи за кожним рухом малорухливих старечих губів. Корила себе: як це вона могла погано про неї подумати. Умм Джаафар — жінка, гідна великої поваги, вона не ослабла духом, не зігнулась, незважаючи на біду, яка звалилась на неї.

Рано розвинена дівчинка відчувала чуже нещастя гостріше, ніж звичайно його сприймають в неповні дванадцять років. Але дитина, який би розвиток вона не дістала, залишиться дитиною. Досить було старій замовкнути, як Зейнаб відверталась від неї і переводила погляд на другу гостю, яка їй надзвичайно подобалась. Діти завжди тягнуться до тих, хто за них старший...

Молода незнайомка весь час мовчала. Видно, природжений такт і скромність не дозволяли їй зайти в розмову, яку вели дорослі. Дочка аль-Мамуна робила це на правах господині, а їй було незручно.

«Хто вона така?» — питала себе Зейнаб.

«Що це за дівчина?» — в думках вторила їй Дананір, і невідомо, хто більше мучився від цікавості, розглядаючи красуню, вихованка чи вихователька.

Сутінки тим часом густішали. Сидіти без свічок вважалося непристойним... Так можна було привернути увагу... Довелось покликати служницю. Вона запалила високі шандалі¹, що стояли біля стіни, і пішла. У кімнаті посвітлішало. Її заповнив тонкий аромат пахошів, покладених у віск.

Бесіда тривала.

Прагнучи дізнатись, навіщо Умм Джаафар завітала у палац аль-Мамуна, — причини, мабуть, були важливі, — Дананір промовила:

— Історія, яку ти розповіла, сейїдо, дивна. Але де ж ти була весь цей час?! Халіф обіцяв, що не зачепить тебе. Чому ж ти ховалась? Де ти жила?..

— Ах, люба моя! — зітхнула стара. — У кожного створіння багато ворогів. Я переховувалась. Як безпорадна комашка, забилась у надійне сховище і відсиджувалась там, вичікувала... О, коли б я померла десять років тому, коли Бармекіди були у розквіті сил! Як багато довелось мені перенести ганьби і приниження. Де моя сім'я? Де дім? Де маєток? Все втрачено, все...

---

¹ Ш а н д а л і — масивний свічник.

Умм Джаафар знову заголосила, а Дананір нагадала Зейнаб, що дні могутності Бармекідів були славними днями, розповіла про свято десятого зуль-хіджа¹, коли у всіх оселях, де жили перси, горіли вогні і цілу ніч тривали веселощі; велич і багатство Бармекідських володарів викликали ненависть і заздрість у хашимітів; один тільки Джаафар ібн Ях'я для забави мав чотириста найвродливіших рабинь — білих, жовтих, чорних, привезених з усіх країн світу.

Час від часу ця розповідь обривалась і стара жінка починала голосити.

— Все було, все скінчилось... все було, все скінчилось...

Коли Дананір замовкла, Умм Джаафар спочатку згадала, що колись у неї було більше тисячі багатих шат², а тепер нема і двох кусків тулума³, щоб на один лягти, а другим накритись, і сказала:

— Мене нині це анітрохи не хвилює, я звикла до злиднів. Сюди я, звичайно, прийшла не по гроші. Справа в іншому... Ти, Дананір, сподіваюсь, мене підтримаєш, а ось як вирішить молода пані?

Перше враження про людину складається на підставі певних чинників: їжі, одягу і житла. Найважливішим при Аббасідах вважався одяг, вміння одягатись досягло досконалості. Зейнаб це засвоїла з молоком годувальниці, і враження, яке відразу справила на неї Умм Джаафар, було погане... А почута потім історія — не книжка, а саме життя — захопила дівчину, і ставлення її до старої жінки почало змінюватись. Кажуть, співчуття — друге кохання.

Дочка аль-Мамуна не бачила вже ні старої сукні, ні вицвілого покривала — перед нею була жінка, яка багато зазнала горя, але не переставала боротися за своє місце на землі.

— Сейїдо! Ти прийшла, і я дуже рада! Просимо до нас! — вигукнула вона щиросердо і звернулась до Дананір: — Так я кажу, мамо!

Умм Джаафар тим часом поцілувала дівчину в голівку, щиро подякувала, сказавши, що тільки надзвичайні обставини змусили її прийти до палацу другого спадкоємця престолу, і вона не заслуговує такої теплої зустрічі.

---

¹ Свято десятого зуль-хіджа — день жертвоприношення.

² Свідчення аль-Масуді. (Прим. автора). Аль-Масуді (помер 905 р. н. е.) — арабський історик і географ.

³ Тулум — тканина, яка виробляється з рослин.

Слово було за Дананір. Завзята прихильниця Бармекідів похвалила вихованку за доброту, чутливість і від її імені запропонувала старій бути відвертою до кінця, бо дочка аль-Мамуна бере її під свій захист. Це було відпо-відальне рішення — взяти під захист означало поруку за життя і недоторканність людини.

Умм Джаафар, як належало, помолилась аллаху, укліно-но подякувала молодій пані, а потім вигукнула:

— Бачити не можу цей Багдад! Він остогид мені з того часу, як обезглавлений труп мого Джаафрі був посаджений на кіл і виставлений для загального огляду на Багдад-ському мості, а голова на жердині встромлена в поручні нижнього мосту. Ввечері їх забирали, боячись, що страшні обрубки зникнуть, до того ж їх уночі бальзамували, щоб геть не протухли. Так тривало два роки. Цілих два роки. Цілих два роки! О аллах, я думала, що збожеволію за цей час. У 169 році хіджри Харун ар-Рашід наказав спалити труп. Голови вже не було. Вона зникла, ніхто не знає куди, але я до цього, клянусь бородою пророка, не причетна. Сам емір правовірних після віроломного винищення Бармекідів жив в ар-Рікке і лише найжджав у Багдад. Але згодом він повернувся в столицю світу тільки для того, щоб зібрати військо і вирушити в Хорасан¹.

Я теж була сита донесхочу клятим містом. Поїхала. Втекла. Але очі у шпигунів гострі. За наказом халіфа тоді переслідували всіх, хто підтримував Бармекідів чи просто співчував їм. Коли б вони пронюхали, хто я, мене б пошматували. Я не боялася смерті, але я повинна була жити. Жити заради неї — стара повернулася до своєї супутниці, — заради Маймуни.

Розділ 13

КРАСУНЯ МАЙМУНА ТА ПІ ТАЄМНИЦЯ

Маймуна почервоніла, коли вимовили її ім'я. Щоби спалахнули, як два пуп'янки троянди, а очі, чорні, як уночі шкіра в негра, стали ще більшими, глибшими, чарівнішими.

Дананір була задоволена тим, що мова зайшла нарешті про юну красуню, і спитала, боячись, щоб раптом розмова не перейшла на іншу тему:

¹ Свідчення Ібн аль-Асіра. (Прим. автора).

— Як ти приїхала, сейїдо, я мимоволі весь час зверталась у думках до цієї дівчини, хай береже аллах її чарівну вроду, рівної якій немає в ісламському світі. Але хто вона? Ім'я ще ні про що не говорить... Я не знаю, що їй подумати...

— Дочка нещастя! Плід мого горя! Стогін душі! — патетично вигукнула Умм Джаафар, не кваплячись з відповіддю.— Ніхто в Багдаді не знає її таємниці, великої таємниці її походження. Боячись за життя Маймуни, я нікому не розповідала. Сьогодні я вперше скажу... А ми тут в безпечному місці? Нас ніхто не підслуховує?

Почувши повторне запевнення в тому, що дочка аль-Мамуна бере гостей під свій захист, охороняє від небезпеки, прагнучиме допомогти їм, стара, поправивши покривало на голові, поволі промовила, підкреслюючи кожне слово.

— Я назвала Маймуну плодом мого горя тому, що вона дочка Джаафара ібн Ях'ї, моя онучка!

— Дочка мого бідного хазяїна? — сплеснула руками Дананір, подивилась на свою вихованку, наче питаючи, чи може це бути, але Зейнаб, звичайно, нічого не могла сказати, і вона перевела погляд на дівчину, шукаючи схожості між нею і страченим візиром.— Я не знала, що у Джаафара ібн Ях'ї є...

— Як же ти могла знати, моя люба! — перебиваючи її, заперечила Умм Джаафар.— Маймуна народилась після того, як ти пішла від нас і оселилась у палаці аль-Мамуна. Для тебе це було щастя. Коли б тебе не забрали, хто б міг ручитись за твоє життя? Скинувши Бармекідів, Харун ар-Рашид почав переслідувати їхніх знайомих, друзів, далеких родичів, слуг і навіть відданих рабів. Всі зазнали лиха.— Стара схлипнула, але сльози стримала.— Маймуна була ще малятком. Я одразу ж вивезла її в одне з наших селищ, неподалік від Багдада, а коли халіф відібрав помістя, перебралася в Ктесіфон, так я за давньою звичкою називаю аль-Мадаїн. Правда, до цього, заплутуючи сліди, ми багато поїздили, побували у різних місцях. Ктесіфон найбільш припав мені до душі. Його каміння зберігає велич минулого. Ми тихо і спокійно прожили там кілька років. Аллах оберігав мене від наклепу і доносів. Був у нас добрий охоронець, чужоземець з Хорасану, людина, про яку я раніше і не чула... Він оселився по сусідству, і бажання допомогти бідним людям привело його до нашого вогнища. Він турбувався про нас, як брат чи батько, допо-

магав порадами, золотом. А сам нічого не вимагав. Таких щирих людей я й не бачила. Коли казати правду, я навіть не знаю, хто він... Часом здавалось, що його послав нам аллах!

Ще кілька хвилин Умм Джаафар вихваляла чужоземця. Маймуна хвилювалась і нарешті опустила вуаль. Жінки були захоплені розмовою, а Зейнаб не звернула на це уваги...

— Не перевелись на землі добрі люди,— підтакувала Дананір.— Скільки їх було серед Бармекідів! Може, і він... Ти не довідалась, сейїдо? Не розпитала?

— Він перс, це точно. А більше я справді нічого не знаю,— розвела руками Умм Джаафар.— Він завжди був уважний, але й дуже обережний. Перевіряв, чи добре зачинені двері. Не казав нічого зайвого, часто не бував дома — мужчині це не заборониш,— зникав на цілі тижні, ми дуже хвилювались, а він, мов нічого й не було, з'являвся знову. На базарі говорили, що наш сусід, мабуть, по троху займається алхімією, але ніяких доказів тому не було і нема. Він звичайна собі людина. Сказати щось про його багатство важко. Не багач, але грошей у нього досить. А втім, одна бабка переконувала, що він знайшов скарб. Це цілком можливо. Ми жили на околиці міста. І він побудував собі будинок ближче до руїн палацу, де зупинявся — коли палац ще не був зруйнований — халіф аль-Мансур, звичайно, до того, як заснував Багдад. Хлопчики іноді знаходили там золоті монети.

— А як звати твого благодійника, сейїдо?

Стара відповіла, що її сусід жартома називав себе воїном Сабура, а справжнє його ім'я Бахзад.

У Зейнаб промайнула думка:

— Так це може бути наш лікар з Хорасану! Мамо, ти не сказала, що він живе в аль-Мадаїні.

— В Ктесіфоні,— поправила Дананір.— Бахзад — досить поширене перське ім'я, доню. Але коли говорити про добродієність, то це схоже на нього.

— Ось він приїде, ми і з'ясуємо все! — зраділа дочка аль-Мамуна.— А який він на вигляд?

Умм Джаафар залишила питання без відповіді. Збіг обставин здавався їй немислимим.

— Можливо, ваш лікар і знає нашого благодійника, медики — люди досвідчені... Ми розпитаємо його. Аллах послав Бахзада, щоб заспокоїти нас після всіх нещасть. Ми лише одного боялись ці роки...— промовила стара і за-

мовкла. Докінчила тільки після настійних розпитувань Дананір.— Боялись, що наш благодійник залишить нас, втратить до нас інтерес, а це означало б нашу загибель від нового, несподіваного і негданого ворога.

— Нового ворога?! — здивувалась Дананір, охоплена жахом.

Розділ 14

ЩЕ ОДНА ТАЄМНИЦЯ ЧОРНООКОЇ КРАСУНІ МАЙМУНИ

Замість відповіді Умм Джаафар перевела погляд на Зейнаб. Стара дала зрозуміти, що говорити при дівчинці не можна. Дананір зараз же вирішила випроводити вихованку. Привід для цього знайшовся.

— Ох, як ми затрималися з вечерею! — вигукнула вона, звертаючись одразу до всіх, а потім спитала стару:— Сей-їдо, дозволь приготувати стіл?

Умм Джаафар підтримала пропозицію і зробила відповідний хід, сказавши, що сама вона їсти не хоче, а ось Маймуні треба було б підживитися разом з молодю хазяйкою.

Зейнаб зрозуміла, що від неї хочуть звільнитись і для розради пропонують побути з молодю гостею. Це цілком їй задовольняло, вона і так підкорилась би бажанню дорослих. Дівчаток тоді вчили безперечній покорі. Двічі повторювати їм не доводилось. Коли це робилося тактовно, розумно, вони були навіть вдячні.

— От і чудово! — закінчила Дананір, підводячись з подушки.— Ходімо, дівчатка, до столу! Ви сьогодні повечереєте удвох.

«Так я й знала!» — подумала Зейнаб, але не сказала ні слова.

Дананір відвела юних представниць прекрасної статі в залу для обідів, де вже стояла вечеря. Залишившись на самоті, вони швидко знайшли спільну мову, подружились. Зейнаб була зачарована Маймуною, Маймуна — Зейнаб. Через кілька хвилин обом уже здавалось, що вони знайомі цілу вічність і дуже люблять одна одну. Скільки милих принад, якщо тільки захочеш, можна знайти в новій подрузі! Та й чи треба їх шукати, адже не випадково прислів'я говорить: «Прекрасне само йде до людей, підкоряє їхні серця».

Дананір тим часом повернулась до Умм Джаафар, вона хотіла скоріше дізнатись про ще одну таємницю Маймуни. Винятковий випав вечір. Стільки почути нового, цікавого, незвичайного! Вона щільніше причинила за собою двері і побачила, що стара сидить, похиливши голову. Колишній служниці подобалось, що вона може заспокоїти свою стару пані, показати їй, яка вона благородна, як співчуває їй. Той, у кого чуїне серце, не змінює свого ставлення до людей, які раптово втратили владу. Достойні для них достойні незалежно від становища, в яке потрапили волею долі. Інші — дрібні, мізерні душі. Вони тягнуться до великих тільки тому, що ті великі, і швидко відвертаються, коли трапилась невдача. Визнають тільки тих, хто піднімається вгору шаблями благополуччя, слави й багатства.

Дананір мала піднесену натуру. Умм Джаафар для неї як була, так і залишилась панею, сейїдою. Побачивши, що стара зажурилась, вона підійшла до неї, приголубила.

— Ох, любя! — зітхнула Ібада, відчувши на плечах її руки. — Поруч з тобою я відчуваю щастя минулих днів. Дякую тобі за слова підтримки і втіхи. Як багато людей забули нас чи прикидаються, що забули... Щасливі дні наші канули у вічність. Нині доводиться жити в іншому світі, несхожому, чужому, ризикованому... І все ж таки, коли б не нова небезпека, від якої не знаєш, як врятуватись, я б не стала турбувати тебе.

Дананір подивилась їй прямо у вічі.

— Сейїдо! Все буде добре! Я переконана! Кажі, наказуй, моє діло коритись тобі.

— Ти знаєш аль-Фадля ібн ар-Рабіха?

Це ім'я нагадало страшні часи. Бувши прибічником Харуна ар-Рашіда, аль-Фадль ібн ар-Рабіх очолював інтриги проти її сина, нашіптував халіфу на Джаафара ібн Ях'ю, підбурював убити його, щоб самому стати візіром, чого зрештою і добився.

— Звичайно, сейїдо, як не знати мерзотника, хай пошле аллах на нього те, що він давно заслужив! — вигукнула Дананір. — Що ж задумав він після того, що вже накоїв?

Стара жінка говорила довго і докладно. Мова плуталась, спомини перемішувалися з прокляттями новому візіру, його родині, прибічникам і поплічникам. Нарешті в кінці розмови з'ясувалось, що справа не в аль-Фадлі ібн ар-Рабіху, а в його синові Ібн аль-Фадлі. Тут уже розібратись взагалі здавалось неможливим. Довелось Дананір

звернутися до рятівних запитань. Вона вміло їх ставила і врешті зрозуміла, що юнак невідомо де, коли і як побачив Маймуну, був вражений її красою і прислав еміра батьківського палацу як старосту, тим самим спритно підкреслюючи серйозність сватання: емір палацу був важною особою. Староста, як і годилось, пообіцяв золоті гори...

— Я довго не відповідала,— говорила Умм Джаафар, вислухавши наступне питання, і Дананір, поділяючи її почуття, кивала головою.— Знехтувати освідченням сина візира було небезпечно. А емір палацу перераховував і перераховував прикраси, приготовлені для нареченої, маєтки, виділені молодим, і все це — підкреслював він — при цілковитому додержуванні правил честі. Спочатку я думала: звичайні прийоми старости. Але емір палацу повторював без утоми, що Ібн аль-Фадль... Ах, цей гультай! Ах, нероба...

— Що він, сейїдо?

— Так, так... Він? Закохався! Закохався до безтями. Не чекає і не шукає іншого щастя, крім згоди Маймуни... Я мусила погодитись, відповіла, що подумаю і тоді дам відповідь. Інакше я не могла зробити.

Кілька днів було спокійно. Лихо наче минуло, як раптом вчора ввечері сталися події, які обірвали ниточку моїх надій. Я мало не втратила розум. О горе, горе моє гірке! Хай пошле аллах...

— Розкажи все, сейїдо, і тобі Полегшає! — стурбувалася Дананір, побачивши, що розмову знову заносить кудись убік, а на очі старої навертаються сльози.— Які вчора сталися події?

— Вчора прийшов емір палацу,— повернулася стара до останньої теми.— Але розмовляв він суворо. Почав погрожувати, що коли я не дам відповіді, то він подасть скаргу на мене еміру халіфського розшуку Алі ібн Махану. Сватання повинно бути прийняте чи відкинуте,— такий порядок, і я не маю права його порушувати. Емір палацу наполягав на своєму, казав, що хоче мені тільки добра, коли ж він звернеться до еміра халіфського розшуку, то мені це принесе самі неприємності. Краще, мовляв, погодитись, щоб був мир і згода.

Я обіцяла обміркувати його пропозицію протягом доби. Але ти знаєш, Дананір, я ненавиджу аль-Фадля ібн ар-Рабіха! Ненавиджу! І його сина теж! Усіх їх! Усіх! Вони — причина загибелі мого Джаафрі. Невже я віддам їм єдину свою онучку?! Та я і слухати про це спокійно не можу!

Коли у коня попущені поводи, він біжить, куди бачить.—
Стара не могла зупинитися.— Вони пройдисвіти! Я не
можу...

— Твоя правда, сейїдо! Я розумію твою ненависть,
але...— Дананір пересмикнула плечима.

— Кровопивці! Я не можу погодитись! — крикнула Умм
Джаафар, заливаючись сльозами.— Маймуна теж не дасть
згоди! Ніколи! Вона знає про підступи аль-Фадля ібн ар-
Рабіха. Цього не буде!

— Я не збираюсь умовляти тебе, сейїдо,— відступилась
Дананір, серце якої розривалось від ридань старої.— Коли
ти відмовляєш Ібн аль-Фадлю, то підкорись тим, хто тебе
любить і поважає, живи в нашому палаці, і ми будемо слу-
жити тобі вірою і правдою. Вся челядь буде тобі догоджати.
Живи, скільки хочеш, ласкаво просимо! Ніхто тебе не скрив-
дить, ніхто не скаже поганого слова. Будеш з нами, і ми
будемо щасливі! А далі побачимо: ти, мабуть, чула, який
вплив має Зейнаб на Харуна ар-Рашіда. Коли він повер-
неться з походу, ми скористаємося цим.

Від сліз Умм Джаафар перейшла до зітхань:

— Ах, моя любя! Наді мною тяжить злий присуд долі.
Тут, у палаці, не знають лиха. Ах, Дананір! Я боюсь за-
нести його сюди. Боюсь зурочити, зіпсувати, знищити ваше
щастя...

Розділ 15

ПРИЇЗД ХОРАСАНСЬКОГО ЛІКАРЯ

З коридора почувся стукіт дерев'яних сандалів. Стих
біля дверей: Дананір відчинила. Біля порога, низько схи-
лившись, стояв служник.

— Кажи!

— Прибув хорасанській лікар. Ти прохала повідомити,
сейїдо.

— Нарешті! — вихопилось у неї.— Як він потрібний.—
Вона звеліла служникові: — Клич його! Хай знайде, ми
чекаємо! — Потім сказала, звертаючись до Умм Джа-
афар.— Ти чула, сейїдо? Приємна і корисна новина. При-
був лікар з Хорасану. Той, про якого я тобі казала. Він
живе в Ктесіфоні. Може, він знає твого благодійника і що-
небудь розкаже про нього.

Чекати довелося довго. Чим менше у людини терпіння,
тим повільніше для неї тягнеться час. Дананір то підхо-

дила до дверей, то поверталась назад. Почувши човгання сандалів, вискочила в коридор, звідти долинув її радісний вигук.

— Дорогий лікарю! Ти так давно не приходив до нас. Щось серйозне заважало тобі?

— Вибачайте, сейїдо! — відповів голос, при звуках якого Умм Джаафар здригнулась.— Надзвичайні обставини затримали мене. А я дуже був потрібний?

З цими словами лікар увійшов до кімнати.

— Бахзад! — вигукнула стара.— Бахзад!

Він глянув на Умм Джаафар, скинув сандалі і підбіг до неї.

— Ти тут, тітонько? Який я радий!

— Тут, мій благодійнику! — белькотіла вона.

Дананір не могла опам'ятатись від здивування.

— Це той самий Бахзад! Твій і наш! От чудеса! Що може бути прекрасніше від такого збігу обставин?

Лікар був високий, статурний, широкий у плечах чоловік років сорока. Білий колір у нього контрастував з чорним: білим був випуклий лоб — лоб не загорав, тому що надворі його геть закривала чалма,— чорними були очі, маленька борідка, короткі вуса, простора аба¹. Крок у Бахзада був твердий, розмашистий; богатир поперемінно виставляв уперед то ліве плече, то праве, як роблять люди, що спускаються по крутому схилу узгір'я. Він умів стримувати себе, був зосереджений, м'який і доброзичливий. Сміявся він рідко, говорив мало, але влучно і образно, примушував співрозмовника слухати себе, підкоряв ходові своїх думок, непомітно нав'язував їх.

— Сейїда Умм Джаафар розповідала про тебе,— промовила Дананір, запросивши лікаря сісти.— Але я не могла уявити, що той Бахзад — це ти. Слава аллаху, два потрібних нам чоловіки об'єднались в одній особі.

Стара насупила брови. Їй не подобалось, що її благодійник, єдиний і неподільний, раптом виявився роздвоєний, мав друге заняття, друге життя. З виразу обличчя важко було здогадатись, чи лікар зрозумів це. Все пояснили його слова.

— Хай простить мені тітонька! Жителі аль-Мадаїна бачили тільки те, що я перс Бахзад, а я ще і раб аллаха. У наш час двоїстість — поширене явище, в цьому нема нічого незвичайного. Мої вчинки не заслуговують ні докору,

---

¹ Аба — шерстяний одяг на зразок плаща.

ні похвали,— промовив він і звернувся до Дананір:— Як поживає Зейнаб, сейїдо? Як її здоров'я?

— Дякую! Вона вечеряє разом з Маймуною. Потім повинна йти спати...

Лікар залишив слова виховательки без відповіді і спитав:

— Сьогодні ввечері приходив мій служник Салман? Я не брав його з собою в аль-Мадаїн.

Це, видно, дуже цікавило Бахзада. Дізнавшись, що служника ніхто не бачив, він спитав:

— Ми умовились сьогодні зустрітися тут, у палаці аль-Мамуна. Я чекав, що він прийде. Власне, коли затримався, то подумав, добре, що він прийде раніше... А тепер я, мабуть, піду...

— Куди ти, лікарю?— зупинила його Дананір, і він знову сів на подушку.— Коли тобі чогось треба, скажи, я хутко звелю. Тобі нема чого ходити, все буде зроблено...

— Треба б дізнатись про Салмана. Мені здається, він тут... В моєму домі чи разом з твоїми служниками.

— Я покличу раба, він довідається і повідомить нас...

Несподівано в коридорі почувся сміх, дзвінкі мелодійні переливи. Сміялась Зейнаб — це був її заливистий голос. Йому вторив другий чистий грудний голос.

Дананір відчинила двері, зробила дівчинці коротке напучення.

— Чому ти не пішла спати? Чи я маю проводити тебе, як маленьку?

— Ой мамуню, не можу! Ха-ха-ха! — заливалася Зейнаб.

— Чого ти регочеш?

— Поглянь на нього, мамочко! Тільки поглянь! Ха-ха-ха!

Дананір подивилась в кінець коридора і побачила чоловіка у величезній чалмі, з довгим волоссям і бородою, в широкій джуббі. Такий одяг інколи носили рабини. Вона насилу впізнала його:

— Салман? Це ти? Що з тобою? Чого ти так убрався?

ВАЖЛИВІШЕ, НІЖ СМЕРТЬ ХАЛІФА

Салман уперше з'явився перед нами в образі мільфана Сахдуна: це він зустрічався з ватажком багдадських айярунів аль-Хасаном аль-Харшем у винарні Самхана, вивідав про смерть Харуна ар-Рашида і вночі поквапився в палац аль-Мамуна. Поспішаючи на зустріч з хорасанським лікарем, він не переодягнувся, не зняв майстерно прироблених брів і в коридорі наштотхнувся на Зейнаб і Маймуну.

Бувши розпізнаним, зрозумів, що зробив помилку, але намагався не хвилюватись.

Весела, розчервоніла Зейнаб, а за нею і Маймуна вбігли в кімнату, вони ще не знали, що, поки їх не було, там з'явився новий гість.

— Як поживає Квітка Кохання? — ласкаво спитав Бахзад.

Дівчинка збентежилась від несподіванки, але швидко взяла себе в руки і стала вітати лікаря за ритуалом. А Маймуна геть розгубилася — брови її вигнулися, як два індійських луки, вона не могла вимовити й слова.

— Це, Муночко, наш володар і пан. Я теж була здивована, як і ти, — підбадьорювала її Умм Джаафар. В душі вона виправдовувала онучку: дівчинка не чекала, що побачить свого благодійника, від якого залежить так багато, — тут кожен був би приголомшений. В той же час їй не подобалось, як поводить ся онучка: Бахзад міг подумати, що Маймуна недостатньо вихована, не може триматися з гідністю. Коли б це не відвернуло його... — Привітайся скоріше, дитино, а то ще наша дорога Дананір подумає, що ти з ним не знайома...

Виховательку дочки другого спадкоємця престолу трохі покоробило від слова «наша» — не через його значення, з яким вона згоджувалась, а тому, що, на її думку, не варто було підкреслювати близькість їхніх стосунків. Адже Бахзад був тільки лікар — не більше...

— Ти теж тут, Муно? Дуже добре! — сказав лікар, прийнявши вітання і відчувши, як його руку легко і без страху стиснула ніжна дівоча рука. Замість офіційного повного ім'я Маймуна чи фамільярно-ласкавого Муночка, він ужив підкреслено миле, коротке ім'я Муна.

Дівчина спалахнула. На мить їхні погляди зустрілись. Вона відразу ж опустила очі — не хотіла, щоб хтось побачив, як у них блиснули вогники...

Бахзад помітив, що Дананір уважно придивляється до Маймуни, мабуть, хоче розгадати причину її збентеження.

— А де ж Салман? — спитав він, відвертаючи її увагу. — Ти, сейїдо, здається, тільки що в коридорі згадала його ім'я...

Вихователька дочки аль-Мамуна неохоче відповіла, що служник з'явився в якомусь хитромудрому одязі і пішов переодягатись.

— Коли лікар бажає, я пошлю по нього, його швидко приведуть, як він є...

Бахзад подякував. Він повинен зробити це сам, йому потрібно з дороги зайти в свій будинок.

Побачивши, що Дананір хоче заперечити, він додав, що скоро повернеться, і вийшов з кімнати.

Назустріч по коридору підтюпцем дріботів Салман. Лікар дав йому знак мовчати і йти за ним. Так вони й пішли. Бахзад попереду, служник — за ним. Обминули внутрішнє подвір'я, галерею, високу арку, опинилися в саду. Лікар крокував широко, розмашисто. Салман ледве встигав за ним. По обидва боки алеї тяглись газони і клумби з нарцисами, маком, фіалками, кущами жасмину. Тут вирощували троянди густо-червоного кольору, троянди наполовину яскраво-червоні, наполовину білі... Світло місяця падало на квітучий лотос. Стовбури пальм були облицьовані сріблом. Верхи кипарисів втикались у небо, шелестіли листям помаранчеві дерева, недавно завезені з Індії.

Перед будинком, де тимчасово жив Бахзад, служник, як і належить, забіг уперед, щоб відчинити двері. Запалив свічку і пропустив лікаря поперед себе.

Коли двері були зачинені, лікар жартівливо спитав:

— Що новенького, мільфане?

— Новин караван привіз Салман, — в тон йому відповів служник, якому по слова не треба було лізти в кишеню джубби. — Я тепер не муж учений, камінь товчений, перестав корчити дурня, тепер я просто служник.

— Тільки тут! — урвав його Бахзад. — В Багдаді ти ще довго будеш мільфан Сахдун.

— Так воно й є, мільфан Сахдун, маг і чаклун! — підхопив Салман, церемоніально кланяючись.

На питання хорасанського лікаря, яку ж він приніс новину, служник відповів, що коли б її почули багдадці, вони

позіскакували б серед ночі з ліжок, і забули б про втіхи з жінками і наложницями, і стали б хто плакати, хто сміятися...

— То ти пронюхав про смерть Харуна ар-Рашіда,— поволі констатував Бахзад. Погляд його, який щойно просвердлював служника, був спрямований на стелю.

— Ти знаєш про його смерть?!— вигукнув здивований Салман.— Я завжди запізнююсь! Коли ти встиг?! Гонець із Хорасану прибув у Багдад не більше як півгодини тому. Ти уже був у палаці аль-Мамуна... Як же ти дізнався? Окрім гінця, ніхто не міг... А може... Ні, це був справжній гонець! Я сам бачив мідну дощечку на його грудях,— вірна ознака, що гонець на халіфській службі і везе важливі повідомлення¹.

Лікар признався, що гінця з мідною дощечкою він справді не бачив, похвалив служника за точні відомості, підтвердив знову смерть Харуна ар-Рашіда і сказав, що є новина, ще важливіша.

— Ще важливіша? — вихопилось у Салмана мимоволі.— Але що може бути важливіше за смерть халіфа?! Я думав, ти мене похвалиш, що я привіз таку важливу звістку. До речі, я віддав за це золотий злиток — досягнення алхімії, хай розірвуть мене тисяча джинів. Я скавав до тебе, наче всі вони за мною гнались.

Бахзад заспокоїв служника, сказавши, що його відомості дуже цінні, голубів інколи перехоплюють², вкладають інші послання. Важливо й те, що він раніше сповістив про айярунів, їхню поведінку, помисли. Айяруни — велика сила, її треба тримати про запас. В потрібний момент вони скажуть своє слово, і воно може вирішити багато що...

— Розкажи новину, яка важливіша, ніж смерть халіфа! — почав благати схвильований Салман.

— Слухай, мільфана! — знижуючи голос, промовив лікар.— Прибічники Харуна ар-Рашіда після його смерті порушили присягу аль-Мамуну, вони не хочуть, щоб він був другим спадкоємцем престолу. Це будуть далекосяжні наслідки для халіфату і для нас особисто... Смерті Харуна ар-Рашіда ми чекали, а цього — ні...

— Хто очолив зраду? — прошепотів Салман.

¹ Свідчення аль-Калькашанді. (Прим. автора). Аль-Калькашанді (1355—1418 рр. н. е.) — відомий єгипетський історик.

² Маються на увазі поштові голуби.

— Аль-Фадль ібн ар-Рабіх.

— Візир!! Недарма він вирядився в цей похід! Ось у чому була причина!

— Негідник хоче зруйнувати халіфат! — сказав Бахзад.— Він цього добивався, ще коли вимагав страти Джафара ібн Ях'ї. Тепер знову взявся за своє. Жадає чвар, суперечок і крові!

— Як же це сталось? — спитав служник.— Мільфан Сахдун повинен усе знати...

Засуджувати когось було не в його звичці.

Розділ 17

ПРО ТЕ, ЯК АЛЬ-МАМУН ЗРІКСЯ ПРЕСТОЛОНАСЛІДУВАННЯ

— Слухай, Салмане! Слухай, мільфане Сахдун! — промовив хорасанський лікар, починаючи розповідь.— Коли Харун ар-Рашід вирушив у свій останній похід, він узяв з собою старшого сина аль-Мамуна. Емір і воєначальники прийняли присягу і були наділені дарунками. Багато старань до цього приклав енергійний і далекоглядний аль-Фадль ібн Сахль.

Все, здається, стало на свої місця: аль-Амін — перший спадкоємець престолу — в Багдаді, аль-Мамун — другий спадкоємець престолу — в поході з батьком. Коли Харун ар-Рашід помре, аль-Амін буде халіфувати в столиці світу, аль-Мамун залишиться намісником Хорасану.

В похід емір правовірних вирушив, будши вже серйозно хворим. Я розповім тобі маленьку подробицю, про яку ти, може, й не чув. Проводжати халіфа за межі Багдада поїхав його прибічник ас-Сабах ат-Табарі. Прощаючись, Харун ар-Рашід сказав йому: «Бувай здоровий, більше не побачимося. Я щось погано себе почуваю...» — «Клянусь аллахом, ти видужаєш! — вигукнув ас-Сабах ат-Табарі». — «Не надійся на це, — заперечив халіф, який знав його прихильність до себе. Вони звернули з дороги і заїхали в платановий гай. Коли залишились удвох, Харун ар-Рашід зірвав з живота шовкову пов'язку: — Дивись, цю хворобу я ховаю від усіх... Але не тільки вона мучить мене на схилі життя. За обома синами потрібно стежити, і дуже пильно. Шпигуни доповідають мені про їхню поведінку. Біля аль-

Мамуна цю роль виконує славний Масрур¹, за аль-Аміном стежить Джебраїль ібн Яхтішух. Синочки мої давно гніваються, що я надто довго затримався на землі, рахують кожен мій подих. Більше мені сказати нічого. Про нашу розмову мовчи! А тепер накажи привести кобилу з охлялими боками. Хай хвороба скоріше зажене мене в могилу».

З цими словами Харун ар-Рашід і поїхав².

Бахзад зробив паузу, пересів на табарістанський килим і вів далі:

— Ти можеш спитати, звідки я знаю це. Ас-Сабах ат-Табарі поділився зі мною таємницею. Щодо аль-Фадля ібн ар-Рабіха, то він вирушив у похід разом з халіфом. Але вів подвійну гру: таємно листувався з аль-Аміном. У них був розроблений такий спосіб: те, що можна писати, відправлялось поштовим гінцем, а що не можна — перевозила надійна людина Бекер ібн Муаммар. У цього Бекера була похідна халанджева³ скринька, обтягнута шкірою бика. Ніжки скриньки були наполовину порожні — в них і вкладали послання. Аль-Фадль ібн ар-Рабіх повідомляв про погіршення здоров'я Харуна ар-Рашіда. Аль-Амін у відповідь передав два запечатаних листи і попередив Бекера: «Не показуй нікому навіть під катуванням, під страхом смерті. А дочекаєшся, коли помре халіф, віддай спокійно тим, кому вони адресовані».

Хворий Харун ар-Рашід, як відомо, жив у місті Тусі. Туди і приїхав ібн Муаммар. Халіф дізнався про приїзд, викликав до себе, спитав, навіщо приїхав. Той відповів, що його послав аль-Амін, щоб довідатися про здоров'я еміра правовірних. «А що написав мені любий син?» — спитав Харун ар-Рашід. Бекер відповів: «Нічого». Халіфу стало ясно, що Бекер бреше. Він наказав обшукати його багаж. Багаж обшукали і нічого не знайшли. Кому приїде в голову ламати фігурні ніжки скриньки? Харун ар-Рашід звелів катувати Бекера. Бекер не сказав ні слова, але ухитрився повідомити про себе аль-Фадля ібн ар-Рабіха, і візир наказав припинити мордування. Дізнавшись про це, халіф розлютився, хотів продовжити катування, але відчув себе погано, знепритомнів, і це врятувало Бекера. Харун ар-Рашід помер, так і не отямившись... Обидва послання

¹ М а с р у р — кат Харуна ар-Рашіда.

² Свідчення Ібн аль-Асіра. (Прим. автора).

³ Х а л а н д ж — дерево, яке має біло-червону деревину. З неї роблять меблі й дрібні вироби.

потрапили до аль-Фадля ібн ар-Рабіха. Одне було адресоване аль-Мамуну, який тоді перебував у місті Мерві. Починалось воно з наказу принести клятву вірності новому халіфу — аль-Аміну, підготувати військо до повернення в Багдад і чекати розпорядження еміра правовірних. Друге послання було до аль-Фадля ібн ар-Рабіха. В ньому наказувалось негайно зібрати всі речі, зброю, золото, скласти в тюки, навантажити на верблюдів і діяти, як було намічено раніше.

Еміри і воєначальники, які були в Тусі, зібралися на нараду. Питання було тяжке: чи йти на з'єднання з військом аль-Мамуна, чи без нього просуватись до аль-Аміна. Рішення залежало від візира. В аль-Фадля ібн ар-Рабіха на думці було одне: скоріше в Багдад. І він наказав збиратися в дорогу. Одночасно з його волі аль-Мамун був позбавлений титулу другого спадкоємця престолу. Приводом стало те, що аль-Мамун нібито ігнорував наказ, якого насправді не отримував, а справжня причина — це розумів кожен — полягала в тому, що мати його була персіянка. Кліка візира робила ставку на чистокровних арабів — така вивіска. Насправді ж вона дбала лише про свої корисливі інтереси.

Ось і вся моя новина,— закінчив хорасанський лікар. Обличчя його, що траплялось рідко, палало гнівом.

— А по-моєму, добре, що аль-Мамун у Мерві,— промовив Салман, намагаючись заспокоїти Бахзада.— Там він принаймні серед своїх.

— Хоч би не вбили,— підводячись, відповів лікар. У словах його було багато гіркоти.— Добре, що з ним другий Фадль, аль-Фадль ібн Сахль. Цей не підведе, не зрадить.

— Що ж тепер робити? — спитав служник.

— Те, що ми поклялись... Як і досі, я — хазяїн, ти — служник...— процідив крізь зуби Бахзад і потер високе чоло.— Мені треба йти. Є у мене думка... Час дати їй хід...

— Мені йти з тобою?

— Ні. Я піду сам. Так буде краще.

— Ти щось приховуєш. Про все ти знаєш поперед мене... Чи, може, ти вже продався джинам?

— Я нікому і ніколи не продамся,— лікар узяв меч, прив'язав його до паска.

— Коли я не потрібний, хай мені буде гірше,— заторохтів Салман, хитаючи головою.— У мого верблюденяти є

робота. Я б уже давно її зробив, та квапився повідомити тебе, а ти вже про це знаєш. Ех, коли б я довідався раніше!

— Багато є обставин, що не залежать від нас, яких ми не можемо передбачити,— Бахзад настроївся на філософський лад. Йому можна це простити, філософствувати було заведено.— Ось чому я розповідаю тільки те, що вже стало дійсністю. Є, правда, балакуни. Торохтять, як кастаньети, дзвенять, наче дзвіночки, а яка користь? Сьогодні — одне, завтра — друге, післязавтра — третє... І нічого точного, певного. Ні, треба говорити, безумовно, не все, що у тебе на думці. Спочатку потрібно все оформити, зробити... Звернись до корана, там знайдеш слова, які підтвердять правильність моїх вчинків: («Для того щоб здійснити справу,— приховуйте її».)

Салман ще з дитинства знав цей вислів.

— Воістину так! — вигукнув він і вирішив здобути користь для себе.— Піду я у своїх справах! А тобі поки що нічого сказати не можу. От коли зроблю, тоді й розкажу... Сподіваюсь, тобі це до вподоби, а корану — хвала.

Лікар надів сандалі і сказав:

— Хай береже тебе аллах! Ми зустрінемося тут завтра. Коли прийдеш, чекай мене...

Він пішов до палацу аль-Мамуна, а Салман залишився замикати будинок.

Розділ 18

НЕВЖЕ ВОНА ЙОГО КОХАЄ?

(ТРЕТЯ ТАЄМНИЦЯ ЧОРНООКОЇ КРАСУНІ МАЙМУНИ)

Дананір відвела Зейнаб в опочивальню і повернулась, Служник приніс вечерю. Маймуна залишилась з дорослими.

Бесіда крутилася навколо Бахзада. Власник будинку в аль-Мадаїні виявився придворним лікарем. Він ніколи навіть не натякав про свої справи в палаці аль-Мамуна. Все це здавалося дивним. Що ще приховує він? Навіщо? Чому жив наче пустельник? І служник у нього якийсь чудний, не схожий на інших... Влаштував переодягання... Тут щось є! Але що?!

«Скритність волею-неволею підвищує людину, привертає до неї увагу. Збоку завжди здається, що потайні люди

багато знають, у них великі зв'язки, незвичайні знайомства... розмовляють вони з вами, але ухиляються від найголовнішого. Не зрозуміло, що у них на думці... Це викликає припущення, які потім не знаходять підтвердження, породжують нові здогади... фантазію... Прихованість означає таємничість. Кілька ненароком кинутих гострих, вдалих фраз створюють потайному славу розумної людини, але надзвичайно обережної, яка не кидає слів на вітер. >

Маймуна слухала, що говорили Дананір і Умм Джаафар. Коли згадували ім'я лікаря, сердечко її починало витанцьовувати, наче чуло швидко ритмічну мелодію і не могло не забитись їй у лад.

Дівчина знала Бахзада кілька років. Він був незмінно добрий до неї, виявляв стільки співчуття, уваги, щирості. Допомогає їй і бабуні тактовно, а пропонуючи гроші, соромився, як юнак. Коли він надовго відлучався, їй чогось не вистачало, вона чекала його повернення. Він з'являвся — і її охоплювала безмежна радість. Хотілося підбігти до нього, кинутись до Умм Джаафар і розцілувати її — стара дякувала аллаху, що прийшов довгожданий гість. Маймуна ладна була цілі дні сидіти і дивитись на Бахзада, слухати, коли він щось розповідав. Ці години були для неї годинами блаженства.

Коли зеленярка чи праля заходили в дім і наговорювали на їхнього сусіда — незрозуміла, мовляв, людина, невідомо, чим займається, — дівчина гаряче захищала його.

Чи кохала вона Бахзада? Маймуна не знала, що відповісти. Вона б не здивувалася питанню, навіть подумала б, що воно доречно, але заперечувала б... Заперечувала б, не лицемірячи. Сам він ніколи не говорив про це. Уникав натяків, боявся виказати свої симпатії до неї. Обмежувався розпитуванням про домашні справи, розповідав цікаві новини. Говорив просто і коротко, не залишаючи місця двозначності, звіренню почуттів. Вона годинами мріяла: він почне... він скаже... А він не починав.

Чому він назвав Зейнаб не на ім'я, а Квіткою Кохання? Квітка Кохання? Вона ще дитина, але раптом він закохався в неї? Кажуть, у маленьких дівчаток часто закохуються... Вона підросте... Щось стиснуло серце. Наче його вкололи... Невже вона ревнує?! Ні, ні... Просто так... Він тільки лікує її! О аллах! Торкається її рук... Як жарко в кімнаті! Ой, навіть недобре!

Чи не доведеться їй знову питати себе, чи кохає вона його. А він?.. В його ставленні до неї, в його поведінці ні

разу не було чогось такого, що можна було б сприйняти як вияв почуттів. Виходить, якщо вона кохає, то кохає без взаємності. Який жах! Страшно й подумати! Ні, звичайно, вона не кохає... Вона любить його, вона вдячна йому... вона... вона... все, що завгодно, тільки не кохання! Потяг до нього пояснюється його благородством. Це ясно, як день. Гніт горить яскраво лише в темряві.

Вона любить бабусю. Але і для нього готова пожертвувати всім. Це не кохання! Це її відповідь на його людяність. Такого, як він, нема більше в світі! І вона хоче, щоб йому було приємно, затишно, щоб збулись його мрії. А чого бажає він? Ось це і незрозуміло... Хай незрозуміло — він може хотіти тільки хорошого!

Поки Маймуна мріяла нишком, жінки повечеряли. Бесіда урвалась. Що таке? Ах, уже пізно. Її хочуть відправити спати. Але вона доросла. І спати не хочеться... Бахзад обіцяв, що скоро повернеться, а його нема і нема. Як довго! Доведеться іти в опочивальню. Заперечувати дівчина не могла, це було не в її звичці. Але душа її протестувала. Вперше в житті.

Несподівано у Маймуни з'явилася захисниця — Дананір.

— Хіба можна спати зараз, сейїдо! — вигукнула вона, повертаючись до старої, яка вже поглядала на дівчину, чекаючи, коли та піде в опочивальню.— Хай посидить з нами! Така ніч, як сьогодні, не часто буває в житті. Я дуже рада, що ви знайшли того, кого загубили.

Обличчя Маймуни засяло, наче зійшло сонечко і освітило його.

— От я і вгадала! — вигукнула знову Дананір, простягаючи руку дівчині. Маймуна схопила її руку, притисла до грудей. Вони поцілувалися, і обидві були задоволені.

Розділ 19

ЩО ВІН ЦИМ ХОТІВ СКАЗАТИ?

— Невже ти знову хочеш нас залишити? — спитала Дананір, побачивши, що з голови лікаря, який переступив поріг, спускаються довгі краї куфії¹: в такому вигляді ходили на вулицю, подорожували, а не сиділи в кімнаті.

¹ Куфія — шовкова хустка.

Вона не помилилася. Бахзад вибачився. У нього пильна справа. Він би й хотів залишитись, та не може. Ученому мужу необхідно багато читати, бо він уподобиться каменю, який упав у гирло зрошувального каналу і перегородив його; камінь сам не вбирає воду і не пускає її на поля.

— Це не моя думка, вона належить пророку невірних — Христу,— додав він, підходячи до Умм Джаафар.— Завтра, коли буде на те воля аллаха, я повернусь.

Жінки, прощаючись, встали.

— Хай береже тебе, дитино моя, наймилостивіший і всемогутній¹,— напучувала його стара.— Сподіваюсь, ти не забудеш нас...

Лікар подякував Умм Джаафар, запевнивши, що не залишить її своєю увагою, і звернувся до Дананір:

— Доручаю тобі мою тітоньку,— він називав так стару жінку, підкреслюючи свою повагу до неї.— Я б, можливо, не просив тебе про це, коли б не помітив вашої взаємної симпатії...

Вона погодилась і, оглядаючи його статурну, мов виточену, постать, несподівано для себе подумала, що він мало схожий на вченого... Відігнала страшну думку і мимоволі усміхнулась. Вона згадала притчу: «Якийсь мільфан, як і годиться знавцеві наук, був надзвичайно забутливий. Але якось похвалився, що він ніколи нічого не забуває, і тут же гукнув раба: «Подай мої пантофлі! Де вони?» На що раб відповів: «Вони у тебе на ногах, мій повелителю!» Вчені, звичайно, різні: не треба до всіх підходити з одною міркою.

Попрощавшись з Умм Джаафар і Дананір, Бахзад повернувся до Маймуни:

— Її я теж тобі доручаю. Хіба я міг забути Муну?! Ні, клянусь аллахом! Ти полюбиш її, я знаю це. Її не можна не любити. У поручництві, власне кажучи, нема потреби. Я... я тільки служник при молодій сейїді.

Маймуна хотіла відповісти, але, як на те, все чисто забула. В голові все змішалось. Коханому не можна дарувати лимон, тому що він, хоч зовні і красивий, всередині кислий. А от піднести ледь надкушене яблуко з слідами зубів — це заведено, воно солодке, до нього доторкались вуста...

---

¹ Наймилостивіший і всемогутній — так називали аллаха.

Він узяв її за руку, ласкаво потиснув, хотів заспокоїти схвильовану дівчину. Дивився їй у вічі, а слова, які він вимовляв, були звернені до іншої.

— Тепер ти будеш її служницею. Я б сам хотів її слугувати, але що поробиш, мені треба їхати... Мине кілька днів — і тобі здаватиметься, що ти знайома з нею багато років.

Дівчина залилась рум'янцем. Він уперше так говорив! Уперше вона чула схоже на те, про що мріяла почути. «Її не можна не любити!» Що він цим хотів сказати? Як зрозуміти?.. Вона мовчала, і це було найкрасномовнішою відповіддю при людях.

Раптом він відсмикнув руку. Від усмішки, яка тільки що освітила її обличчя, не залишилось і сліду.

Насупився. Буркнув:

— Прощайте! До завтра!

Пішов.

Дананір, як хазяйка дому, заговорила перша.

— У лікаря багато турбот,— сказала вона, радіючи, що його прохання відповідає її власним інтересам.— Треба це розуміти. Чоловіки — не ми, жінки. Вночі рушають у дорогу! О аллах! Де нам пізнати чоловічі справи...

— Коли ми не пізнали зараз, пізнаємо згодом,— відказала бадьоро стара.— Я дивуюсь іншому. Ну що це за благодіяння! Не хоче посидіти годину-дві, вислухати подяку. Ще сьогодні хоч був у настрої. А то, бувало, прийде похмурий, залишить гроші й піде.

«Чому він відсмикнув руку? — мучилася Маймуна.— Що сталося? Наче щось згадав... Наче осудив себе... Навіть на обличчі змінився. Нічого не розумію...»

Незабаром вони пішли спати.

Розділ 20

ГОЛОВНЕ СХОВИЩЕ БАГДАДСЬКИХ АЙЯРУНІВ

Залишимо їх і повернемося до Салмана. Після недовгої зустрічі з Бахзадом у палаці аль-Мамуна він знову став мільфаном Сахдуном, і ми побачили його тепер у дорозі. Він поспішав до ватажка багдадських айярунів аль-Хасана аль-Харша. На ньому знайома нам джубба, довга фальшива борода і пейси, під ним — вірний друг клаповухий мул.

Нічні поїздки були справою ризикованою. Зважитись на них могли тільки люди сміливі. Багдад — місто велике, воно живе і вночі.

— Гей, там! Гей, там! — перегукувались вартові і, щоб налякати випадкового перехожого, били в калатало. Наближатись до сторожі було небезпечно, вона могла затримати самотню людину, а часом і пограбувати. Від Тігру долинав протяжний скрип черпального колеса. Його встановили на річці, і рухалося воно за допомогою води. Добре, що вночі не працювали черпалки, які обертали вали. А то скрип стояв би над усією річкою.

Салман щасливо досяг Багдадського мосту, біля якого протягом доби вартували халіфські стражники. Із заходом сонця вони рідко кого пропускали на другий берег. Допомогло вбрання мільфана. Салман пройшов дерев'яними кладками і опинився в місті. Замість простору передмістя його зустріли вузькі щілини вулиць, де ледве могли розминутись два мули. Біля будинків, у яких жили заможні багдадці, горіли довгі факели — оливкові чи нафтові. Стоянка найманих ослів біля Баб аль-Карха, така жвава вдень, була безлюдна. Повз мінарет пройшов нічний патруль, на боці у стражників висіли довгі ножі.

Салман заїхав під арку. Він вирішив трохи перепочити... і зачекати, поки все заспокоїться. Патрульних у Багдаді не любили. Той, кому щастило вирватися з їхніх чіпких рук, ставав мало не героєм.

Безшумно, як тіні, мимо арки прошмигнули айяруни, цілий загін,— комусь тієї ночі було не минути лиха, хай буде милостивий аллах!

Нарешті все стихло. Салман підїхав до мінарета, спитав у невисокого сторожа, де Пристановище айярунів. Той хотів був затримати подорожнього, але, подивившись на нього, вирішив, що з лікарем, магом чи астрологом зв'язуватись не варто, і показав на кам'яну браму, що виднілась у кінці провулка, за якою стояв масивний будинок з вузькими віконцями, в яких де-не-де горіло світло. Перед брамою під великим факелом вартувало двоє здорових айярунів у шоломах з пальмового листя. Вони зустріли Салмана з укланом і допомогли спішитися:

— Наш ватажок, мукаддам аль-Хасан аль-Харш, чекає найдостойнішого мільфана Сахдуна,— промовив один з айярунів, видно старший.— Він наказав нам зустріти тебе, провести в головне сховище і попросити тебе, щоб ти там посидів. Він скоро прийде до тебе, зараз він зайнятий.

У великій залі, як у християнській церкві, з склепінчатої стелі, покритої узорами, звисали світильники. Частина приміщення була заслана килимами, на яких лежали подушки різних розмірів і форми, стояли пуфи і крісла. Салман був тут уперше; його не здивувало дороге оздоблення, він чекав побачити награбоване... Погляд його спрямувався на другу, погано освітлену частину зали. Це, власне, і було головне сховище. Тут була сила-силенна всякої зброї; зброя лежала на підлозі, висіла на стінах, стояла у підставках. Окремо були розсортовані мечі, ножі, шаблі, кинджали, складені сокири і списи, на довгу перекладину нанизані луки, в кутку складені праці — одні мали шкіряні ремені, другі — мотузки, звиті з шовку чи кінського волоса. Тут же лежали і торби з камінням: у кожній торбині було каміння певного розміру — це визначало точність падіння. З порожньої діжки стирчали жердини. Вони були зроблені з гнучкого в'яза. З їх допомогою натреновані айяруни спритно перестрибували через неширокі зрошувальні канали. Поруч були охайно складені мотузяні драбини з гачками на кінцях. Вони призначалися для штурму забарикадованих будинків. Кінці драбини закидалися на плоскі покрівлі, гачки там за щось чіплялися, і айяруни вилазили нагору. Драбина потім скручувалась, її було легко переносити.

Салман перевів погляд на катапульта середніх розмірів і згадав, що велика катапульта стояла на подвір'ї: її в будинок не можна було закотити. У ящиках лежали глиняні кулі. Через отвір у кулі наливали нафту і підпалювали їх. Катапульта викидала кулю, яка під час польоту починала горіти, а падаючи, розбивалась і спричиняла пожежу. Велика катапульта стріляла тільки кам'яними ядрами. Рівними рядами стояли уतिकані цвяхами палиці. Палиця із залізними цвяхками належала звичайному бродязі; коли в ній стирчали срібні цвяхи — володарем її був ариф; а палиці, оздоблені золотими цвяхами, відзначали найвищих айярунів.

На полицях уздовж стін, наче на параді, вишикувались олов'яні диски, які метали у ворога. Навалом були складені менш потрібні засоби нападу, руйнування, підкопу, але назви їх і як ними користуватися, знали тільки айяруни...

ЕМІР ХАЛІФСЬКОГО РОЗШУКУ

Минуло півгодини. Ніхто не порушував самотності Салмана у головному сховищі айярунів.

Аль-Хасан аль-Харш увійшов швидко, напористо. Його супроводив білий раб, статурний гарний хлопчик, у якого на бороді і верхній губі тільки починав пробиватися пушок. Раб зупинився біля дверей. На темному фоні стіни яскраво-жовтим квадратом виділявся каптан, а блакитним прямокутником — шаровари.

— Я вже побував у Ібн Махана. Затримався там, — вибачався мукаддам айярунів. — У цьому винен мій Хамід. — Він показав на хлопчика. — У нас було прохання до еміра халіфського розшуку. Хочу влаштувати... Треба сказати, коли Ібн Махан у настрої...

Салман дав зрозуміти, що він прийшов тільки тому, що обіцяв, але коли у аль-Хасана аль-Харша термінові справи, він піде зараз же.

— Що ти, мільфане! Про це я й чути не хочу! Ти неправильно зрозумів. Кінь мій готовий. Ідьмо!

Білий раб був коханцем мукаддама айярунів. Такі зв'язки траплялися досить часто. Неприродна пристрасть не вважалася порочною, її навіть оспівували у віршах. Так, у поета Абу Фіраса були пісні, які вихваляли принади хлопчиків, а оповідань про коханців ходило тисячі. В таких історіях часом були заплутані відомі особи: знаменитий правознавець ан-Нафтавайхі¹ страшенно закохався у сина свого колеги Дауда, засновника юридичної школи, книгопродавець Саад — в його крамниці збирались поети ас-Санаубарі², Абуль Мівадж, мовознавець Ахмед ібн Кулайб — був зачарований принадами красеня Аслама, якому він подарував арабську граматику з таким написом: «Цю книгу про чудову арабську мову з усіма її зворотами я найпокірніше підношу тобі так само, як подарував самого себе».

Значну частину рабів, які щорічно прибували в Багдад, складали хлопчики різних національностей. Вони призначалися для втіх багатим багдадцям, а потім, коли ста-

¹ Правознавець ан-Нафтавайхі помер у 935 р. н. е.

² Сірійський поет ас-Санаубарі, що наводить цей факт, помер у 945 р. н. е.

вали дорослими, поповнювали ряди найманців, айярунів, поштових гінців і писарів. Білий раб Хамід встиг обриднути пересиченому аль-Харшу, і той вирішив віддячити йому — перевести в айяруни. Зробити це можна було тільки з дозволу еміра халіфського розшуку.

Салман скочив на мула. Мукаддаму айярунів підвели чистокровного арабського скакуна. Верхи на ослах їх супроводили Хамід і двоє озброєних бродяг.

Білий раб скося поглядав на мільфана, не розуміючи, чого це його хазяїн з ним панькається. Потім думки його зосередились на тому, як було б чудово, якби вдалося отримати дозвіл Ібн Махана, стати хоч би кухарчуком на загальній кухні. Коли аль-Харш купив Хаміда, хлопчик прихилився до свого хазяїна, який спочатку поводився з ним, як батько з рідним сином, вчив різних наук, ввічливих манер... Потім характер поведження змінився і білий раб зазнав багато мук, тепер він прагнув почати незалежне, вільне життя.

Казенний дім еміра халіфського розшуку був у кінці найближчої вулички. Біля брами напівдрімали охоронники. Брязкіт вуздечок і цокіт копит розбудив їх.

— Гей, там! Гей, там! — закричали вони.

Аль-Харш був тут частим гостем. Один охоронник із світильником у руці пішов провести прибулих до Ібн Махана, інші залишилися біля брами разом з двома озброєними бродягами, яких у будинок не пустили. Через вхід, що нагадував відрізаний величезний тюрбан, посередині якого були вузькі двері, вони потрапили в таку ж вузьку галерею. В кінці галерея розширювалася, упиралась в стіну, за якою була прийомна кімната еміра халіфського розшуку. Салман ішов за мукаддамом айярунів.

— Мій володар знову завітав до нас?! — промовив особистий охоронець Ібн Махана, здоровезний паруб'яга, що мав біля п'яти ліктів росту.

— Ми знов покладаємося на тебе, люб'язний, — відповів мукаддам айярунів; він відчепив шаблю і віддав її рабові. — Чи не спить твій хазяїн, коли ніч хилиться до старечого кінця і на зміну їй народжується немовля нового дня? Торік, я пам'ятаю, він лягав спати тільки вдосвіта.

Охоронець мовчав, він не хотів розмовляти з людиною, яку вважав нижчою від себе по службі. Тихо відчинив гладенькі, як стіна, двері, відхилив завісу і урочисто вимовив:

— До ясновельможного еміра халіфського розшуку завітав найшановніший мукаддам айярунів аль-Хасан аль-Харш.

— Хай увійде! Ми дозволяємо йому це...

Паруб'яга безцеремонно відштовхнув білого раба, який стояв біля дверей, і ввічливо запросив аль-Харша та його супутника заходити. Салман притулив до стіни палицю з магічними знаками. Звичним оком він умить оглянув приймальню, носом втягнув тонкі запахи.

На високій подушці сидів чоловік, який відав у халіфаті розшуком. Поруч з Ібн Маханом, але трохи нижче від нього, сиділи ще двоє: один — просто на килимі, в запарошеному одязі поштового гінця. Це був гонець із Хорасану. «Видно, тільки що доповів про смерть Харуна ар-Рашіда», — подумав Салман і перевів погляд на другого. Другий, — він потопав у розкішній подушці, — був крикливо вичепурений юнак років п'ятнадцяти-шістнадцяти з червонувато-рожевим обличчям, яке, здавалось, було намазане кермезом¹ і шкіра ввібрала фарбу. Очі його блищали, затягнені вологою, як блищать молоді пагони, коли на них упала велика роса. Юнак сидів схрестивши ноги. Шаровари на ньому шовкові, яскраві, бузкового кольору. Чалма була багато обшита позументом.

«Невже це синок аль-Фадля ібн ар-Рабіха? — промайнуло в голові Салмана, який не бачив Ібн аль-Фадля, але багато чув про цього джінджика. Юнак уже тоді був одним з визнаних законодавців мод. — Схоже, що це він... Коли так, виходить, теж знає про смерть халіфа. Ач як розрум'янився, наче анемона². І аромати, мабуть, від нього... Навряд чи емір халіфського розшуку вживає парфуми, як гаремна красуня».

Зморшкуватий лоб, пофарбована хною борода³ свідчили про те, що головному шпигуну халіфату було далеко за п'ятдесят. Самозамилування, марнославство, непомірна пиха проступали у виразі його тупого обличчя, манері сидіти,

¹ Кермез — кармін, яскраво-червона фарба, яка добувається з кошенілових комах. Вони водяться на кактусах, кошенільниці.

² Яскраво-червоні анемони у великій кількості розводилися в халіфських садах.

³ Фарбування хною волосся і бороди було звичайним явищем. Абу Нуайм в «Історії Ісфагана» в звідних біографіях повідомляє, які люди в халіфаті вживали фарбу. У давніх джерелах є згадка про аскета. Сорок років він не лягав на ложе, але фарбував волосся.

недбало розкинувшись, в захочувальних і в гнівних поглядах, у суворому тоні голосу, навіть в поблажливо-пишномовному звороті мови, якою він запросив заходити не підлеглого йому аль-Харша. «Ми дозволяємо йому це».

Волею долі Ібн Махан зіграв чималу роль в історії аббасидського халіфату і тому з багатьма дозволяв собі говорити звисока. В 158 році хіджри помер халіф аль-Мансур, Іса ібн Муса¹ відмовився присягнути його сину аль-Махді. Присутній при цьому Ібн Махан, зовсім ще молодий, витягнув меч — в інших присутніх у кімнаті зброї не було — і крикнув зривистим голосом: «Присягай, клянись аллахом! Або я відрубая твій гнилий гарбуз!» Іса ібн Муса приніс присягу, і новий халіф підвищив несподіваного помічника.

Так і пішло: Ібн Махан служив сильному, і поки змінились чотири халіфи: Абу Джаафар аль-Мансур, аль-Махді, аль-Хаді і Харун ар-Рашід, — з одного східця службової шкали піднімався на наступний. Він допомагав скинути Бармекідів, як міг підтримував аль-Фадля ібн ар-Рабіха, був близький до Мухаммеда аль-Аміна (перший спадкоємець престолу є перший!) і займав одну з ключових позицій у халіфаті: видав відомством розшуку.

Смерть Харуна ар-Рашіда дуже його схвилювала. Зміна влади! Куди занесе халіфат? Можливі всякі несподіванки... Хоч би не помилитись... Як вгадати? Перед прибуттям поштового гінця аль-Хасан аль-Харш розповідав йому про визначні здібності мільфана Сахдуна — він уміє вгадувати майбутнє... Це було якраз те, що потрібно. Ібн Махан мучився. Йому ввижалось, що це його, а не баранячі ніжки зажарюють у куховарні на жару для голодного гінця з Хорасану.

Вгадавши настрої еміра халіфського розшуку, Салман задумався, спілником буде чи супротивником франт, який сидів перед ним? Телячу радість можна прочитати на обличчі юнака. Бач, який задоволений!

Ібн аль-Фадль відзначався легкістю думок. Молодим людям інколи це властиво. Очевидно, хід міркувань юнака був приблизно такий: «Чудово! Батько знову піде вгору! Зараз він візир першого спадкоємця престолу, а як перший спадкоємець престолу стане халіфом, виходить, він буде візиром еміра правовірних. Чого це Ібн Махан мудрує?!

---

¹ Іса ібн Муса (721—783 рр. н. е.) — двоюрідний брат аль-Мансура.

А втім, послухати невідоме ніколи не заважає... Цікавіше, ніж будь-яка наука».

Поки Салман пробував оцінити обстановку, емір халіфського розшуку розглядав нового гостя, усміхався йому. Але це була привітність заради привітності. Гордий і чванливий думає, що зробив ласку тому, кому призначена його вимучена, схожа на гримасу посмішка.

Мукаддам айярунів відрепортував:

— Найповажніший Ібн Махан! Я привів до тебе достойного мільфана Сахдуна.

— Вітаю вченого звіздаря!

Емір халіфського розшуку задоволено погладив бороду і не рушив з місця, підкреслюючи тим самим, що надто знатний, щоб виходити назустріч якомусь там астрологу. Він запросив гостей сідати і закінчив розмову з поштовим гінцем.

— Дякую тобі, люб'язний! Те, що ти розповів, привело мене в розгубленість. Я наче передчував... Бачиш, запросив навіть звіздаря. Тепер потреба у ворожінні відпала... А втім, подивимось...— Він повернувся до Салмана.— Ми завжди раді знайомству з розумними людьми. Твоє мистецтво, можливо, ще й пригодиться...

«Везе ж тобі, алхімік!— ледве не вимовив у голос аль-Харш, непомітно підморгнувши Салману.— Зметикуй: Ібн Махан впевнений у тому, що вісті про смерть Харуна ар-Рашида нам невідомі! На цьому можна добре зіграти. Приголомш його відразу ж! Твоє ворожіння— заняття серйозне, ніхто не суперечить, але не гребуй і тим, що само лізе в руки. Шквар, мій конику, галопом!»

Побачивши, що вчений муж у відповідь здивовано перемикнув плечима: «Не розумію, мовляв, чого ти хочеш»,— мукаддам айярунів плюнув спересердя:— «Мільфан, а профан!»— і звернувся до еміра халіфського розшуку:

— Хай вибачить найповажніший Ібн Махан, що ми з'явилися невчасно. Я бачу, ти зайнятий з прибулим бозназвідки поштовим гінцем і з найдостойнішим Ібн аль-Фадлем, якому від айярунів Багдада і від мене особисто найнижчий уклін.

— Ми досить освічені, щоб вірити в правдивість пророкувань звіздаря. Але всьому свій час. Тепер ми знаємо...— Емір халіфського розшуку і далі усміхався. Очі його, як і раніше, залишались серйозними. Він зробив паузу і спитав різко:— Ти розумієш, люб'язний ясновидцю, про що я кажу?

— Можливо, мій повелителю! — ухилився Салман. Він давно розгадав знаки, що подавав йому аль-Харш, але вважав за краще вичікувати. Правду кажуть невірні: «Дороге яечко в Христовий день...» Хай розгоряться пристрасті.

— Мільфан Сахдун ворожив мені вчора, — не витримав мукаддам айярунів. Язик у нього свербив так, наче по ньому бігали паразити. — Він повідав одну таємницю... Я не встиг...

— Яку? — зволив спитати Ібн Махан. — Хай скаже, люб'язний.

Питання було задане. «Час відповідати! Але не треба квапитись, щоб склалося враження сказаного ненароком», — вирішив Салман і смикнувся, наче прокидаючись.

— Ах, ось про що... А я подумав.. — почав він недбало. — Нема потреби ворожити ще раз. Не помре ж Харун ар-Рашід вдруге...

Розділ 22

БЕСІДА В КАЗЕННОМУ ДОМІ

Очі в Ібн Махана округлились. Емір халіфського розшуку підозріло подивився на поштового гінця, а поштовий гонець, холонучи від страху, з непідробним здивуванням дивився на еміра халіфського розшуку. Обидва не могли вимовити ні слова.

— Ти знаєш про смерть еміра правовірних?! — вигукнув Ібн аль-Фадль.

— Хай змилюється над нами аллах! Харун ар-Рашід був хворий. Всі ми боялися... Хто міг подумати?! Хворіють роками і десятками років. Зірки розкрили те, що сталося, ад-Дабаран і Сад ас-Сууд. Я дав собі клятву мовчати. Щоб не дійшло до ясновельможного аль-Аміна. Тепер, слава аллаху, клятва знята. Звістка про смерть, як я бачу, прийшла. Є ще одна новина. Її повідали сузір'я Скорпіона і Козерога, Пса і Риби. Вона теж для ясновельможного Мухаммеда аль-Аміна. Саме для нього... Треба мовчати... — трохтів Салман. Мільфан розпалював цікавість. Ніщо так не хвилює людські серця, як нерозкрита таємниця. Хитрість краща за розум. Навіщо айяруну метатись по дорогах? Хай спокійно зачекає біля колодязя. Офіра з'явиться: жадоба пізнати таємницю — як спрага. Чим більше мине часу, тим сильніше вона мучить.

Коли невідоме збуджує цікавість, скоріше хочеться дізнатись, пізнати те, чого ще ніхто не знає, бо розкриття таємниці, настійне прохання берегти її викликають у більшості людей прагнення негайно розбовкати почуте. З'явиться нестримне, незбориме бажання показати себе перед іншими найбільш поінформованим, приголомшити новиною.

Люди міркують приблизно так: «Уста передають устам. То чого б і моїм устам не приеднатись до них?»

Знову заговорив Ібн аль-Фадль:

— Коли ворожіння розкрило тобі щось дуже важливе, розкажи про це нашому володарю Мухаммеду аль-Аміну. Ми допоможемо тобі, зробимо, щоб він викликав тебе. Але чи варто його хвилювати — ось питання...

Почувши у відповідь, що нова звістка торкається сина візира більше, ніж інших присутніх, юнак квапливо підвівся з подушки і, скоряючись внутрішньому пориву, пішов на Салмана, як воїн іде на ворога.

— Чому мене більше? Як це розуміти? Ти гляди не забалакуйся!

Салман не ворухнувся.

— О ні, ясновельможний! Мільфан Сахдун ніколи не забалакується, — відбив він несподіваний удар. — Мільфан Сахдун знає, що говорить. Звістка в першу чергу торкається сина візира, тому що вона розкриває деякі діяння його батька, найдостойнішого аль-Фадля ібн ар-Рабіха.

Ібн аль-Фадль зупинився. Внутрішній порив згас. Звіздар говорив упевнено, зовсім не так, як його товариші при халіфському дворі, — то якесь белькотання, а не людська мова... Що за сила в цього... як його... мільфана Сахдуна?! Він не ворожить, він прорікає!

— Я бачу, ти знаєш більше за інших, — промовив юнак, намагаючись підбирати слова, гідні звіздаря. — Ти говориш про невідомі речі, наче ти все добре знаєш. Наче ти все розумієш, а ми ні. Ну, то що ж розкрило твоє ворожіння? Скажи нам, і, коли справді це важливо, ти будеш наближений до володаря нашого Мухаммеда аль-Аміна.

— О! — вигукнув Салман, щоб ще більше привернути до себе увагу, хоч вона і так була до нього звернена. — Бути наближеним до еміра правовірних — велика честь! Ми всі його раби і слуги!

Троє іменитих — Ібн аль-Фадль, Ібн Махан і аль-Харш — переглянулись, надто вже відверто Мухаммед аль-Амін був названий еміром правовірних. Багато хто припускав, що після смерті Харуна ар-Рашіда трон, як і нале-

жить, займе перший спадкоємець престолу. Але одна справа — припускати, друга — стверджувати... Аль-Мамун старший. Коли б не указ про престолонаслідування, трон дістався б йому. Чи мало які можуть статися зміни! За таку фразу, не приведи аллах, можна поплатитися головою.

Посипались запитання:

— Як ти сказав, звіздаре?

— Що таке, мільфане?

— Хіба можна...

Відповіді не було, і Ібн аль-Фадль почав говорити за всіх трьох.

— Найясніший аль-Амін, на жаль, не може бути цілком певен, що наслідує престол. Вранці поштовий гонець з Хорасану сповістив йому скорботну звістку про кончину великого Харуна ар-Рашіда. Але казати, що аль-Амін новий халіф, — передчасно. Вирішить військо, вирішать воєначальники, еміри, візири. Є ще другий претендент на престол. Правда, він тільки другий, але скинути його з рахунку було б помилкою.

— Другого претендента на престол немає! — проказав Салман, остаточно здивувавши всіх.

— Як так? Оце здорово!

— Що сталось? Невже?

Спокійно вислухавши запитання, які валились на нього, як волоські горіхи в негоду падають на голову подорожнього, що сховався під деревом, Салман промовив:

— Халіфське військо, його воєначальники, еміри, які були разом у поході з Харуном ар-Рашідом, відмовились від присяги, що давали аль-Мамуну. Друге престолонаслідування ліквідоване. Сузір'я Скорпіона і зірка Сад ас-Сууд вказують, що це зроблено стараннями твого батька, — він подивився в бік Ібн аль-Фадля, — найповажнішого візира аль-Фадля ібн ар-Рабіха.

— Слава аллаху! — вигукнув юнак, не пропускаючи ні слова. — Оце новина! Ніколи б не здогадався! Слава аллаху, наймилостивішому і всемогутньому.

За чверть години Салман переказав, що чув від Бахзада, де відверто, де натяком, у вигляді відступів, алегорій, як заведено в астрологів, — це надавало переказові форми ворожіння. Перед ним наче була розгорнута книга про рухи зірок і переплетення людських доль. Час від часу він робив паузи: ворожіння, мовляв, ішло з перервами, тому переказати важко. Здавалося, наче він перегортає сторінки... Єдине, про що розсудливо не говорив Салман, то це

те, що аль-Фадль ібн ар-Рабіх не послав аль-Мамуну листа, написаного йому аль-Аміном.

Коли він закінчив, запала тиша, ані звука. Все, здавалось, зупинилось, не рухалось. Тільки шалено калатали серця. Але кожний чув стукіт власного серця.

Ібн аль-Фадль глибоко вдихнув повітря і випнув груди. Його розпирало від гордості. Він і раніше сподівався, що батько не підведе, але такого спритного ходу не чекав. Це була блискуча послуга аль-Аміну, і той, звичайно, віддячить за неї. В правдивості ворожіння юнак,— так само, як і Ібн Махан,— не мав сумніву, бо воно відповідало їхнім власним інтересам.

— Ти чудовий звіздар!

Урівноважений емір халіфського розшуку спитав для годиться:

— Чи впевнений ти, мільфане, в тім, що правильно виклав ворожіння?

— Найповажніший еміре халіфського розшуку! Хай буде тобі відомо, що за багато років ще не було жодного випадку, щоб ворожіння мене підвело чи щоб я не так його тлумачив...

Згадавши про секретне послання, поштовий гонець з Хорасану раптом схопився за пасок. Послання було на місці.

— Коли все, що ти казав, правда,— поволі промовив Ібн Махан, мріючи про те, як вигідно він зможе виставити себе перед новим халіфом,— то я обіцяю тобі: ти станеш головним звіздарем халіфського двору. Не забувай, що цю найвищу для астролога посаду ти займеш з нашою милостивою допомогою. А тепер досить! Почекаємо, про що нас повідомлять нові гінці з Хорасану.

Він запустив руку під подушку, витягнув гаманець і простягнув його.

— Це тобі за нічну поїздку і пахощі, які ти витратив на ворожіння.

Салман не рухався, здивовано подивився на мукаддама айярунів.

Рука Ібн Махана не залишилась простягнутою. Аль-Хасан аль-Харш взяв гаманець і сунув його собі в кишеню.

— Справжній звіздар не може брати гроші. Тільки тоді зірки будуть казати правду.

— Он воно що!— промовив емір халіфського розшуку, все більш дивуючись.— Головний звіздар еміра правовір-

них буде отримувати багато золота. Коли ворожіння виявиться правдивим, успіх забезпечений.

Виставу час було закінчувати. Все добре в міру. Пересолити маслини так само погано, як і не досолити їх.

— Вибачайте! — Салман устав і вклонився. — Я нікому не даю спати...

Ібн Махан знайшов за потрібне підвестись. Знання звідаря могло знадобитися, він це вже оцінив, з такими передбаченнями можна було робити великі справи. Емір халіфського розшуку ставився з презирством до всіх, з кого не можна було мати користі, про щось дізнатися... Коли ж людину можна було використати, від презирства не залишалося і сліду. Його замінювала показна шаноба. Поважний емір вважав цілком резонним не помітити дрібного відвідувача, але потім, коли відвідувач ставав потрібним, розшаркувався перед ним. У житті ми бачимо чимало такого. Скільки разів холодні спочатку прийоми перетворювалися в палкі прощання. Як часто на цьому будуються людські стосунки! Ми зустрічаємо по чину, званню, одягу, а проводжаємо зі сміхом чи з нещирими сльозами, залежно від того, чи можна буде використати людину надалі...

Ібн Махан супроводив Салмана до дверей, як найдорожчого гостя, і тільки тоді став прощатись. Запросив заходити...

Аль-Хасан аль-Харш з великим задоволенням прийняв подяки еміра халіфського розшуку. Той дякував мукаддамові за те, що він привів астролога. Залишаючи Ібн Махана, ватажок айярунів згадав, що час закинути словечко за свого Хаміда.

— Твоя висока увага спрямована на всіх нас по черзі. Ні одного праведника вона не минає. У мене є тут білий раб... Настав час від нього звільнитись, яким би він не був... Не до цього зараз! — промовив аль-Хасан аль-Харш і викликав хлопчика. — Ось він, найповажніший еміре! Годиться і в айяруни, і в наємники для халіфського палацу. Будь милостивий, допоможи.

Хамід упав долілиць, витягнувши вперед руки.

— Хай забирається на кухню! Завтра я влаштую його. — Поки раб цілував йому руку, емір халіфського розшуку спитав мукаддама айярунів: — Сподіваюсь, ти задоволений? Я завжди на послугу відповідаю милостинею.

Ібн аль-Фадль, який стояв поруч, теж пішов провести звідаря. Вибравши момент, він шепнув аль-Хасану аль-Харшу, щоб той зайшов до нього.

— Є справа, яка не зв'язана із зміною влади... Особиста. Кхе... кхе... Стосується жінки... Приходь разом з астрологом. Тільки він може це вирішити.

Мул помчав Салмана на схід, туди, де почало світати.

Поштовий гонець обгриз баранячу кістку, зібрався в дорогу. Йому необхідно сьогодні прибути в замок Вічності і повідомити офіційно ясновельможного аль-Аміна про смерть Харуна ар-Рашида.

Розділ 23

ПРИЙНЯТТЯ ПРИСЯГИ

Дев'ятнадцятого джумада аль-Ахіра¹ 193 року хіджри² Багдад був розбуджений криками халіфських глашатаїв, які сповіщали народ про смерть еміра правовірних великого Харуна ар-Рашида, хай буде милостивий до нього аллах. Одночасно вони повідомили, що рівно опівдні в замку Вічності почнеться урочиста церемонія прийняття присяги новим халіфом ясновельможним Мухаммедом аль-Аміном.

Глашатаї обійшли площі, вулиці, провулки, завернули в кожний глухий кут, не пропускали жодного подвір'я.

Багдад був збудоражений, наче потривожений вулик. Скрізь тупцював простий люд. Покидали свої справи гончарі, міняйла, ткачі, шаповали, ліверанти, водоноси, карбувальники, пекарі. Їм аби не працювати! По-справжньому були схвильовані пани, хашиміти, ті, хто ближче до влади...

Перед замком Вічності — пошвавлення. Прибували нові й нові високопоставлені особи, стовпи халіфату; туди й сюди снували посланці, служники, раби... Салман в одязі звідаря приєднався до почту Ібн Махана і разом з ним проник у церемоніальний зал замку Вічності. Зал був уже повний. На троні, що стояв на підвищенні, сидів двадцяти-трьохрічний Мухаммед аль-Амір. Навколо нього щільним кільцем розмістились знатні хашиміти, наступні ряди на подушках займали еміри і ті воєначальники, що залишились у Багдаді, вельможі менш знатні стояли вздовж стін, витягнувши шиї.

---

¹ Джумада аль-Ахір — шостий місяць місячного даря.

² Свідчення Абуль Фідана. (Прим. автора). Абуль Фідан (1273—1331 рр. н. е.) — відомий сирійський історик.

Новий володар, мускулистий, з пишною борідкою, гладеньким волоссям і горбатим носом був наче лев, оточений підлеглими створіннями. Єдине, що псувало його зовнішність, — це сліди віспи на білому обличчі¹. Він був в убранні еміра правовірних, яке тільки що доставили з Туса. На голові у нього усипана діамантами чалма, на плечах — плащ Мухаммеда², в руці — халіфський жезл, символ влади, на вказівному пальці — перстень з державною печаткою.

В залі було тихо. Присутні мовчали, виявляючи скорботу за вмерлим Харуном ар-Рашидом і пошану його спадкоємцеві.

Раптом заграли фанфари. Двері широко розчинились, до залу вбіг поштовий гонець з Хорасану, передав послання про смерть халіфа.

Свято почалось. До Мухаммеда аль-Аміна по черзі, відповідно до стану, підходили хашиміти, звеличували і поздоровляли, приносили присягу вірності. Церемоніалом керував хашимітський шейх³ Сулейман ібн аль-Мансур. Спочатку присягали еміри, воєначальники і, нарешті, почет. До трону благоговійно тягнувся довгий ланцюг підданих.

Виголошуючи відповідну промову, Мухаммед аль-Амін підвівся. Прославив аллаха, поклявся охороняти інтереси халіфату і закінчив читанням віршів, які потім ще раз повторював у мечеті ар-Русафі.

О Аббасіди! О люди!
Шати терпіння вдягніть.
Розправте широко груди,
Благословіння прийміть!

Доля береженого береже...
Аллах знає! Аллах чує! І з тобою є.
Нічого не забуває.
Як вирішить — так і буває!

Що ви замовкли?
Чом сумні стали?
Геть з душі печаль!
Ниць лягайте на підлогу
Во хвалу аллаху-богу!

Тут же був оголошений народові указ еміра правовірних. Аль-Амін наказував сплатити дворічну платню халіф-

¹ Свідчення Абуль Фідана і аль-Масуді. (Прим. автора).

² Плащ Мухаммеда — грубошерстий, який нібито належав пророку Мухаммеду: релігійна реліквія.

³ Шейх — старшина, вождь, поважний старець.

ським воїнам. Такий був звичай. Платню затримували без кінця, але коли на престол сідав новий халіф, її виплачували негайно.

Пристипили до славословлення. Абу Нувас прочитав тут же складені вірші:

Роки летять без оглядки
У щасті і в біді.
Ми то одні в палаці,
То на обідах званих.

Очі плачуть,
Наче в них попала смітинка,—
Це ми на поминках.
Вуста сміються,
Ми раді. Гримить овація —
Це відбувається коронація.

І тобі, і мені, і нам
Одвічна дорога готова:
На зміну місяцю одному
Приходить місяць новий.

Від горя нас б'є і трусить:
Зайшов місяць у Тусі.
Радості знов душа повна:
В Багдаді зійшов місяць новий!

Приймай корону, халіфський син,
Новий халіф аль-Амін!

Стоячи в останніх рядах, Салман думав, що його ніхто не бачить, але помилився. Ібн аль-Фадль, що присягав разом з Ібн Маханом, розшукували звіздаря і нарешті знайшли його. Після закінчення торжества присяги юнак попросив мільфана поїхати до нього в ар-Русафі, але Салман ввічливо відклав зустріч. Він зіслався на термінові справи. Салман, як було умовлено, мав побачити Бахзада в палаці аль-Мамуна і дізнатись, чи немає ще яких новин.

Розділ 24

У ПАЛАЦІ АЛЬ-МАМУНА

Звістка про смерть Харуна ар-Рашида викликала в палаці аль-Мамуна сльози і переполох. Сумна була звістка.

Дананір хвилювалася: що тепер чекає на них! Хоч би не сталося чого, не приведи аллах, з аль-Мамуном! Як під боротьба за владу,— вона знала,— полетять голови... Але

що може жінка? Набравшись терпіння, чекати звісток — радісних чи гірких... Гінці завжди безперервно скакали з Мерва в палац на березі Тігру і назад. Але зараз таке становище... Аллах відає, коли аль-Мамун знайде хвилину, послати гінця...

Особливо глибоко смерть Харуна ар-Рашіда переживала Зейнаб. Дівчинка любила діда. З нею сталася істерика, нервові спазми. Вразлива від природи, вона відмовилась від їжі, її нудило... Була бліда, як єгипетське полотно, яке кольором своїм нагадує сирий білок курячого яйця. Ніхто не міг заспокоїти дівчину. До неї скликали палацових лікарів, але вона не хотіла їх приймати. Вся надія була на хорасанського лікаря, а він усе не приходив.

На Умм Джаафар сумна звістка подіяла двояко: з одного боку, вона раділа: померла людина, яка стратила її сина, зробила її жебрачкою, звершилась нарешті воля аллаха, з другого — стара боялася, що смерть Харуна ар-Рашіда послабить вплив аль-Мамуна. Могла втратити силу і порука Зейнаб... За життя діда дівчинку шанували, а тепер, хтозна... що, коли перси знову програють? Страшно подумати! Тільки час міг або розвіяти сумніви, або посилити їх...

Новина стривожила і Маймуну. Звичайно, кохання і прихильність відвертає людину від будь-яких справ... Лише новини надзвичайні, разючі можуть захопити їх, та й то ненадовго... Минає година, дві — новина втрачає свою гостроту, думки повертаються в колишне русло, зживаються з подіями, які вже відбулись...

Так було і з Маймуною. «Помер емір правовірних! Що ж буде?!» — охала спочатку вона. Навіть забула про лікаря. Але незабаром її серце звично стрепенулось. «Чи знає Бахзад про смерть Харуна ар-Рашіда?! Завжди він зайнятий, завжди десь їздить... Невже йому не хочеться мати сім'ю, жити спокійно? Через цю подію він може довго не прийти... Зустрінеється з одним, з другим і почне обмірковувати, що та як... Коли у нього на думці якийсь діло, він глухий і сліпий до всього іншого. Бувало, він і поруч, але такий зажурений, заполонений своїми думками, ніби відсутній, наче його тут і нема, наче він за товстою стіною. Смерть Харуна ар-Рашіда може його сильно вразити, спаси аллах! Він ще втратить сон і спокій!

І треба ж, щоб це сталося саме тоді, коли він став щирішим, сердечнішим. «Її не можна не любити...» З'явилась надія! О аллах!»

День кінчався. Червона куля сонця потонула в річці. В палаці аль-Мамуна було тихо і сумно. Сюди не долинав шум свята, влаштованого в Багдаді для простого люду з нагоди прийняття халіфства Мухаммедом аль-Аміном. В кімнату до Зейнаб прийшли Умм Джаафар, Дананір і Маймуна. Умм Джаафар довго заспокоювала дівчину, потім заговорила про те, що, коли Бахзада нема, виходить, він зайнятий чимось важливим, робить щось добре, можливо, потрібне і для них. Як тільки звільниться, звичайно, прийде. Він же знає, як вони його чекають... Маймуна в думках дякувала бабусі. Прислухалася до шурхоту в коридорі, нетерплячим поглядом зустрічала кожного, хто входив: вона сподівалась, що двері відчинить Бахзад; але це, виконуючи доручення, бігали служники,— і погляд її гас.

Коли зовсім стемніло, на порозі з'явився чорношкірий негр. Він мав повідомити про приїзд Салмана, від якого сподівались дізнатися, де зараз хорасанський лікар, щоб негайно послати по нього.

Дананір звеліла привести його. Салман ледве прийшов, звичайно, переодягнувшись в одяг служника. На обличчі його була скорбота: він розумів, що тут, у палаці аль-Мамуна, смерть Харуна ар-Рашида переживають широко, і поводився відповідно до цього. Його здатності перевтілення міг позаздрити навіть бродячий актор.

Дананір зустріла його словами:

— Ми всі засмучені... Уболіваємо...

Він підійшов до Зейнаб, схилився перед нею і мало не розридався.

— Яке лихо! О аллах! Така була людина...— промовив він зі сльозами в голосі. Потім звернувся до Дананір:— Хай продовжаться дні ясновельможного аль-Мамуна! Хай принесуть добрі справи предків щастя нащадкам, а нащадки хай продовжать добрі справи предків!

Дананір запросила його сісти: Салман хоч і був служником, але випадок незвичайний. Відчувалось, що у нього з господарем особливі стосунки; інколи здавалося, що вони однодумці...

— Чи бачив ти сьогодні нашого лікаря?

— Ні, сейїдо! Я гадав, що він уже тут.

— Зейнаб захворіла. Терміново потрібна допомога! А його нема і нема...

Це звучало як докір. Бахзад міг відлучатись, скільки йому здумається, але зобов'язаний був бути на місці, коли треба було лікувати членів сім'ї аль-Мамуна.

Салман вважав за потрібне виправдати господаря і в той же час залишити лазівку на випадок, коли той не прийде.

— Пан сам пояснить сейді причину своєї затримки. Він завжди точний. Причина, звичайно, поважна. Така звістка! Не кожного дня вмирає халіф... Він прийде... А втім, не можна бути певним. Дуже багато змінила ця смерть...

На питання Дананір, де ж лікар, він розвів руками, закотив очі до стелі й покійно відповів, що ніхто, крім, звісно, аллаха, не знає, куди він ходив і звідки повернеться. Служник не відповідає за вчинки господаря, який перед ним не звітується.

— А мені здається, він поїхав у аль-Мадаїн,— сказала Маймуна, плакаючи надію, що її улюбленець раптом вирішив подивитись на місця, де зустрів її кілька років тому... До того ж їй хотілося підтримати розмову про Бахзада, не дати їй згаснути, а почути, що скажуть інші. Давно заспокоївшись,— чим наївніше висловлене припущення, тим більш воно збуджує пересудів,— вона додала: — У нього, мабуть, якісь проби з алхімії чи... чи він шукає новий скарб.

Допитливий погляд Дананір ковзнув по її обличчю, дівчина зрозуміла, що перестаралась. Маймуна спалахнула — наче троянди розцвіли на її щоках — і, лаючи себе, пересіла на подушку, яка лежала віддалік...

Салман знову став на захист Бахзада:

— Скільки всяких балачок про мого пана! — вигукнув він і низав плечима. — То він алхімік, то звіздар, то взагалі займається невідомо чим! Нічого цього немає. Варто людині закритись у своєму будинку, як наговорять аллах знає що. А він сидить собі спокійно та читає різні книжки з медицини, папіруси старих лікарів, підбирає лікарські трави. Коли б я знав напевно, що він в аль-Мадаїні, я б зараз же туди подався і попрохав би його приїхати. Обіцяю вам, — зараз уже пізно, — коли він не з'явиться до ранку, я поїду його шукати.

— Ні, ні! — вигукнула Дананір. — Треба їхати негайно ж! Зейнаб знову нудить...

— Твоє бажання, сейїдо, — наказ для мене! — відповів Салман, зметикуювавши, що без Бахзада йому в палаці аль-Мамуна нема чого робити.

Радість охопила Маймуну, — він розшукає його! Це помітила Дананір, яка, як і кожна жінка, любила розгадувати чужі таємниці.

— А ти що думаєш, сейїдо? — заради пристойності звернулась вона до Умм Джаафар і, на превелике диво, почула, що стара сама ладна їхати в Ктесіфон, але, на її думку, краще туди вирушити удвох — їй і Салману. Вона навідається в будинок лікаря, який непогано знає, а Салман хай пошукає Бахзада по місту.

Маймуна мало не підскочила на радощах. Яка вона була вдячна бабуні. Оце-то бабуня! Наче відчуває, чого хоче онучка.

У намір Салмана, проте, не входило тягти за собою стару. Він і взагалі не збирався шукати лікаря. Сам знайдеться. У нього було заняття цікавіше: того ж вечора відвідати Ібн аль-Фадля, який запрошував його, та дізнатись, чого він хоче... Син візира міг стати в пригоді у великій грі, яку вів удаваний звіздар. Побоюючись, щоб жінки ще чогось не придумали, — ну й здатні ж вони на вигадки! — він швидко подався до виходу, сказавши:

— Піду скоріше по нього!

Розділ 25

У ПАЛАЦІ АЛЬ-ФАДЛЯ ІБН АР-РАБІХА

Палац візира аль-Фадля ібн ар-Рабіха був у ар-Русафі, в його східній частині, там, де широка вулиця передмістя упирається в базарну площу¹. Спочатку землі, що тяглися вздовж дороги, були передані Харуном ар-Рашідом Ібаду ібн аль-Хасібу, а потім перейшли у володіння аль-Фадля ібн ар-Рабіха². Так і сталося, що палаци ясновельможного візира аль-Аміна і його політичного супротивника аль-Мамуна були побудовані в одному передмісті Багдада, тільки в протилежних його кінцях, на достатній відстані один від одного.

Верхи на своєму мулі Салман перетнув квартал аль-Мухаррем і потрапив на базарну площу, де по вівторках збирався великий базар, який так і звався «вівторковий»; надривали горлянки торговці, хвилями котився натовп ря-

¹ При будівництві Багдада не було передбачене місце для базарів, і вони опинились за межами міста аль-Мансура.

² Свідчення аль-Якуті. (Прим. автора). Аль-Якуті (помер 897 р. н. е.) — відомий арабський історик і географ.

дами карбувальників, сукнярів, ювелірних майстрів, цирюльників, шастали злодії, в трактирах до хрипоти торгувалися оптові купці. В пошуках зиску і пригод вони об'їздили весь світ і знали ціну товарам. Всюди чулася перська, іспанська, слов'янська, курдська, французька мови, латинь, урду. І все це перекривав гортанний арабський говір.

Яскраво сяяв дирхем місяця. Зеленою вулицею — тут приємніше було їхати, бо вона потопала в садках, — Салман минув квартал аш-Шемассію, де жили гончарі і звідки по всьому халіфату розвозився чудовий посуд, дорогі келихи, чаші, глечики.

Знайти палац аль-Фадля ібн ар-Рабіха виявилось неважко. Стражники, які вартували біля двостулкової різьбленої брами, були попереджені про можливий приїзд звіздаря. Побачивши Салмана, вдягненого у відомий нам одяг, головний стражник лагідно по-бухарськи спитав:

— Мільфан Сахдун?

Відповіддю був ствердний кивок головою.

— Мій пофелитель шде тебе. Наказифаф пустити в будь-який час, чи фдень чи фніч. Іди за мною!

Не кваплячись, як і належить вченому мужу, Салман ішов утоптанною стежкою саду, злегка спираючись на палицю і бурмочучи під ніс не то заклинання, не то вірші з корана. Часом він так входив у роль, що грав навіть її там, де в цьому не було потреби. Головний стражник вказував шлях. Його помічник, молодший за нього, побіг уперед попередити про прибуття гостя.

Удаваний звіздар став важною персоною: Ібн аль-Фадль зустрів його на порозі палацу. Це був великий знак поваги.

Бесіда відбулася в ізолюваній кімнаті; вона замикалась на ключ, який володар носив при собі. Юнак сів на широку низьку тахту, запропонував гостеві вибрати собі крісло — з півдюжини їх стояло біля тахти, всі перської роботи. Салман сів, не перестаючи щось бурмотіти, в найближче від нього крісло. Він не бачив ні чудового вірменського килима малинового кольору, ні яскравих завісок, ні високих шандалів з великою кількістю свічок, які запалив служник. З рукава джубби він витягнув охайно загорнуту в шовкову хусточку трубку. Виявилось, що це старий, місцями попсований сувій пергаменту з телячої шкіри. Поклав його на коліна, почав розгортати. Сувій був покритий невідомими юнакові письменами — таких закарлючок він ніколи ще не бачив!

Салман забурмотів голосніше. Було схоже, що він читає. Ібн аль-Фадль приготувався слухати заховані таємниці, схвально усміхаючись.

— Вали абаш чік-чік пфуй! — Звіздар витер піт, що густо покотився з чола. Очі його то швидко обертались в орбітах, то дивились, зупинившись на якомусь значку сувою.— Шалдик балдик апчі тебе мордуй мала хатка.

— Дозволь привітати! Вдячний за прихід! — невлади впалив Ібн аль-Фадль, вловивши коротку перерву в читанні Салмана.

— Алди далди бурда,— відповів мільфан Сахдун і перейшов на найчистішу арабську мову.— Я мало з тобою знайомий, але повага, мій візире, зростає з кожною зустріччю.

— Це мій батько візир, а не я...

— Син візира сам візир. Знаю, що кажу! Кірсух барсух милий.

— Добре, зви мене візиром, а я буду величати тебе головним халіфським звіздарем.

— Клянусь бородою пророка! — вигукнув Салман, якому дуже хотілось наблизитись до халіфського престолу.— Щоб Ібн аль-Фадль говорить, те і робить. Слухаюсь і корюсь! Його батько всесильний, він сам також всесильний. У-лю-лю, мій візире, чімбаба вертіпут.

— У-лю-лю! — підхопив юнак, але тут же замовк, згадавши, заради чого запросив гостя.— Мені треба порадитись з тобою у одній справі... Розумієш, це пов'язано з дівчиною... Я не хочу, щоб знали...

— Ніхто не знає! Тільки Сахдун знає! — зарепетував Салман, знову поводячи очима. Він знав усе, що розповідала Умм Джаафар: Сліпий випадок допоміг йому. Коли б у цей момент його спитали, чому він став служником, він би, не задумуючись, відповів: «Тому, що слуги знають більше від панів!»— Знаю я твій клопіт, мій візире! Хе-хе-хе! Справа звичайнісінька. Коханья! Коханья псує кров. Красуня чорноока, самотня... З якого роду — і те невідомо...

— Ти вгадав, голова халіфських звіздарів!

— Мільфан Сахдун — відомий чаклун! Він ворожить, а не вгадує. Ім'я твоєї спокусниці... Зараз... Му-му. Ні! Ні! Ма-Ма-Мая-Май-Майму-Маймуна!

— Ти читаєш у моєму серці, як у цьому сувої! Я жити не можу без Маймуни. Тільки про неї й думаю. Тільки про неї й мрію. О прокляття!

— Кохання — всесильний султан, схопить і не випустить.

— Ні на кого більше не можу й глянути!

— Буває...

— Гидкі всі!

— Буває...

— Вона мене не любить! Адже так?

— На жінок я не ворожу! Тут і так усе ясно, — облився Салман, на мить забувши про свою роль. — До чого тут зірки?! Хіба що зустрічатися з чарівницею при зірках, помилуватися...

— Вона мене ненавидить! Вона мене ненавидить! — гірко заламуючи руки, заговорив Ібн аль-Фадль. — Ні відповіді, ані привітання! Що ти скажеш на це?!

Звіздар розгорнув сувій, поводив носом справа наліво¹.

— Шу, шу ярлик очі, — мовив він і закотив очі до стелі. — Слава аллаху, не дамо маху! Пісікуца лабсердак шиш. — Він спинив погляд на юнакові, ляснув себе по лобі. — Так і є! Спурхнула пташка з гніздечка!

— Еге ж! Поїхала! Невідомо куди! Де вона? Допоможи мені! Підкажи! Вгадай!

— Її нема в аль-Мадаїні?

— Нема...

— Тут її нема?

— Ти що, жартуєш? Звичайно, нема...

— Виходить, вона в іншому місті, — глибокодумно вимовив Салман і почав міркувати. — Треба шукати... де осілилась... А може, вона в дорозі?! Тоді гірше... Ворожіння розкриває місце перебування тільки тоді, коли людина має постійне пристановище... Коли ж вона їде, зірки не встигають зосередитись. Якщо ж вона зупинилася в якомусь місті чи селі, я знайду її. Неодмінно знайду! Клянусь двома волосинами Мухаммеда, які великий шейх ас-Сайярі проковтнув за хвилину до смерті². Вона не сховається від мене ні на землі, ні на небі, ні десь посередині!

— Хай нагородить тебе аллах! — вигукнув Ібн аль-Фадль, і очі його радісно заблищали. — Зроби все, що

¹ Арабською мовою пишуть і читають справа наліво.

² Суфійський шейх ас-Сайярі з Мерва віддав усе своє багатство за дві волосини, які нібито належали Мухаммеду, посланцю аллаха. Вмираючи, він наказав покласти їх собі в рот.

можеш. Не скупись на витрати. Я готовий віддати останній динар¹. Але врахуй, я хотів би дістати Маймуну законним шляхом, згідно шаріату, з волі аллаха. І тільки, коли не вдасться...

Салман закотив очі, затрусився, наче в припадку, на губах його виступила слина.

— Ворожнеча батьків переходить на дітей... Від предків спускається до нащадків.

— Що ти говориш?! Що з тобою?!

Він здригнувся, похитав головою, кілька разів зажмурився.

— Га? Що? Дрібниці! Здалося... Відчепись, шайтан! Геть!

Ібн аль-Фадль пояснив своє становище.

— До старої, її бабуні, я посилав людину.

— Знаю, знаю...— перебив Салман.— Еміра цього паляцу. Коли хочеш, від твого імені я складу їй послання, якого ще не бачив світ². Бачиш мій каламар³ і перо з очерету? — Він показав на пасок, на якому було пристебнуте срібне письмове приладдя.— Я пишу так, що люди, тверді, як скеля, стають м'якими і податливими, як вода. То не вже ж я не пом'якшу серце перелесниці?

— Зваж на моє прохання! — стогнав юнак.— Прости, чого хочеш! Знайди мені дівчину, знайди дружину!

— А ти з еміром халіфського розшуку навіщо звертався до брехунів і нікчемних людей? — накинувся на нього Салман, якому вже стало докучати стогнання Ібн аль-Фадля.

— Просив розшукати! — виправдовувався юнак.— Я тоді ще не знав про тебе... Шпигуни Ібн Махана не спроможні... Халіфські звіздарі теж...

— Відмовся від того! — звелів Салман.— Я сам усе зроблю!

---

¹ Динар — золота монета, що дорівнює чотирнадцяти дирхамам.

² Мистецтву письма в арабське середньовіччя надавалось особливого значення. Відомі вислови, які, коли читати від кінця до початку, містять відповіді на них. Є листи, які, в залежності від тлумачення, можуть бути похвалою або осудом. Є записи, які, коли читати навскіс, стають віршами, і т. д.

³ Каламар на паску — ознака письменності. Деякі каламарі були справжніми виробами мистецтва, вкриті найтоншою різьбою, ієрідко цитатами з корана, оздоблені коштовними каменями.

Довелося Ібн аль-Фадлю заспокоїти гостя. Він запевняв його, що мільфан Сахдун поза всяким сумнівом гідний посади голови халіфських астрологів і, отримавши її, буде вірою і правдою служити халіфату, замінить нероб і неуків, які не можуть пророкувати ні крихти майбутнього. У відповідь удаваний звіздар пообіцяв знайти Маймуну і зробити так, щоб вона, згораючи від кохання, сама прийшла до юнака.

— А тепер я, мабуть, піду! — закінчив він, підводячись з крісла. — Як тільки будуть якісь новини, я повідомлю тебе...

— Чи довго чекати? — вигукнув Ібн аль-Фадль, скопивши з тахти.

— Зараз важко сказати. Ворожити можна тільки тоді, коли лінія ад-Дабарана перетне пояс зодіаку в сузір'ї Пса. Таємниця місця перебування дівчини буде розкрита. Може, це станеться дуже скоро...

— Роби як знаєш! Але з одним я не погоджуюсь.

— З чим же, мій візире!

— Що ти залишаєш мене! Вже пізно. Ночуй у палаці! Вранці ми вирушимо до Мухаммеда аль-Аміна, і ти будеш рекомендований йому.

— О, велика честь! Але, може, краще зустрітися вранці!

— Навіщо зайві турботи? — заперечив юнак. — Палац до твоїх послуг. Вибирай які хочеш покої! Тільки почне світати, я пошлю раба до еміра халіфського розшуку, щоб Ібн Махан теж прибув до халіфа. Тепер же треба їхати в місто аль-Мансура. Після прийняття присяги аль-Амін залишив замок Вічності і перебрався в палац біля Золотих воріт¹, який так і назвали Золотий палац.

Ібн аль-Фадль плеснув у долоні, наказав євнухові² подати вечерю і приготувати кімнати для гостя.

Салман змінив попереднє рішення. Ніж знову заспокоювати жінок, слухати їхні зітхання в палаці аль-Мамуна, йому більше припало до душі провести час в палаці аль-Фадля ібн ар-Рабіха.

---

¹ Свідчення Ібн аль-Асіра. (Прим. автора).

² Євнухи цінилися дорожче, ніж раби (приблизно в чотири рази). Розрізнялись чотири види євнухів: чорношкірі, слов'яни, греки і китайці. Іслам категорично забороняв вихолощування людей, тому цю операцію виконували іудеї і християни. Наявність євнухів у знатному будинку вважалась обов'язковою.

В'ЇЗД У МІСТО АЛЬ-МАНСУРА

Раннього літнього ранку Ібн аль-Фадль з Салманом і пишним почтом в'їхали в місто аль-Мансура. Юнак був у чорній джуббі — на офіційні прийоми до аббасідських халіфів дозволялося з'являтися тільки в чорному одязі.

Близкуча кавалькада, де тільки один чоловік трусився на ослі, а під рештою були чистокровні рисаки, з ар-Русафі вирушила до Багдадського мосту, перебралася на другий берег Тігру, минула спустілий замок Вічності і поскакала до палацу біля Золотих воріт.

Місто аль-Мансура нагадувало коло. Воно було обнесене трьома рядами фортечних стін. Довжина зовнішньої стіни по колу досягала двадцяти тисяч ліктів¹, висота, скрізь строго однакова, — двадцять п'ять ліктів. Над воротами, а було їх, як ми вже казали, четверо: Басрійські, Куфські, Хорасанські і Сірійські, — височили могутні башти. Верхи їх зубців на висоті шістдесяти ліктів здіймалися над землею. Товщина зовнішньої стіни біля основи і вгорі була неоднакова.

Середня фортечна стіна була значно менша за розмірами, її порівнювали з дитиною, яку відлучили від материних грудей, — вона тяглася на відстані двадцяти п'яти ліктів від зовнішньої, ніде з нею не стикаючись. На середній стіні також були дозорні і бойові вежі з круглими візантійськими бійницями. Між середньою і внутрішньою стіною, найближчою до міста, її так і називали Міською, був прокопаний великий рів з стрімкими краями, але без води, — хто впаде туди, назад не вибереться. Звернений до міста бік внутрішньої стіни був несучільним: в спеціально влаштованих нішах містилися крамниці. На брукованій великим каменем набережній, де вздовж стін тягнувся глибокий канал, ішла жвава торгівля. Товпились люди. Біля невеликих, але широких мостів приїжджих чекали родичі, знайомі, перекупники, злодії, збирачі податків і роззяви...

Кавалькада Ібн аль-Фадля, що під'їхала з східного боку, поскакала до Хорасанських воріт. Стражники вітали сина візира і його людей. Вони пропустили їх без огляду.

Салман задер голову, розглядаючи вежу візантійської бійниці і дозорні щілини, які були розміщені кількома яру-

¹ У будівництві і архітектурі лікоть дорівнює 0,75 метра.

сами,— на ворога могла звалитись така лавина стріл, каміння, ядер, списів, що йому не минути лиха. Прямо над воротами було відкрите в бік нападників, але не приступне для них, просторе напівсклепінчасте приміщення. Звідти воїни лили на голови ворогів гарячу смолу. В мирний час на кам'яній лавочці сиділо кілька стражників. Вони згори спостерігали за тим, хто приїздив до міста аль-Мансура.

Ібн аль-Фадль і Салман в'їхали під кам'яне склепіння. Висота його була достатньою для того, щоб вільно міг рухатись кінний списоносець, прапороносець, високий віз, навантажений пограбованим майном. На знак поваги до сина візира стражники, одразу кілька чоловік, відчинили ворота. Під склепінням пролунав несамовитий скрегіт і відізвався луною. По тілу пробіг холодок.

Копита дзвінко зацокали по мармурових плитах. Коридор праворуч вів у великий кам'яний мішок, інакше важко назвати камеру без єдиного вікна, із вузькими заграбованими щілинами для світла під високою стелею. Тут жили раби, які обслуговували стражників і виконували дрібні ремонтні роботи.

В обличчя бризнули яскраві промені сонця — вершники виїхали на відкритий простір. Попереду знову ворота, в середній стіні. Над ними склепінчаста арка химерної форми. З великої півмісяцем ніші лупали очима чорношкірі раби. Склепіння в проході цегляне, місцями покрите гіпсом, обмазане глиною¹. Півтемрява, сирість...

Знову сонце, сухе жарке повітря. За глибоким ровом без води ще одна стіна: бійниці, щілини, зубці...

Стеля напівсклепіння над останніми воротами в золотих прикрасах, різьблена, бокові прорізи фігурно вкриті афоризмами з корана, зовнішню частину прикрашала мерезана мозаїка. Це була надзвичайна краса!

Салман замилувався, притримав осла. Потім хльоснув його і наздогнав Ібн аль-Фадля.

Розділ 27

У ПАЛАЦІ БІЛЯ ЗОЛОТИХ ВОРІТ

Палац біля Золотих воріт був побудований ще першим аббасідським халіфом. Його фасад виходив на широку площу, від якої хрест-навхрест розходились чотири вулиці.

¹ Свідчення аль-Якуті. (Прим. автора).

Праворуч від палацу підіймалась мечеть, названа на честь аль-Мансура, ліворуч уздовж вулиці аж до Сирійських воріт тяглися казарми халіфських стражників. По другий бік вулиці стояли два казенних будинки, де розміщалися диван халіфських стражників і диван халіфського розшуку. Завершували планування палаці молодших синів аль-Мансура, будинок халіфської казни, скарбниця і славетна стайня еміра правовірних. Трохи осторонь були будинки улюблених наложниць халіфа і його найважливіших достойників, диван пошти, диван закордонних справ, диван державної печаті, диван найманого війська, будинки інших диванів і відомств з різними прибудовами і надвірними будівлями. Провулки, які їх розділяли, називалися іменами воєначальників і емірів аль-Мансура¹.

На другий день після прийняття аль-Аміном халіфства площа перед палацом нагадувала кінний базар: іржали арабські і мосульські скакуни, кричали осли і мули, пирхали одnogорбі аравійські і двогорбі бігові верблюди. Стайня була переповнена, і відвідувачі, які прибували до еміра правовірних з поздоровленнями, дарунками, проханнями, залишали тварин на площі, де стомлені конюхи їх прив'язували, чистили, поїли і годували.

Насамперед Ібн аль-Фадль і Салман, що невідступно супроводив його, підїхали до дивана халіфського розшуку, щоб побачити Ібн Махана раніше, ніж той піде до аль-Аміна. Служник спішився і незабаром повернувся з відповіддю, що емір халіфського розшуку тільки що на терміновий виклик пішов до еміра правовірних.

— Спробуєм перехопити його в приймальні,— вигукнув юнак, повертаючи коня.

Придворні стражники, які вартували біля воріт, причепливо оглянули Салмана — халіфських звідарів вони знали в обличчя, такого не бачили,— але він приїхав із сином візира, і вони пропустили його.

Зал був повний людей. Між емірами, воєначальниками, послами і поетами шастали правовірні слуги, вони розносили прохолодні шербети. Присутні розмовляли тихо.

А за розчиненими вікнами владно шумів Багдад. Видача воїнам дворічної платні сколихнула жителів столиці. Солдат з грошима — це не те, що солдат без грошей. Віддавали борги, укладали торгові угоди, влаштовували пия-

---

¹ Свідчення аль-Якуті. (Прим. автора).

тики, розваги, справляли весілля. Поки воїн не витратить останнього кірата¹, він не заспокоїться.

Ібн аль-Фадль безшумно ступав по килиму, в якому потопали його капці, видно було лише загнуті вгору носки. Перед ним розступались. Одні, знатніші, кивали головами, інші, нижчі за становищем,— їх була більшість,— низько схилялись. З сином візира жарти погані, візьме та й шепне батькові... Аль-Фадль ібн ар-Рабіх звеличує і скидає, карає і милує, укладає договори і розриває угоди.

— Мое шанування!

— Найнижчий уклін!

— Сердечне вітання...

Ібн аль-Фадль зупинився.

— Де тут емір халіфського розшуку, голубе?

— На прийомі у ясновельможного Мухаммеда аль-Аміна, хай обрадує тебе його влада! Прибув новий гонець. Коли хочеш, ось він...

В людині, яка стояла неподалік, юнак упізнав служника свого батька. Поманив його. Служник підбіг і поцілував руку.

— Що тут робиш?

— Привіз листа до еміра правовірних, мій володарю.

— Де батько?

— Поблизу Багдада. Через кілька годин, з волі аллаха, повинен прийти.

— А що за лист ти привіз? Від батька особисто?

— Не можу знати, мій велителю. Але видно, лист дуже важливий. Халіфу в руки. Ясновельможний Мухаммед аль-Амін прочитав і зразу ж припинив прийом. Наказав викликати еміра халіфського розшуку.

Ібн аль-Фадлю не терпілось побачити халіфа. Він пішов у супроводі Салмана до входу в зал прийомів. Чорношкірі наємники, що охороняли його, не розмовляли арабською мовою. Емір халіфських дверей — це був поважний вельможа, без дозволу якого ніхто не міг потрапити до халіфа,— привітно усміхнувся синові візира і вдав, що не помічає його супутника.

— Прошу передати ясновельможному Мухаммеду аль-Аміну, що разом з відомим звіддарем я чекаю його прийому,— промовив юнак, спочатку привітавши хашиміта з призначенням на високу посаду.

---

¹ К і р а т — дрібна монета, дванадцята частина дирхема.

Салман шанобливо зігнувся. Губи його беззвучно шепотіли: «Цьому б вельможі дати по пиці!»

«Мухаммед аль-Амін наказав нікого не пускати. Що ж робити? — думав емір халіфських дверей, вагаючись.— Не можна ж псувати стосунків з візіром, який, очевидно, посилює свій вплив. Ага! Халіф не наказував не доповідати про прихід...»

Він повернувся і зник за завісою, біля якої з шаблями наголо вартували до всього байдужі чорношкірі наемники.

Розмови в залі стихли. Чи осоромиться син візира — його багато хто засуджував, у черзі стояли поважні мужі, — чи прийме його халіф? І з ним ще й ніби астролог!

Емір халіфських дверей довго не повертався. Нарешті переступив поріг.

— Ідіть за мною!

За завісою тягнувся довгий коридор, геть обвішаний дорогими килимами. Він упирався в другу завісу з гаптованої золотом важкої парчі.

— Син візира, благородний Ібн аль-Фадль, разом із звіддарем чекають найвищого дозволу, — в кінці коридора голосно проголосив емір халіфських дверей.

— Хай увійдуть! — долинув голос Мухаммеда аль-Аміна.

Розділ 28

ДІЛОВИЙ МЕДЖЛІС МУХАММЕДА АЛЬ-АМІНА

Під балдахіном на високому дивані з ебенового дерева сидів новий емір правовірних. Свій перший діловий меджліс він проводив у тому ж одязі, в якому приймав присягу і про який ми вже знаєм. На інкрустованому слоновою кісткою дивані не було ні коштовних каменів, ні золотих і срібних оздоблень: він був зроблений ще до того, як неймовірна пристрасть до розкошів і багатства охопила аббасідських халіфів. Чорний колір дерева гарно відтіняв благородну жовтизну кістки.

Відірвавшись від лицезріння ясновельможного Мухаммеда аль-Аміна, погляд ковзнув по яскравих килимах, які висіли на стінах залу прийомів, подушках і зупинився на людині, що сиділа на широкому ложі. При Харуні ар-Рашиді негідник не зберіг би голови! Небіжчик був суворий і лютий. Саме його ім'я наводило жах на Ібн Махана, і він тремтів,

як у лихоманці. З Мухаммедом аль-Аміном емір халіфського розшуку вважав непотрібними зайві церемонії: коронований розпутник не міг обійтись без порадника, надійного помічника, товариша по чарці, влаштовувача диких оргій.

Лист, надісланий візиром, був короткий. Аль-Фадль ібн ар-Рабіх повідомляв про скорий приїзд, перераховував тих, хто з ним повернеться разом, і писав, що розповідь про всі події і справи особисто, як тільки ступить на благословенну землю Багдада.

Коли халіфу доповіли про прохання Ібн аль-Фадля прийняти його, він спитав, зводячи брови:

— А хто це з ним, незнайомий нам?

— О, найясніший з ясновельможних! — вигукнув емір халіфських дверей і одразу ж пожалкував, що поквапився. — Мабуть, вчений або мільфан, а може, рабин.

— Що йому у нас потрібно?

— Я можу відповісти на твоє запитання, — широко усміхаючись, сказав задоволений Ібн Махан. — Це мільфан Сахдун, який має надзвичайні здібності у ворожбі по зірках і розкритті таємниць.

— Ах, ти його знаєш, — прошепотів аль-Амін, бавлячись шовковими китицями балдахіна.

— Емір халіфського розшуку всіх знає. Я розмовляв з ним минулої ночі і почув разючі новини. Поки ми тут зайняті справами, аль-Фадль ібн ар-Рабіх не гаяв часу...

— Не вірю я шарлатанам!

— Це не шарлатан, а справжній зіздар.

— При нашому дворі зіздарів хоч греблю гати, а правди не дізнаєшся.

Ібн Махан усміхнувся і вів далі:

— Влаштуй йому маленький іспит! Може, він звеличиться у тебе на очах, а може, впаде. Але я майже переконаний: ти почувеш багато цікавого, і тоді ти повіриш йому. Клич зіздаря! Клянусь аллахом, ми нічого не втратимо.

Першим до Мухаммеда аль-Аміна, згідно з своїм становищем, підійшов Ібн аль-Фадль і привітав його за повним ритуалом, як належить вітати еміра правовірних. Халіф милостиво вислухав юнака, але зупинив Салмана, коли той почав говорити відповідні привітання:

— Сідай, голубе!

Салман не ступив уперед ані кроку і, підкреслюючи пошану, опустився на килим там, де стояв.

— Ми чули, ти зіздар.

— Я раб еміра правовірних...

— Зірки розкривають тобі правду?

— Говорити халіфу те, що мені відомо, мій обов'язок. Із зірками я поводжусь за законами і канонами науки. Халіф сам, коли бажає, побачить: правдивий я чи ні...

Мухаммед аль-Амін перевів погляд на еміра халіфських дверей.

— Що ж, влаштуєм іспит?

Коли Ібн Махан на знак згоди закивав головою, він спитав удаваного звіддаря:

— Ми одержали листа від візира. Він хоче, як тільки приїде, розповісти про події в Тусі, що сталися після смерті Харуна ар-Рашида, хай буде земля йому пухом. Повідай нам, що це за події!

Салман дістав сувій пергаменту і, не кваплячись, почав читати,— забурмотів, як це робив уже не раз. Потім виголосив:

— Хай береже аллах ясновельможного візира! Він везе звістки, дуже важливі для халіфату.

— І все?! Ха-ха-ха! — зареготав Мухаммед аль-Амін.— Оце наворожив так наворожив! Та це, голубе мій, відомо кожному погоничу ослів!

— Твій візир сповістить тебе про те, що він і люди Харуна ар-Рашида, які були разом з ним у Тусі, позбавили аль-Мамуна престолонаслідування,— вів далі Салман, зігнувшись над сувоєм і водячи пальцем по рядках.— Мені відомо також, мій володарю, що аль-Мамун, щоб помститись, вирішив відректись від присяги тобі і не згадувати твого ім'я в хутбі¹.

Саме так повинні були далі розгортатись події, і тому Салман віщував напевно.

— Позбавив брата престолонаслідування? Він вирішив відректись від присяги? Хто міг це сказати?! Аль-Мамун, як і візир, повинен повернутись у Багдад! Ти брешеш, пройдисвіте!

— Мільфан Сахдун нічого не говорить від себе особисто. Він читає знаки пергаменту і тлумачить їх за положенням зірок. Вони мають великий вплив на долю людей і світу!

— Ти будеш відповідати за наклеп. Поганий чи хороший, наклеп є наклеп.

— Пергамент не говорить неправди, мій володарю, зірки не брешуть, незабаром ти сам у цьому переконаєшся...

---

¹ Х у т б а — проповідь, що виголошується з мікбара мечеті.
М і к б а р — кафедра.

— Годі! — Емір правовірних ударив долонею по дивану.— Може, в тебе є звістки від батька, якими можна пояснити всю цю нісенітницю? — спитав він у Ібн аль-Фадля.

— Нема, ясновельможний! Батько давно не писав мені,— відповів юнак і почав розповідати те, що він учора чув від мільфана Сахдуна.

— Ну ж і вдатні брехати ці звіздарі! — вигукнув Мухаммед аль-Амін, звертаючись до Ібн Махана.— Чи не так?

— Ми дуже скоро перевіримо це,— ухилився від відповіді емір халіфського розшуку.— Візир прибуде в Багдад сьогодні вночі чи в крайньому разі завтра вранці. Халіф розпитає його, і все стане на свої місця.

— Бардакчі чунчі шумовка ладом задом сміхотряс,— бурмотів Салман, не слухаючи, про що йде мова, наче це його не стосувалося.

Мухаммед аль-Амін плеснув у долоні:

— Гей, раб!

Як із-під землі виріс молодий євнух. Упав ниць, поклавши обидві руки вперед перед собою на килим.

— Слухаюсь і корюсь, мій велителю!

— Передай, нещасний, емірові прийому гостей, щоб помістив мільфана в покої для приїжджих,— наказав Мухаммед аль-Амін.— Мільфан пробуде там, поки я його не покличу. Давати йому все, що він тільки не попросить. З покоїв не випускати!

Салман помолився аллаху. Його плани збулись. Ще ніколи він не піднімався так високо...

Удаваного звіздаря не хвилювала нова зустріч з халіфом, він був упевнений в її благополучному кінці. Його хвилювало те, що він не зможе побувати в палаці аль-Мамуна, де його чекають, не побачить Бахзада — а це було так необхідно!

Розділ 29

ІСПИТ

Салман шкодував, що потрапив на діловий меджліс еміра правовірних. Підвищення при Мухаммеді аль-Аміні не було його кінцевою метою. Це тільки тимчасовий щабель. Він ставив на іншу карту. А тепер його мучило те, що він не може зустрітися з Бахзадом.

Минув день. Настав другий... Опівдні — нарешті! — його викликали до халіфа. Гримувався особливо старанно: борода, пейси — наче справжні, — смикни і то не відірвеш!

В залі прийомів сиділи ті ж самі відвідувачі, що й день тому: Ібн Махан та Ібн аль-Фадль.

Мухаммед аль-Амін пишномовно виголосив:

— Наш візир має прибути з хвилини на хвилину! Його вітають біля Хорасанських воріт. Вже протрубили сурмачі. Ми зустрінемо і питаємо аль-Фадля в твоїй присутності, звіздаре. Сідай, люб'язний!

— Дякую, мій велителю! — вигукнув Салман, але сідати не квапився.

— Сідай! — повторив халіф. — Я поклявся, що ти сядеш!¹

Салман сів на килим. Через кілька хвилин на порозі з'явився емір халіфських дверей. Він коротко і ясно доповів:

— Ясновельможний візир аль-Фадль ібн ар-Рабіх!

Завіса відсунулась, і в залу прийомів швидкими кроками ввійшов сивий, зморшкуватий, стомлений з дороги чоловік у чорній похідній джуббі. За повним ритуалом привітав халіфа, потім вибачився, що не встиг переодягнутися. Дуже квапився до еміра правовірних. Аль-Амін запросив його сісти. Він сів у крісло поруч з диваном, вимовив слова співчуття, знову привітав халіфа і замовк. Говорити далі з еміром правовірних необхідно було віч-на-віч.

— Можеш казати! — дозволив халіф і пояснив, показуючи на Салмана. — Цей звіздар пророкував про події в Тусі. Нам хочеться перевірити, чи казав він правду, чи провидець він? Нагородити його чи покарати.

— Дозволь, еміре правовірних, мовити словечко? — спитав Ібн Махан, при візирі не допускаючи фамільярності. — У мене є умова.

— Ми слухаємо. Кажі!

— Якщо звіздар казав правду, хай тоді Мухаммед аль-Амін зволить назначити його головним звіздарем халіфського двору, мільфан зможе принести користь халіфату. Коли ж він збрехав, нехай його чекає кара.

— Ми згодні, — виголосив емір правовірних і звернувся до аль-Фадля ібн ар-Рабіха. — Розповідай, мій візире, що ти робив після смерті Харуна ар-Рашіда і як справи у нашого брата аль-Мамуна, раба аллаха і халіфату.

---

¹ Згідно з ритуалом цей вислів виголошували тоді, коли хотіли, щоб сіла людина, яка займає нижче становище в суспільстві.

— Перш за все, ясновельможний, я послав твій лист у Мерв. Це був наш обов'язок, і ми його виконали,— брехав аль-Фадль ібн ар-Рабіх.

Слухаючи його, Салман дякував аллаху, всемогутньому і наймилостивішому, що той навчив його мовчати про вчинки, які порочили візира, і розповісти тільки те, що звеличувало знатного вельможу.

— Потім почав готуватись у Багдад,— розповідав далі аль-Фадль ібн ар-Рабіх.— Минали дні. Відповіді з Мерва не було. Аль-Мамун всупереч заповіді Харуна ар-Рашіда, хай простить мені аллах, зважився на розкол халіфату, завдав зрадницького удару в спину. Воєначальники і еміри, що були зі мною і вірою й правдою служили Харуну ар-Рашіду, одностайно оголосили зречення клятвopушника від престолу. Тим самим, ясновельможний, ти незалежний у діях щодо невірного брата, хай змилюються наді мною небеса!

— Де ж тепер аль-Мамун?

— Залишився намісником у Мерві, як і трактує перша частина заповіді Харуна ар-Рашіда,— відповів аль-Фадль ібн ар-Рабіх.

Все, що він розповідав далі, цілком збігалось з ворожінням Салмана, який тихенько бубонів щось собі під ніс.

— Ти сповістив нам правду, мільфане! — мовив аль-Амін, коли візир скінчив.— Ти будеш головним звіздарем мого палацу.

Салман схопивсь і низько схилювся при перших же словах халіфа, а потім вимовив:

— Це не моя правда, мій велителю, це правда зірок у всесвіті і давніх манускриптів. Дякую тобі, найясніший з ясновельможних! Велика твоя милість, якої я не достойний.

Мухаммед аль-Амін плеснув у долоні і наказав чорношкірому євнухові:

— Передай, нещасний, емірові прийому гостей, щоб він приготував мільфану багаті дари і постійне житло, гідне його вченого звання. Віднині він головний звіздар мого палацу.

— Слухаю і корюсь, мій велителю!

Євнух швидко зник.

— Сідай, мій головний звіздаре! — промовив халіф і додав: — Я поклявся, що ти сядеш! Та годі сідати на килим.

Салман сів на м'яку подушку з чорного оксамиту із золотим тисненням.

— Можу я викласти своє прохання?

— Кажі.

— О найясніший з ясновельможних! Твій вірний раб просить звільнити його від подарунків. Сувій пергаменту, який ти лицезрів учора, забороняє брати плату за ворожіння, в якому б вигляді вона не була. Одержання платні може спричинитись до перекручування змісту того, про що розповідають зірки...

Мухаммед аль-Амін був вражений. Неімущі і безвісні тягнулися до палацу заради золота. Золото було мірилом влади, мірилом людських пристрастей. Звіздарі випрошували динари, збирали їх. Цей мільфан був на них не схожий!

— Добре, ми згодні!

— Можна викласти останнє прохання моєму володарю?

— Кажі!

— Халіфський палац просторий, — підлещувався Салман. — Вистачить місця, щоб кожний день року проводити в новій кімнаті. Для мене велика честь і щастя бути оточеним турботами слуг еміра правовірних. Але я повинен жити сам. Читати манускрипти, розставляти прилади і ворожити по зірках — справа нелегка. Я мушу зректись світу і його суєти. Дозволь, найясніший з ясновельможних, не переселятись у палац, щоб жити тут постійно. З мене вистачить кімнати для гостей.

Аль-Амін здивувався. Він глянув на Ібн Махана. Еміра халіфського розшуку геть збило з пантелику друге прохання.

— Дозволь сказати, Мухаммеде, я щось не розумію...

— Говори, мій порадинику!

— Ворожіння для мільфана — його праця, до якої він повинен ставитись серйозно, а слова халіфа — наказ! — крізь зуби процідив Ібн Махан. Висловлюватись двозначно було його улюбленою справою.

Не знаючи, яке прийняти рішення, аль-Амін промовив:

— Можемо мати потребу в нашому звіздареві кожної хвилини...

— Я з'явлюсь у палац, як тільки по мене пришлють! Та й посилати не треба, зірки підкажуть, коли я потрібний... — вигукнув Салман. — О пане мій гожий! Яка з мене користь в палаці, коли я не зможу ворожити?

— І то правда! — Згодився халіф.— Ти вільний, живи, де хочеш.

Він поклав халіфський жезл біля себе на диван, схрестив руки і спрямував погляд на аль-Фадля ібн ар-Рабіха.

Прийом закінчився. Мухаммед аль-Амін хотів побути віч-на-віч з візиром.

Через чверть години Салман поганяв осла. Він поспішав у палац аль-Мамуна.

Розділ 30

КОЛИ ЖІНКИ ЗАЛИШАЮТЬСЯ САМІ...

Минулі два дні в палаці аль-Мамуна були днями журби і смутку. Зейнаб хворіла. Її морозило, піднялась температура. Примочки і втирання, які запропонували палацові лікарі, не допомагали. По шляхах і вздовж по узбережжю були розіслані раби, вони мали негайно повідомити про приїзд лікаря та його служника.

Маймуна то ховалася в лоджії, що виходила на Тігр,— Бахзад приїде на човні! — то бігла на другий бік палацу — раптом він прискаче на коні? Так швидко!

Чого вона тільки не загадувала? Над гаєм літала ката ¹. Якщо ката сяде на крайній тамариск, Бахзад через годину буде в палаці, якщо на платан — приїде ввечері, а якщо — не приведи алах! — полетить, сьогодні його не буде... В кімнату залетів очманілий від спеки, незграбний жук-рогач, плюхнувся на ворсисту тахту. Дівчина простягнула до нього обидві руки:

— Повзи, любий, на праву!

У голові наївна думка: якщо рогач вибере праву руку, то Бахзад у дорозі.

Їй було тяжче, ніж їншим. Вона страждала, а вони лише хвилювалися, переживали, засмучувались. До того ж треба було приховувати свої почуття, щоб ніхто не помітив, не здогадався.

Коли стемніло і темрява проковтнула околиці, дівчина закрилася в опочивальні. «Причин затримки Бахзада може бути тисяча,— міркувала вона вже у півсні,— чого ж його нема? А раптом він взагалі не приїде?! Останній раз був ласкавий, ніжний... Його слова: «Хіба можна її не

¹ Ката — різновид куріпки.

любити?» — майже освідчення! Що, коли він жалкує за цим?! Кається? Але ж він не зобов'язаний...

Кожний розуміє по-своєму. А може, він поїхав у аль-Мадаїн? Ходить по їхньому будинку, згадує... чи сидить у себе...»

Настрій у Маймуни змінювався, як вітер ранньою весною. Над темним провалом Тігру поволі рухались, наближаючись, вогники фелюги.

— Він їде! — вигукнула дівчина і радісно махнула рукою.

Вогники зникли недалеко від берега в імлі.

— О, нещастя мені! — плакала вона, падаючи обличчям на тахту.— Він ніколи не повернеться! Забув мене! О аллах!

В сусідній опочивальні Дананір і Умм Джаафар чергували біля дивана, на якому в маренні металася Зейнаб. Маймуну, яка зайшла до неї, вразили її щокі: вони пашіли. У дівчинки була сильна гарячка.

— Де наш лікар? — повторювала Дананір, безнадійно зводячи плечима.— Де ж наш лікар? Що він з нами робить!

— Він не забув нас! — захищаючи коханого, вигукнула Маймуна, хоч тільки що нишком лаяла його.— Він зайнятий, у нього важливі справи. Можливо, щоб нам було краще...

— І Салман кудись зник! Невже не знайшов свого пана?— болісно вимовила Умм Джаафар.— Раптом вони обидва поїхали в Ктесіфон?

— Я теж так гадаю, бабусю!

— Годі мучитись. Чекати більше не можна! — рішуче мовила Дананір і випросталась.— Рано-вранці я посилаю служника в Ктесіфон!

— Дозволь мені теж, сейїдо!

— І мені!

— Вас там знають... Не можна.

— Разом! Обов'язково разом! — умовляла стара.— Ну що там зробить служник? Нічого! А ми знаємо там кожен камінець. Ми опустимо чадру. Нікому і в голову не прийде...

— Хай буде милостивий аллах! — мовила наостанок Дананір, показуючи, що вона згодна.— Даю вам палацову фелюгу і весляра. Знайдіть Бахзада, і нехай він візьме якнайбільше ліків для бідної Зейнаб.

ВНИЗ ПО ТІГРУ НА ФЕЛЮЗИ

Споряджена за наказом Дананір палацова фелюга опівдні відпливла від причалу. Керманіч поклав кермо поперек течії, веслярі налягли на весла, раби з сірафа¹ підняли вітрило.

Жар у Зейнаб спав ще вранці, і без допомоги хорасанського лікаря вже можна було обійтись, але Маймуна умовила Умм Джаафар їхати в аль-Мадаїн.

— Не допомогти хворій дівчинці було б з нашого боку чорною невдячністю. Нас так добре зустріли в палаці! — повторювала вона бабусі, прикидаючись, ніби думає тільки про дочку аль-Мамуна.

Посередині Тігру фелюга розвернулася, попливла вниз річкою, на південь. Течія тут була досить швидка, не те, що біля причалу, і весла забрали. Маймуна сиділа на носі, ближче до лівого борту, щоб дивитись на східний берег, по якому міг скакати на коні Бахзад. Умм Джаафар вирішила, що лікар вибере шлях по річці, і тому пильно дивилась на зустрічні судна, просячи керманіча підпливати до них ближче.

Керманіч був досвідчений, Тігр знав добре. Коли вибирав бистрину, навіть вітрило обвисало. Фелюгу підхоплювало і несло, як на крилах.

Маймуна, радіючи, шепотіла:

— Швидше! Ще швидше!

Вголос вона не сказала ні слова. Бабуня теж мовчала. Чути було, як дзюрчить вода, яку розрізав ніс човна.

Новин у дорозі чекаєш звідти, куди рухаєшся. Тому подорожні завжди дивляться вперед, рідко розглядаються по боках і майже ніколи не оглядаються назад: те, що минуло, не повернеться... Вперед! Тільки вперед! Обідві наші мандрівниці не були винятком: їх цікавило лише те, що набігало на них з півдня.

Несподівано ззаду на річці, де, здавалося, гуляють тільки хвилі, підняті фелюгою, почувлися голоси. Маймуна вперше подивилась назад. По Тігру, здоганяючи човен, плів великий тайяр². Його майстерно виточений ніс

¹ Сіраф — великий морський порт в Персидській затоці.

² Тайяр — урядове судно.

нагадував голову слона з витягнутим хоботом. На сонці поблискували золоті прикраси.

Почувши вигуки здивування і побачивши, що онучка дивиться назад, Умм Джаафар теж обернулась.

— Це судно халіфа! — вигукнула вона збентежено, не ймучи віри старечим очам, і додала: — У аль-Аміна п'ять тайярів, носи їхні зроблені на зразок голови змії, коня, слона, лева і орла¹. Кожний тайяр коштує великі гроші.

— О горе нам! — закричала Маймуна. Вона не чекала нічого доброго від володарів халіфату і неабияк злякалася. — Невже сам халіф женеться за нами? Що йому потрібно?

Бабуня порадила їй схватись від допитливих поглядів на палубі за щоглою і наказала керманичу відпливти до берега, щоб пропустити тайяр. Далеко вбік відійти не можна було: заважав білий басрійський човен, який ішов назустріч; судна в Басрі конопатили вапном із жиром, тому вони були білого кольору.

На носі й на палубі тайяра було повно айярунів і лучників. Видно було, що вони напідпитку. Коли судно наблизилось на відстань польоту стріли, стало чути уривки фраз.

— Було б легкою здобиччю...

— Тряснути! Це неважко...

— Буде чим поживитись...

— Тобі що?! — голосніше за інших репетував п'яний айярун, вдаривши лучника по плечу. — Хіба ви мало одержали від казни? За два роки, можна тепер пожити...

— Чотириста вісімдесят дирхемів! — підхопив його приятель. — І тобі ще мало? Ех, якби це мені стільки! Айярунам завжди не везе — ні платні, ні здобичі!

— Годі молоти язиком, друзяко! — відбувся жартом лучник. — Ви маєте більше. Що не завдання, то прибуток, бариш. От хоч би й сьогодні... Коли пощастить схопити мерзотника, дирхеми вам посиплються, як з баранячого рога.

— А нам, лучникам, однаково, — почувся інший голос звідкись із-під палуби. — Зловимо його чи не зловимо, все одно отримаємо платню!

— Злочинець від злочинця відрізняється! — наполягав на своєму айярун. — Коли ти хапаєш звичайного злодія, тобі платня, а мені — все, що є в кишені. Але коли

---

¹ Свідчення Ібн аль-Асіра. (Прим. автора).

людина знатна пташка, як ось цього разу,— хай нам допоможе аллах! Тоді теж буде нагорода.

— Проклятий хорасанець! — галасував здоровило на борту, біля слонového вуха.— Хапайте його! Хай поцілує зад мого осла!

П'яним здається, що розмовляють вони тихо, майже пошепки, насправді від їхнього галасу повітря здригається на десятки ліктів навколо.

«Кого вони мають піймати? Хорасанця? Чи не мого Бахзада? — міркувала Маймуна, виглядаючи із-за щогли. Серце її при цій думці похололо.— Навіщо його ловити? Судячи з того, що халіф наказав спорядити тайяр, причина неабияка... Якраз повернувся візир! Для чого аль-Фадлю ібн ар-Рабіху міг знадобитись Бахзад?»

— Зараз ви ляпаєте язиками, наче жінки біля криниці,— репетував здоровило, брязкаючи зброєю.— Треба було послухати раніше нашого володаря, нашого аль-Хасана аль-Харша. Він давно казав, щоб забрати всіх підозрілих, всіх, хто може втекти. Ми б тоді швидко привели хорасанця за великі гроші. І ловити не треба, а інші сиділи б про запас...

Тайяр перегнав фелюгу. Веслярі гребли швидко і сильно. На ажурній надбудові під шовковим розмальованим тентом сидів багато вдягнений чоловік.

— Бабуню, це хто? — пошепки спитала Маймуна.— Невже халіф?

— Ні, онучко! Ватажок багдадських айярунів аль-Хасан аль-Харш.

Раптом здоровило скочив з борту на палубу і закричав на все горло:

— Гей, братики! Подивіться за щоглу! Там красуня! Клянусь аллахом, вона гарна, як гурія. Це співачка! Візьмемо фелюгу на абордаж! Послухаємо, що красуня нам заспіває!

— Мовчи! — крикнув аль-Хасан аль-Харш. Голос у нього був басовитий, начальницький.— Подивись, безмозкий гарбуз, чий на фелюзі прапор! До того ж ми їдемо в терміновій справі.

Враз усі замовкли. Потім почувлися приглушені вигуки:

— Де ти бачиш, Ібрагіме?

— Он, дивись, попереду!

— Це судно аль-Мамуна.

— Його прапор...

— Брат халіфа!

Маймуна заспокоїлась. Коли б підпilé вояки і бродяги пішли на абордаж, неважко уявити, чим би це скінчилось...

— Бабуню! — зашепотіла вона, знову повернувшись думками до коханого. Одна небезпека минула, але, коли тайяр поспішав у аль-Мадаїн, насувалася друга...— Мабуть, вони хочуть схопити Бахзада!

— Не бійся, онучко! — заспокоїла її Умм Джаафар і звеліла керманичу посадити гребців на весла.— Ми прибудемо туди раніше. Я знаю, де краще причалити. Наш лікар милістю аллаха буде попереджений!

Фелюга помчала навздогін за тайяром.

Розділ 32

РОЗШУКИ БАХЗАДА

Легко погойдуючись на хвилях, фелюга швидко пливла за течією. Ще бистріше в аль-Мадаїн летіли думки і мрії Маймуни.

Пристрасні, запальні натури не можуть бути потайними. Їхні почуття одразу ж виривають назовні, внутрішнього неспокою вони не можуть приховати. Очі дівчини блищали, наче два великих чистої води діаманти, їхнього тривожного блиску не можна було пригасити.

Починаючи догадуватись про справжні переживання онучки, Умм Джаафар промовила, стараючись її заспокоїти і дивуючись, як це вона раніше нічого не помічала.

— Повір, Муночко, ми знайдемо будинок Бахзада раніше від п'яних вояк. Я знаю те, чого не відають ці розбійники.

Фелюга була легша від тайяра, і керманич, вислугувуючись, робив просто-таки чудеса. Відстань між суднами скорочувалась. Але й шлях підходив до кінця. Попереду, за крутим заворотом Тігру, вже був аль-Мадаїн.

Маймуна вірила бабуні і в той же час боялася, що та помиляється: перегнати тайяр уже не вдасться. За горбом відкрився водний простір з вузькою смужкою прибережного піску, вздовж якої тягнувся ряд фінікових пальм. Ще далі біліли міські будови.

— Бачиш, онучко, кам'яний будинок, вірніше його руїни? — спитала Умм Джаафар, показуючи рукою ліворуч.— Он там, зразу за горбом. Це палац Хосроїв.

— О! Ми вже приїхали!

— Так, майже.

Умм Джаафар повернулася до керманича і звеліла повертати до берега, до того місця, де виднілось велике черпальне колесо, яке поволі обертало два буйволи. Воно скрипіло на всю округу.

— Звідси до будинку Бахзада набагато ближче,— прошепотіла вона Маймуні.— Тайяр пливе до аль-Мадаїна. Потім лучникам і айярунам доведеться тупати назад. От ми і випередимо їх!

Пісковий годинник не відміряв і кількох хвилин, як фе-люга причалила до маленького пірса біля черпального колеса і бабуня з онучкою опинились на березі.

— Чекай тут, поки не повернемося,— ще раз нагадала Умм Джаафар керманичеві.

— Твоя справа, сейїдо, наказувати, моя — коритись. З місяця не рушу!

Дананір звеліла йому виконувати все, що вона не скаже, і він слухався її, наче вона була його пані.

Стежкою по узгір'ю Умм Джаафар піднімалася перша,— вона знала, де можна пройти навпрошки. Маймуна ніколи раніше тут не бувала, але тепер не було часу роздивлятися на химерне громаддя скель, на густі зарості колючого чагарника. Ледве встигала за бабунею.

Минуло півгодини. Стара почала задихатися від швидкої ходи — давалися взнаки роки. Спочатку вона забула про них, та вони нагадали про себе. Лоб покрився рясним потом, коліна затремтіли. Вона важко сіла на край скелі під старим тутовим деревом.

Довелось зупинитись і Маймуні. Вона б ішла далі, але ж не могла залишити бабуню саму в такому глухому місці, та й дороги не знала. Сил багато, хоч бігом біжи, а вона мов прив'язана. Дав би аллах їм обом крила! Змахнули б вони ними, злетіли б угору, в блакитну височінь, роздивились би звідти, де той будинок, та й опустились бї біля самого порога!

Мрії мріями. А як далеко їм до дійсності!

Дівчина стала на коліна і заходилася разтирати старій жінці ноги. Це було, мабуть, правильне рішення: кров швидше побігла по старечих жилах, Умм Джаафар почала дихати рівніше, відновилася сила.

Вони пішли далі, але вже набагато повільніше. З тог боку, куди вони простували, горизонт обривався досить близько — далі було зниження місцевості. На перевалі

гори росли фінікові пальми. Сонце сідало за обрій. Його промені падали на стовбури дерев.

За поворотом стежки стара зупинилась, перевела дух і махнула рукою вперед: — Дивись, Муночко, трохи лівіше! Бачиш он ту фінікову пальму? За нею будинок Бахзада!

Маймуна радісно вигукнула:

— Пізнаю її! Це вона! Трошки скривлена! Тінь від неї ввечері падає на дах його будинку! Ходімо швидше! Щоб устигнути!

— Вони, онучко, мабуть, ще й до берега не пристали. Певне, попливли до міської пристані, це біля захисної дамби. Звідти треба перейти через усе місто, через базар, обігнути мечеть...

Побудований Бахзадом дім нічим не відрізнявся від інших: невисокий, одноповерховий, з просторими терасами. Критий вхід був замкнутий.

— Слава наймилостивішому і всемогутньому! — вигукнула Маймуна, зітхаючи на повні груди. Вона перша підбігла до дверей. — Кляті айяруни квапляться даремно! — Але одразу й засмутилась. — Де ж він? Адже ми теж його не знайдемо.

Умм Джаафар сіла на кам'яну лаву.

— Аллах знає...

— Раптом він з'явиться додому і одразу ж потрапить у пастку?! — схаменулась дівчина. — Треба його попередити! Може, ми сховаємось десь поблизу і будемо його чекати?

— Так не можна робити, — міркувала стара. — Ще схоплять нас.

— Він же не знає, що його шукають! Потрапить їм у лапи. Що тоді буде, бабуню! — випалила Маймуна і збентежилась. Вона відчула, що говорить надто палко, і спробувала виправитись. — Ми так зобов'язані Бахзаду! Треба зробити все, щоб попередити його! Уяви, яка йому загрожує небезпека!

— Ти добре кажеш! — похвалила її стара. — Я згодна з тобою... Чш! Чуєш шум? З боку міста! Якщо ці розбійники їхали по нашого лікаря, то це вони. Ходімо звідси. Бо замість допомоги Бахзаду ми завдамо йому нових турбот.

З цими словами вона потягнула дівчину за покривало. Вони швидко обігнули дім і майже одразу опинилися перед величезними руїнами, наче перед містом мертвих, загиблих, — спочатку висока похила будова з порожніми прорі-

зами вікон, за нею стіни, складені з великого каміння, колонади, арки...

— Бабуню! — вигукнула Маймуна, вражена видовищем. — Це Хосройський палац, так? Все, що залишилося від стародавньої великої імперії персів?

— Так, онучко! — Умм Джаафар казала спокійно і поважно. — Те, що зараз перед нами, — палац Шакура¹. Він був побудований давно. Раніше, ніж Хосройський палац, і тепер зовсім занедбаний. А хосройські руїни видно он далі...

Дівчина розповіла, що Бахзад не випадково побудував дім саме тут: він хотів бути ближче до місця, де жили, як він вважав, його славні предки...

— Серед каміння він збирав лікарські трави, які ніде більше не ростуть, — додала вона і закінчила: — Може, він і зараз тут?

— Може, — згодилась стара і, побачивши, як хвилюється її онучка, запропонувала: — Давай, поки ще не стемніло, пошукаємо його серед цих руїн.

Розділ 33

СЕРЕД РУІН ХОСРОЙСЬКОГО ПАЛАЦУ

Групами і поодинокі вуличками аль-Мадаїна, не відповідаючи на привітання, квапливо пробиралися гладкі високі чоловіки. Обличчя їхні були закриті лісами². Одяг стовбурчився від схованої зброї. Йшли вони в одному напрямку, дороговказом був пагорб на сході, де, наче велетенські скелі, височіли рештки Хосройського палацу.

Наближався вечір, видовжувалися тіні. З-за обрію, як вороже військо, насувалися сутінки. Настала пора, найтривожніша для людини, коли світ, ще недавно ясний і радісний, тонує у темряві, канує у чорне небуття. Не стримаєш його, не зупиниш... У кожного волею-неволею стискається серце, душу охоплює сум. Ті, що вдома, серед рідних і близьких, рухаються повільніше, спокійніше розмовляють, стають млявими, байдужими. Це сумніше тому, кого застає темрява в степу, в пустелі, де природа всесильна, нема захисту, укриття...

¹ Шакур — перський цар, (309—379 рр. н. е.).

² Лісам — покривало, яке опускається на обличчя. Видно тільки очі.

Серед руїн, мов тіні, промайнули дві жіночі постаті. Над-риваючись, кричала стривожена степова сова. Здавалося, наче злий джин бродить поміж запилених плит, скрегоче зубами, підвиває вітром. Серед напівзруйнованих стін палацового лабіринту людина відчуває себе безсилою, мізерною. Шайтану досить буде одної миті, щоб знищити її, розтерти на порошок,— чия б рука це не зробила,— для зруйнування кам'яного велетня йому вистачило дня, який увійшов у історію. Решту завершила природа.

Маймуна від страху весь час клацала зубами. Невблаганна доля спопелила пишне оздоблення апартаментів, зруйнувала стіни, мармур. Що ж залишилось від тих, хто жив і бував тут: хосройських царів, мірз¹, багатих дехкан².

Прагнули вони до слави, пошани, грошей і що дістали натомість? Ті, що входили сюди, були повні надії і внутрішнього трепету... Де вони? Де й ті, хто керував ними? Скільки коштували шовки і парча, що прикрашали ці стіни? Як довго тримались корони? На чії голови вони так і не потрапили? Скільки чіпких і жадібних рук тяглося до царського жезла? Де вони всі,— великі й малі?

А що сказати про царів, князів, раджив, емірів, які наче милостині просили тут миру і захисту, раболіпно підносили найбагатші дарунки? Хто перелічить імена тих знатних і багатих, що потім у кайданах і ланцюгах були доставлені в розкішні палати? Хто розкаже про їхні зламані долі, скалічене життя.

Все це були чоловіки. А що говорити про жінок-рабинь, дітей, які прислужували в підсобних приміщеннях палацу? Ім'я їм — мільйони.

Життя обраних протікало в розкоші. Зали й покої були вистелені килимами, на яких були розкладені подушки, розставлені різьблені крісла, обшиті позументом пуфи. Раби й рабині — серед них сини і дочки знаменитих іноплеменників — на першій знак кидалися виконувати найменші примхи своїх володарів. Із-за завіс у залах, де проходили межджіси, линули тиха музика й спів, що тишили слух. У святкові дні з численних терас і балкончиків, вишукано одягнені жінки і чарівні рабині спостерігали за тим, як на арені перед палацом чоловіки грали в савладжан і гурру, чи з завмиранням серця стежили за шаленими скачками на чистокровних

---

¹ Мірза — в стародавньому Ірані титул члена царської династії.

² Дехканин — великий землевласник.

конях,— фініш влаштовувався біля самого палацу. Хто б тоді з них міг припустити, що ось так надвечір сонце кине прощальний промінь на милі їхньому серцю місця, які стали велично-жалюгідною руїною.

Маймуна обережно ступала по нерівному ґрунту. З ущелин виглядали скорпіони, фаланги, тарантули. Між камінням бігала смугаста скаптейра¹, стрибали мохноногі тушканчики. З дірки виліз незграбний геккон². Місцями руїни проковтнула буйна рослинність. Біля зруйнованої колони сплелись докупи піщана акація, потворний саксаул і чебрець. Там, де був мармуровий басейн, буяли ковила і типчак, пахло шавлією.

Коли б випещена іменита персіянка потрапила сюди, вона б перелякалась. Маймуна теж звикла до спокійного життя. Вона давно втекла б звідси, але бажання допомогти коханому примушувало її йти вперед. Умм Джаафар не почувала страху, зате вона стомилась. Стара притулилася до зруйнованої базиліки, спитала:

— Ти нічого не чуєш?

Дівчина прислухалась і відповіла:

— Нічого. Може, ми знайдемо його тут. Яюсь він казав, що серед колон росте дикий шафран. Ходім он туди.— Вона показала на склепінчастий вхід, який зберіг сліди стародавньої смальти.— Подивимось довкола і, коли його нема, повернемось назад, поки не стемніло.

Стара погодилася — за ворітьми був колись тронний зал.

Денне життя згасало. Ховалися в гніздах хохітва, луні, чекани³, в глибоку щілину заповз жовтопузій полоз. Починалося нічне життя, таємниче, незнайоме. Витріщивши великі жовті очі, засвистіла авдотка⁴, затріщав деркач⁵.

У напівтемряві ворота центрального входу здавалися ще більшими, ніж були насправді: тридцять ліктів висоти і тридцять чотири — ширини. В обличчя війнуло холодом підземелля. Протяжно завив вітер. «У-у-у! У-у!» — відгукнулось луною.

---

¹ Скаптейра — ящірка, яка живе в пустелі, бігає по землі і лазить по чагарниках.

² Геккон — головата малорухома ящірка, яка веде переважно нічний спосіб життя.

³ Хохітва, лунь, чекан — степові птахи. Чекани живуть в кам'янистій пустелі.

⁴ Авдотка — пустельний кулик. Веде нічний спосіб життя.

⁵ Деркач — невеликий птах з породи голінастих.

Майнуна скрикнула.

— Що з тобою?! — злякалася Умм Джаафар, подумавши, що її вкусила гадюка.

— Ти чуєш? У-у! У-у! Це не вітер! Це дихання шайтана! Холодне, як смерть. Ходімо звідси, бабуню! Мені страшно!

— Зараз коридор скінчиться, — заспокоїла стара. — Ще трошки...

— Тут живуть злі джини?

— Ні, Муночко, ні люди, ні джини довго тут не витримують. Лише вітер гуляє та виє на свій лад.

— І все? — перепитала дівчина. — Він якось страшно гуде, підвиває. Я ніколи раніше не чула...

— Не дивно, онучко, — промовила Умм Джаафар і згадала те, що розповідав їй колись дід. — Кажуть, нібито при будівництві цього палацу в стіни було замуровано наскрізні глеки, зроблено душники, підвали. Надворі стояла спека, а в палаці було прохолодно; навіть під час великих меджлісів, коли збиралося багато людей, дихати було легко. Тепер система зруйнована — і вітер став тут господарем, а колись було зовсім не так...

Розмовляючи, бабуня і онучка ввійшли в тронний зал.

— Колись його називали хосройським, — розповідала Умм Джаафар. — Слово палац не вживалось. Кажали: хосройський зал — і розуміли, що це тронний зал з прибудовами, які його оточували. Розміри його були величезні. Одні вчені свідчать, що він був квадратний — шістдесят ліктів на шістдесят, інші запевняють, що мав прямокутну площу: довжина прямокутника складала сто ліктів, а ширина — п'ятдесят. І що дивно: підлога залу була вистелена одним килимом, який майстерно виткали сотні, якщо не тисячі ткаць. Поряд із вовняними нитками вони використовували нитки із срібла і золота, ухитрилися вплести в килим самоцвіти і коштовні камені.

Розділ 34

КОЛИ СТАЄ СТРАШНО

Під протилежною стіною, посередині, колись стояв усипаний діамантами золотий трон, на якому сиділи хосройські царі. Балдахін над ними був оздоблений коштовними каменями. Позаду розмірено погойдувались великі опахала із

страусового пір'я. Півколом біля трону були розставлені різьблені крісла для мірз і витязів. Скрізь блищало золото.

Умм Джаафар замовкла, прислухаючись до нічного шурхоту, і заговорила знову:

— На час мусульманських завоювань араби були ще напівдиким кочовим народом. Здобувши перемогу над давніми цивілізаціями, орди, окрилені успіхом, влаштовували варварські погроми, геть винищували безцінні скарби: озвірілі вояки рубали золоті блюда найтоншої роботи, ламали витончені посудини, шматували завіси, розрізали важкі килими, щоб їх можна було забрати з собою, розбивали скульптури, мародерствували, гвалтували, палили, вбивали. За один день хосройський палац був спустошений і кинутий...

Як зачарована, дивилась Маймуна на рівну лінію зруйнованої стіни. Виті колони, які підтримували стелі, ще стояли цілі. Порфірову аркаду підпирали крилаті бики. На п'єдесталі покосилась і збиралася впасти жертвна ваза з червоного мармуру. Під стіною валялися уламки барельєфа, зробленого з блакитної бірюзи. На фоні темного неба виразно вимальовувались кілька білосніжних мармурових статуй, які ще не встигли впасти.

Десь ніби здалека долинув шепіт старої:

— Його тут нема, Муночко. Треба повертатись назад. Та дивись же під ноги, а то впадеш або вкусить повзучий гад.

Маймуна зробила застережливий знак рукою, її чутке вухо вловило брязкіт меча, який зачепив камінь, глухе прокляття. Звуки долинали ззаду: то стихали, то чулися знову.

Умм Джаафар теж прислухалася, обняла онучку, зашепотіла:

— Айяруни! Якщо побачать нас, уб'ють! Сховаємося за колонадою! Їм швидко набридне ходити по руйнах.

У дівчини перехопило дух. Язик наче прилип до піднебіння. Ніколи ще не було так страшно. Вона поспішала вслід за бабунею, яка з останніх сил тягла її. Зачепилась за якісь колючки, розірвала шаровари. Мало не наступила на байбака і шарахнулась у бік від ковилаю, де, як її здалося, заворушився хамелеон.

Підвищення — мармурову брилу, — на якому стояв колісний трон, півколом оточували дві колонади: одна висока — зовнішня — і друга, трохи менша — внутрішня. За підвищенням тягнувся довгий темний коридор, по боках від

трону між колонами були глибокі ніші, в яких подекуди збереглися скульптурні групи.

Маймуна і Умм Джаафар звернули праворуч, прошмигнули між двома уламками і сховалися в порожню нішу. Притаїлися. Чверть години просиділи нерухомо. Шум, який долинав зовні, за цей час стих. Видно, айяруни походили по подвір'ю Шакура, а далі йти в темряву не схотіли.

«Можна виходити із схованки!» — подумала дівчина і в цей же час почула голоси, тільки тепер вони лунали з другого боку, з-за внутрішньої стіни. Голоси були приглушені, наче вони виходили з підземелля, і люди, що розмовляли, видно, боялися, що їх підслухають. Кілька разів черкнув кремій по кресалу. Почулись обережні кроки. В глибині темного коридора замерехтів вогник і почав наближатись. Смолоскип ніс чоловік у чорній абі. Обличчя в нього було закрите.

«О аллах! Невже негр? — подумала Маймуна, знову відчуваючи, як холодне серце.— Горе нам, горе! То айяруни, то негри! Одні страшніші за других!»

Але тут же полегшено зітхнула: з-під аби показалася біла рука. Слідом рухалось ще кілька темних фігур. Безмовна процесія увійшла в зал. Високий чоловік посвітив смолоскипом на всі боки.

— Я нікого не бачив,— промовив він тихо.

Маймуна, яка притулилась до бабуні, мало не крикнула. Це був голос Бахзада! Перед нею був той, кого вона шукала, кого... кохала!

— Я нікого не бачу,— повторив він ледь чутно.— Мабуть, шуміли за руїнами. Може, забрів тур¹ чи тарпан².

Він підійшов до колони, встромив у тріщину смолоскип. Розгорнув поли аби, з-під лівої руки витяг чорну поліровану скриньку, поставив її на постамент.

— Я гадаю, можна закінчити нашу розмову тут.

Як по команді, супутники Бахзада скинули аби, які укутували їх з ніг до голови. На них були червоні каптани і червоні чалми. Так одягались хураміти³. Всі були з мечами, наче збиралися на війну. Розіслали аби долі, сіли, приготувалися слухати.

¹ Тур — дикий бик.

² Тарпан — дикий кінь.

³ Хураміти — «одягнені в червоне» — релігійна секта. Члени її вірили в те, що бог втілюється в людях: Адамі, Авраамі, Мойсеї, Ісусі Христі, Мухаммеді... Секта мала великий політичний вплив.

Бахзад стояв спиною до ніші, в якій ховалися Маймуна і Умм Джаафар. Нагнувся, поклав руку на скриньку і промовив:

— Клянїться, що будете мовчати про сьогоднішній вечір! Клянїться, що виконаєте все, про що ми домовимось!

Худорлявий чоловік із рухливим нервовим обличчям спитав:

— Над чим ми повинні поклястись?

Бахзад відчинив скриньку. Почулися вигуки здивування. Страх у Маймуни зразу ж зник. Дівчину охопила цікавість. Але як вона не тягнулась, як не ставала навшпиньки, нічого не могла побачити — заважала піднята кришка.

— Впізнали? — почула вона.

— Впізнали.

Тон питання і відповіді був урочистий, майже як при п'ятничній молитві.

— Хай це буде олтарем, перед яким ми виголосимо наші клятви. Клянїться! Я теж поклянусь. Ми дамо аннібалову клятву¹.

Зазвучала Фатіха². Її читали всі, в тому числі й Бахзад. Потім кожний по черзі повторив:

— Клянусь своєю кров'ю! Клянусь усім, що маю! Клянусь відомстити!

Розділ 35

ХОСРОЙ АНУ ШІРВАН³

Бахзад витягнув смолоскип із щілини, підійшов до внутрішньої стіни і, піднявши смолоскип над головою, освітив великий барельєф, де була зображена сутичка на підступах до фортеці. За цими подіями стежила група вершників на чолі з царем.

— Ви знаєте, що намальовано на цій картині?

— Коли я не помиляюсь, — непевно промовив худорлявий чоловік з рухливим нервовим обличчям, — Хосрой Ану Шірван зі своїм військом облягає Антіохію⁴.

¹ Карфагенський полководець Аннібал, ще хлопчиком, дав своєму батькові клятву в непримиренній ворожнечі до Риму і тримався її все життя.

² Фатіха — перша сура корана. Сура — розділ.

³ Ану Шірван I — перський цар, правив державою в 531—579 рр. н. е.

⁴ Антіохія на Оронті — візантійське місто, в 540 р. захоплене і пограбоване військами Ану Шірвана I.

— Правильно! Захопив він місто?

— Захспив,— хором відповіли хураміти.

— Настала наша черга,— урочисто проголосив Бахзад.— Ми теж захопимо свою Антіохію. Вона поруч... А тепер скажіть, чи був Ану Шірван мудрим і справедливим?

— Був! І мудрим, і справедливим.

— Хіба ви не його правнуки, не його спадкоємці? Вам теж треба бути мудрими і справедливими. Дивіться, це ваші предки б'ються під стінами Антіохії і здобувають перемогу. Невже ми не зможемо перемогти?

— Зможемо!

— І я так думаю! — патетично повторив Бахзад.— Але згадаємо Абу Мусліма!¹ Він теж перемагав. І що його чекало? Якою була його доля?

— Доля Саннімара,— відповів за всіх худорлявий чоловік з рухливим нервовим обличчям.

Маймуна слухала, не пропускаючи жодного слова. Вона знала, що Саннімар був великий зодчий, який побудував найкрасивіший у світі палац. Цар був дуже задоволений архітектором. Щоб Саннімар не побудував ще комусь такої чудової, а може, й кращої споруди, він наказав скинути його зі стін побудованого ним палацу.

— Абу Муслім дав Аббасідам владу, приніс імперії мир, а вони замість подяки віроломно вбили його. Невже ми допустимо, щоб убивство залишилось безкарним, щоб кров Абу Мусліма пролилась марно? — дедалі запалювався Бахзад.

— Ти кличеш нас на ризиковану справу,— квапливо промовив хураміт, старший від нього.— Але ти ще не сказав нам, хто ти. Ми зустрічаємося з тобою вже кілька місяців. Перс, як і ми, це нам відомо. Але ти, мабуть, кимсь посланий!? Скажи, хто ти!

— Подивіться навкруги, як багато зруйновано? Мертвий палац є живим свідком. Минули сторіччя, а хосройський зал стоїть,— почав здалека Бахзад. Скочив на камінь, підняв смолоскип вище. Голос його звучав сильно, урочисто.— Вдивіться уважно в обличчя Ану Шірвана! Великий хосрой зображений так, наче він дивиться на вас, і, куди б ви не пішли, залишається це враження! Він і справді дивиться на нас! Дивиться і осуджує. Осуджує за те, що ми,

---

¹ Абу Муслім аль-Хорасані (убитий 755 р. н. е.) — вождь повстанського руху в Хорасані проти омейядських халіфів.

перси, підкоряємося арабському засиллю. Невже ми і надалі будемо покірними рабами, ми, в чіх жилах тече кров Ану Шірвана, Дарія, Рустама, Шакура, Парвіза, Барс Джамхара, Кураша? ¹ Наші предки перемагали греків, римлян, індусів, согдійців, захоплювали їхні селища й міста. Чому ж нас розбили араби, які до того були нашими слугами і просили у нас милості? У всьому виною зрада і віроломство. Що ж, ви знаєте, за довгі роки перси навчилися терпіти, покірливо зносити приниження, ганьбу. Нема більше у нас великих вождів, воєначальників, вчених. Миритись, не протиборствувати — це ганьба! Ти питаєш, друже мій, хто я. Відповідаю: посланець з Хорасану.

Маймуна мало не підскочила від радості: її коханий говорить так гарно, що тепер усі перси схопляться за мечі, ображені будуть відомщені! «Що у нього там, в скриньці? — питала вона себе.— Хураміти як тільки подивилися, зразу впізнали... Що це? Як вони здивувались!»

— Виходить, ти посланець хорасанських братів,— промовив старший хураміт.— Чому ти не сказав одразу?

— Чекав, коли прийде година розплати. Кожна диня досягає у свій час. Харун ар-Рашід був хитрий і лукавий. Подолати його було нам не під силу. Тепер на троні п'яниця, розпутник. Година помсти настала!

В розмову знову вступив худорлявий чоловік з рухливим нервовим обличчям:

— Імперію персів можна відновити і без бунту, без війни. Ще ніколи не було таких сприятливих умов. Аль-Мамун, тим більше його візир аль-Фадль ібн Сахль, будуть проводити нашу лінію. Коли халіфат дістанеться нові персіянки, мета буде досягнута мирним шляхом.

— Друже мій! Ти забув, що ми маємо справу з нікчемними пособниками шайтана. Аль-Мансур зміцнив свою владу, віроломно вбивши Абу Мусліма. Харун ар-Рашід по-зрадницькому обезглавив Джаафара ібн Ях'ю, а потім поквитався з Бармекідами, які багато йому допомогли. Черга за недоноском. Аль-Амін, брати мої, вже показав шакалячі звички: аль-Мамуна усунуто від престолонаслідування!

Хураміти обурились. Почулися погрози на адресу халіфа, лайка, забрязкотіли мечі.

Але знову пролунав голос Бахзада, і все стихло:

---

¹ Перераховуються імена перських царів і напівлегендарних вистізів.

— Аль-Амін почне вбивати прихильників аль-Мамуна. Щоб провістити це, не треба бути провидцем. Знову полетять голови персів. Гаяти часу зараз не можна. Зволікання — смерть! Аль-Фадль ібн Сахль людина мудра, але йому важко боротись, він далеко.

— А чи впевнений ти, що аль-Мамун позбавлений престолу? — спитав старший хураміт.

— Клянусь аллахом, упевнений, як і в тому, що бачу тебе перед собою. Повідомлення мені приніс поштовий голуб з Хорасану. Потім воно підтвердилось. Скрізь діють наші вивідувачі й донощики. Ми контролюємо кожен крок нового халіфа. Одночасно стежимо за хашимітами, купцями, воїнами. З простими людьми простіше: вони легко продаються і купуються. Верхівка, ось де притичина!

Мова йде не про Абу Атахію, з ним тільки й можна говорити, коли дзвенить золото. А ось спробуй спокусити такого шейха, як, наприклад, був Ісмаїл ібн Ях'я аль-Хашимі! З верхівкою багато неприємностей та невдач, але ж сама вона дає поштовх тому, що відбувається... Потік подій захлеснув халіфат, шумить, клекоче, вирує, заливає міста, яких ніколи раніше не досягав. Його не зупиниш, не стримаєш. Буде повідь!

Коли Бахзад замовк, знову заговорив старший хураміт:

— Позбавлення аль-Мамуна престолу — новина сумна. Надія на мирний вихід з такого становища, в якому ми опинились, пропала. Та який би не був удар, ми не відступимо. Нас багато. Нас підтримують усі хорасанці, веде свята віра. Хорасан великий і могутній — це наш меч, наша скарбниця. Люди в червоному одязі доб'ються справедливості. Їх підтримають брати в зеленому¹. Чорний колір Аббасідів буде знищений, і перси створять свою державу.

— Повстання, з волі аллаха, почнеться в Хорасані, — пророкував Бахзад. — Мечам вистачить роботи. Але і в Багдаді доведеться попрацювати. Перемога буде закріплена тільки в столиці халіфату. Ми повинні багато прикласти зусиль. — Він показав на скриньку. — Тут наш олтар! Клянёмось дістати другий символ! Про нього ви дізнаєтесь пізніше. Хай живе нова імперія персів! Хай живе держава шіїтів, алавітів², хурамітів! Хай скоріше почнеться по-

¹ Зелений колір — колір шіїтської релігійної течії.

² Алавіти — потомки прихильники халіфа Алія (656 — 661 рр. н. е.).

встання! — закінчив він закликком.— Клянемося віддати всі сили на благо багатостраждальній батьківщині!

— Клянемося! — відповіли хураміти в один голос.

Розділ 36

КУДИ ЙТИ?

Здавалося, що хоройський зал жив, повен відважних воїнів, перед якими виголошував промову не хорасанський лікар, посланець хурамітів, а сам Ану Шірван. Волею неба воскрес він в годину помсти, кличе до боротьби за справедливість, і царствений піт стікає по його розгаряченому обличчі.

Мрії завжди кращі за дійсність, зате дійсність — це життя.

До релігійної течії шиїтів, яка захопила мусульманський світ, дуже близько приставала община хурамітів. Вони не мали на меті уточнення істинної віри, а ставили перед собою чисто політичні завдання. Релігія в той час була невіддільна від рішення внутрішніх і світових проблем. Люди в червонім одязі підтримували Абу Мусліма, вимагали виділення Хорасану зі складу арабського халіфату. Був у них, як і належить, свій релігійний фетиш: вони шанували дочку Абу Мусліма Фатіму, яка була ними оголошена святою і яку вони незмінно згадували в молитвах. Все це не заважало їм молитись різним богам: основу общини складали мусульмани, але в неї, керуючись політичними інтересами, входили також поширені в Хорасані ідолопоклонники і зороастрійці¹. Не будиши єдиними у вірі, яку вони сповідували, хураміти були монолітні за національним складом, до общини входили тільки перси. Об'єднувало їх і те, що всі вони були людьми заможними, багатими, мали авторитет і великий вплив у суспільстві.

Тяжкий і тернистий був шлях хурамітської общини, яка виступила проти халіфської влади. За успіхами йшли невдачі, переслідування. Хураміти то слабшали і, здавалось, зникали зовсім, то раптом з'являлися знову і були, на диво, сильнішими, ніж раніше.

---

¹ Зороастризм — стародавня перська релігія, яка виникла ще до царювання Кіра (помер 529 р. до н. е.) і вважала своїм пророком Зороастра.

Десятиліття перебуваючи в умовах глибокого підпілля, община розробила складну і дуже ефективну систему взаємної підтримки, особистих і таємних зв'язків, секретного листування, яке охопило всі міста ісламу¹.

— Сподіваюсь, це наша остання таємна зустріч в руїнах,— промовив Бахзад.— Треба розходитись. Мине небагато часу, коли захоче аллах, ми будемо зустрічатись відкрито на вулицях чи вдома, як і належить порядним людям.

З цими словами він накинув на плечі абу. Хураміти теж одяглися і всі пішли праворуч, де був боковий вихід. Факел затріщав і згас. Хосройський зал потонув у темряві. Лише вгорі, де не заважало зруйноване перекриття, привітно моргали яскраві зірки.

Маймуна схопила Умм Джаафар за руку, потягла з ніші. Вони вдвох навпомацки почали пробиратися вздовж колонади, ховаючись за неї. Хураміти були впевнені, що поблизу сторонніх немає, і голосно розмовляли. За боковим виходом їх чекали прив'язані коні. Люди в червоному одязі попрощалися з посланцем хорасанських братів і одразу ж поскакали, певно, дорога була далека. Бахзадів будинок був поблизу. Він не квапився, жадібно вдихав холоднувате нічне повітря, погладив рисака, поплескав по холці. Розумний кінь вдячно заіржав.

Раптом позаду щось хруснуло.

— Хто там? — спитав Вахзад, хапаючись за кинджал.— Кажі пароль.

— Це я, Маймуна, і зі мною бабуня! — відповіла дівчина, підбігла до коханого і кинулась обнімати його.

— Ти? Муна? Тут?

Бахзад чекав побачити з десяток озброєних ворогів. Поява Маймуни була для нього неймовірніша, ніж злива в пустелі. І потім цей її порив! Палкі обійми! Він не міг ні відповідати на них, ні, тим більше, відштовхнути дівчину.

— Звідки ти?! Чому?! — повторював він приголомшено, не знаючи, що робити.

---

¹ Пізніше, в труднодоступній, вічнозеленій гірській долині Хорасану була влаштована резиденція, куди доставляли потрібних людей, яких перед тим присипляли. Там їх переконували, що вони в раю. Досягали цього завдяки негайному здійсненню бажань з допомогою наркотичних засобів. Коли потім людина «знову» потрапляла на грішну землю, вона була готова виконати будь-який наказ, ішла на смерть, щоб тільки скоріше потрапити знову в «рай».

З темряви почувся рятівний поклик Умм Джаафар, яка шкандибала серед каміння.

— Ми скрізь тебе шукали, мій благодійнику!

Маймуна опам'яталась, відступила від Бахзада.

— Хвилювались, куди ти подівся, чому не приїхав,— торохтіла, зрадівши, стара.— Захворіла Зейнаб. У неї була гарячка. Палацові лікарі не могли нічим допомогти. Зараз вона відчуває себе краще...

— Я дуже радий. Як ви тут опинились, тітонько?

Тримаючи зліва під пахвою скриньку, Бахзад правою рукою знову взяв уздечку.

— Дозволь, бабуню, я буду відповідати!— вигукнула Маймуна і тут же схитрувала: — Ми з бабунею були у тебе вдома і не знайшли там нікого, тому вирішили подивитись на хосройський зал. Але вже стемніло. Ходімо звідси!

— О, ви, мабуть, стомились!— схаменувся Бахзад і запропонував:— Ти, тітонько, сідай на мого Джина, я поведу його, а Маймуні доведеться йти поруч. Рисак обох не понесе.

— Спаси аллах і помилуй!— заблагала стара.— З твоїм Джином, мій персику, тільки ти і можеш справитись. Мені треба спокійної шкапи. Та і не можу я, щоб ти йшов пішки. Витязь без коня, що землероб без руки. А чи подумав ти, куди ми підемо?

— Як куди? До мене додому, тітонько...

— Клянусь аллахом, про це не смій і думати!— перебила Умм Джаафар і розповіла про айярунів. Навіть коли вони й пішли, то повертатись до будинку небезпечно, тому що шайтани могли влаштувати засідку.

— Це ми і перевіримо! Головне, що ви мене попередили. Велике спасибі,— подякував Бахзад.— А за мене не хвилюйтесь. Коли айярунів притиснути, вони боягузливі...

— Не буду боятись, не буду,— запевняла стара.— Але краще ходімо до фелюги, вона чекає нас біля черпального колеса.

— Дома у мене термінова справа, тітонько.

Раптом збоку почувся шурхіт. Від стіни відокремилась ледве помітна людська постать і швидко пішла назустріч Бахзаду.

— Айярун! — прошепотіла Маймуна.

— Айяруни вночі поодиноці не ходять...

З темряви почувся знайомий голос:

— Це я, мій велителю! До тебе можна?

— Тільки обережно! — відповів Бахзад.

Згодом дівчина дізналась, що це були умовні фрази. Такий спосіб був дуже поширений.

Салман, а це був він, в одязі служника, задіхався від швидкої ходи.

— Твій дім оточений айярунами! — випалив він квапливо.— Їх послав аль-Амін. Вони там довго не будуть, тому що п'яні.

— Чому ти тут? Адже ж ми домовились, що ти будеш в Багдаді?

— Халіф вирішив схопити тебе, і я повинен був попередити мого велителя. Вирватись мені було не просто. Я запізнився трохи...

— Сьогодні день, коли про мене всі турбуються! — розсміявся Бахзад.— А я ось не хочу тікати від айярунів.

— Клянусь бородою пророка, у тебе помутився розум! — зарепетував Салман, наче на нього напав вулик бджіл.— Оце вигадав! Йому, як другові, роблять послугу, а він — лізе на рожен!

Бахзад залишив без уваги фамільярність слуги і почав наказувати:

— Салмане, ти проведеш Муну і Умм Джаафар до фелюги. Я піду додому. Якщо натраплю на айярунів, аллах нас розсудить!

— Не треба ризикувати! — попросила Маймуна.— Вже краще підемо всі разом. Я не боюсь! Тільки скажи мені спочатку, що в тебе в скриньці?

— Ах, ти знаєш? Чула? Потім скажу! А тепер я йду!

— І я,— рішуче промовила дівчина.

— І я,— підтримала її стара.

— З вами не домовишся,— буркнув Салман.— Хочеш чи не хочеш, а підеш.

Так вони і пішли всі разом: Бахзад 'попереду із скринькою під пахвою, за ним Умм Джаафар, яку підтримувала Маймуна, а позаду, замикаючи процесію, йшов Салман і вів коня.

Розділ 37

ЦЕ БУЛО МАЙЖЕ ПРИЗНАННЯ В КОХАННІ

Тієї ночі надії, пристрасті, переляк, радість, занепокоєння і лихо переплутались, як мітка сирій вовни, що випала з рук. Маймуну наче несло на хвилях спогадів, за кілька

годин вона багато пережила, почула, побачила. Вона була готова допомогти Бахзаду в його благородній справі визволення персів, зробити все, що могла. Пишалася своєю готовністю. Раптом він несподівано сказав, що мусить поїхати в Хорасан, і серце її, похоловши, стиснулось. Дівчині то хотілось побути самій, зібратися з думками, то поговорити з коханим, освідчитись, дізнатись правду про його почуття.

Вони мовчки поволі йшли вузькою стежкою, яка огинала руїни. В темряві важко було розбирати дорогу: вибоїни, горби, палиці, що валялися під ногами. Умм Джаафар насилу пересувала ноги. Праворуч, в низині, ледве свіtilись далекі поодинокі вогники міста, вони горіли тільки в центрі, там, де були торгові ряди базару, крамниці купців, які охоронялись сторожами. Решта все тонуло в темряві.

Передавши вуздечку Бахзаду, Салман пішов уперед на розвідку. Вони майже вже підходили до будинку, коли він зустрів їх на стежці й сповістив радісну новину:

— Айярунів і сліду нема!— Потім додав тихіше:— Такий учинили погром: меблі поламали, а всі речі пограбували.

— Мене цікавить тільки один предмет. Якщо його не зачепили, я задоволений,— задумливо мовив Бахзад.— Більше мені нічого не треба.

Подумавши, що найбільшу цінність мав якийсь рідкісний папірус чи запис на пергаменті, Салман одразу ж пояснив:

— Книжки айяруни забрали, мабуть, на продаж, а папери порвали і кинули. Але дещо залишилось...

— Це не головне.

Вхідні двері були зірвані з петель і валялись на дорозі, рами виламані. В кімнаті догорав одинокий світильник. Салман узяв його. Посвітив. Зі стіни був знятий килим — це була стіна Шакура. При будівництві будинку її вдалось використати. У внутрішньому подвір'ї все залишилось на місці, тут грабувати не було чого.

Бахзад ні на що не звертав уваги, він спрямував погляд на підлогу, наче саме там мав бути предмет, про який він говорив. Проходячи коридором, Бахзад затримався біля ніші, дістав кетмень і лопату; на обличчі його з'явилось щось схоже на посмішку.

Килим у кімнаті для гостей, як і раніше, лежав на підлозі, видно, нікому не сподобався та й був тяжкий. На ньому валялися розкидані аркуші пергаменту, розірвані подушки, в них, видно, шукали коштовностей, яких не було.

Бахзад попросив Маймуну і Умм Джаафар відпочити в цій кімнаті — вона збереглась краще,— а сам із Салманом

пішов. Дівчина запалила свічки, запропонувала бабуні лягти. Стара дихала, як загнаний кінь, вуаль її потемніла від поту.

— Коли прийде Бахзад, штовхни мене! — попросила Умм Джаафар, влаштовуючись спати на килимі.

Маймуна пообіцяла розбудити її, взяла подушки, одну підсунула бабуні під голову, другу — поклала під боки. Стара вже спала.

Коли дівчина залишилась на самоті, її кидало від одних думок до других, як вутлий човен на бурхливій бистрині гірської річки шпурляло по хвилях. Вона ніяк не могла зосередитись. Лягти спати? Не хочеться, та й не до сну... Порадितись би з бабунею! А ще краще поговорити б з ним...

Аллах наче вгадав її бажання. Двері відчинились, і на порозі став Бахзад. Був він у домашньому одязі без чалми. Звелівши Салману закінчити все без нього, він зачинив двері і ввійшов до кімнати.

Маймуна підвелася з подушки, тим самим вона хотіла підкреслити, що поважає його. Дівчина мовчала, чекаючи, коли він заговорить перший.

— Сідай, Муно! Як ти тут влаштувалась? Втомилася, бідна! — сказав він ласкаво і, вперше натякнувши, що цікавиться її родоводом, додав: — Адже ти остання з відомих Бармекідів. Та сідай же, я поклявся, що ти сядеш, дочко Джаафара!

— Мій велитель називає мене новим ім'ям, — почервонівши, промовила дівчина і сіла на подушку.

Він підсунув другу подушку і теж сів.

— Це було твоє найперше ім'я, коли Джаафар ібн Ях'я, хай буде милостивий до нього аллах хоч на тому світі, ще тільки думав, як би краще тебе назвати.

Вона відкинула вуаль з обличчя. Її великі очі блищали. Скільки в них було кохання — справжнього, великого! А слова, які вона говорила, були зовсім іншими...

— Як би я хотіла, щоб батько був живий! Але з того світу не повертаються... Чи ти думаєш інакше? Випадки воскресіння, кажуть, бували...

— Він помер, та пам'ять про нього буде жити... Харун ар-Рашид убив його, щоб зміцнити і прославити халіфську владу. Хіба так прославляють?!

Маймуна збентежилась. Чи можна сидіти і розмовляти з людиною вночі? Замість пояснень, чому вбили її батька, якого вона навіть і не бачила, їй хотілось почути інше... На-

гадування про вбивство роз'ятрило давню рану. Вона вирішила урвати розмову на цю тему...

— Я дуже вдячна моєму велителеві за добрі діла і турботу про мене! У мене нема батька, але є чудовий опікун, друг, е...

На очах Маймуни виступили сльози. Він побачив їх і пожалкував, що почав говорити зовсім не те, що хотів... Якось вийшло мимоволі... З жінками важко... Тепер ось і не знаєш, що й робити... А головне ще не сказано! Момент пропущений...

— Заслуги... е... е... заслуги Джаафара ібн Ях'ї великі. Нема в халіфаті такого мусульманина, та й не тільки мусульманина, який би не був у нього в боргу. Цей борг ми повинні повернути...— заговорив він, намагаючись виправити помилку, але дівчина почала схлипувати ще більше.

До чого марні вихваляння батька? Серце Маймуни ждало іншого. А він не розумів! О горе! Не розумів! Чи не хотів розуміти? Остання із знатних Бармекідів важко зітхнула і закрила обличчя руками.

— Ну, чого ти плачеш?! — захвилювався він і погладив її руки.

Від дотику його пальців наче блискавка вдарила і обпала її.

— Мені тяжко жити на світі!

— Це я винуватий зі своїми балачками! Прости мені! Чи тебе засмучує щось інше?

— Ти ще питаєш?— застогнала вона, вважаючи себе найнещаснішою на світі.— Я все мушу приховувати! І про батька, і про себе. Оце і є моє горе!

Вона хотіла забрати свої руки і не могла — він би тоді доторкнувся до її обличчя. Цього б вона не витримала. Аллах знає, що тоді сталося б...

— Муно! Муночко! Я все зроблю, щоб тільки тобі було добре!

— О, яка я нещасна! О, яка я нещасна!— повторювала дівчина.— Це мало цього, що сьогодні вночі я дізналась...

Бахзад забрав пальці. Вона полегшено зітхнула, прийняла руки від обличчя. Він мовчки дивився на неї. Маймуна зустріла його погляд і відразу перестала плакати, почервоніла. В очах його прочитала куди більше, ніж він казав їй при зустрічах.

Нічого не сховають очі.
Про все говорять правду очі.

Печаль — сльозою набігає.
Гнів — полум'ям в зіницях сяє.
Кохання — має за колиску
Веселки-очі в звабнім блиску.
Бо очі — це душа свічада.
В них біль, і ласка, і розрада.

Маймуна зрозуміла, що Бахзад відповідає їй взаємністю. Вона відчувала це інтуїтивно. Дівчина раділа. Але тепер хотілося почути! З його вуст! Жадала підтвердження. Щоб знати все.

Як на зло, з килима почулося сильне хропіння бабуні, яка солодко спала.

— Скажи, про що ти дізналась сьогодні вночі?

— Не треба! — попросила вона. — Мені боляче згадувати. І, будь ласка, не хвилюйся за мене! У тебе багато своїх, важливих справ. Не треба кидати їх. Ну чого варті мої мрії?!

— А коли і в мене такі ж мрії?!

Це прозвучало майже як признання. Серце Маймуни знову заколотилось. Невже, нарешті, він заговорить?!

Бахзад мовчав.

— Прости мені, мій велителю! — сказала вона, усміхаючись крізь сльози. Очі її світились, як два світлячки. — Чи збудуться мої мрії, аллах знає! Я бідна дівчина, а ти велика людина, витязь. Ти зайнятий справами хурамітської общини, підбиваєш шиїтів, піднімаєш персів на боротьбу за свої права. Тобі не до мене! Незабаром ти будеш топтати ногами тіла вбитих ворогів, вершників вибивати з сідел, піхотинців бити на землі. Що тобі сирота?!

Голосне ридання наповнило кімнату.

— Ти хочеш, щоб я нікуди не їхав? — догадався Бахзад.

— Ах, чи можливо це? — ледве вимовила Маймуна, на підтвердження киваючи головою. — Я дуже хочу, щоб ти залишився, але...

— Що «але»? — крикнув він. — Що?

Розділ 38

Я КОХАЮ ТЕБЕ!

Як важко часом відчуту ставлення до себе іншої людини. Ще важче буває розпізнати кохання. Кожне слово зважається, обдумується, порівнюється, але слів тисячі — правди-

вих, випадкових, суперечливих, двозначних, брехливих, — тисячі хитрувань, пасток, лукавств, недомовок — спробуй розберися в них, коли болить серце! Маймуні то здавалось, що коханий палає взаємністю, — і вона ладна була підскакувати від радості, то, навпаки, вважала, що помиляється, лаяла себе, страждала.

Таке кохання! І чим воно сильніше, глибше, тим важче повірити, що тобі відповідають тим же палким, всепоглинаючим почуттям. Скільки закохані роблять нелогічних вчинків, кроків, що суперечать здоровому глузду! Як багато в коханні буйних поривів, театральних сцен, взаємних докорів і вибачень!

Дівчина підхопилася з подушки.

— Ти куди? — зупинив її Бахзад.

— Пусти мене! — вона спробувала вирвати кінець покривала, який він міцно тримав. — Я не хочу більше говорити відверто!

— Залишся! Благаю тебе! Ще багато не сказано... — просив він. — Куди ти йдеш? Кімнат ти не знаєш, ти вперше в цьому будинку!

Вона заплакала — вершник сказав би: попустила поводи сліз — і сіла на подушку.

— Муно?! Муночко! Люба моя! Що з тобою?

— Не питай! — видавила вона крізь сльози. — Ти дуже люб'язний, мій велителю, але ти легковажно до мене ставишся. Тебе не хвилює трагедія мого становища!

— Навпаки! — вигукнув він палко, і голос його зазвучав м'яко, як струни гітари. — Невже ти не відчуваєш цього? Чи у тебе нема серця?

На обличчі у Маймуни з'явилась посмішка. А сльози ще лилися з очей. Так буває з дитиною: коли їй довго не давали іграшки, вона плакала, і раптом їй іграшку дали — вона одночасно сміється і плаче.

Бахзadu не доводилось мати справи з дівчатами. Він був уражений.

— Це ти безсердечний! Невже, нарешті, ти зрозумів, як тяжко мені? Ти полегшиш мою долю? Бачиш, я плачу... — говорила вона і, на мить подолавши почуття пекучого сорому, спитала: — Кохаєш ти мене чи ні?!

Бахзад розумів, що почуття до дівчини давно заважають йому цілком віддатись боротьбі за визволення персів. Він весь час стримував себе, боявся виказати, який племінь спалює його душу, але тут не витримав:

— Кохаю, Муночко! Кохаю!

Вона ридала, сміялась, молилась аллаху, кидала уривчасті запитання і сама відповідала на них.

— Це правда?! Чи міраж, який дурманить. Ти кохаєш мене! О аллах! Може, я сплю? Ні, ти поруч, тут, не уві сні. Наймилостивіший і всемогутній, я, здається, збожеволюю від щастя!

Бахзада вже мучило сумління. Як невчасно все це сталося! Передбачаються бої, змови, переборення інтриг і підступів. Чи не зрадив він клятві? Завдає горя дівчині!

— Я... Му... Му...

— Чого ти заїкаєшся? Жалкуєш, що сказав?!

— Ні, не жалкую! Але знаєш...

— Що «знаєш»?

— Я кохаю тебе! Дозволь мені сказати ще...

— Ти кохаєш мене! Кохаєш! Кажі, що ти хочеш додати! — Маймуна запнуласть. — Ні, стривай! Я боюсь, ти скажеш про розлуку...

— Муночко, мила! Я не можу інакше! Я зв'язаний умовами...

— Ах, ти мене кохаєш з умовами! А у мого кохання нема умов. Я кохаю і нічого більше знати не хочу.

Закид був справедливий, і Бахзад почервонів.

— Твоя правда, Муночко. Але не все від нас залежить. Те, про що я хочу сказати, тебе теж повинно цікавити. Це наша спільна справа. Її треба довести до кінця.

— Я зрозуміла, коханий! — промовила спокійно Маймуна, змиряючись з неминучим. — Перешкоди, розлука лише загартують наше кохання.

— Моя добра гурія підтримує мене! — зрадив Бахзад. — Я поїду заради нашого майбутнього! А коли повернусь після перемоги, кохання буде ще міцніше. Ти чула, мила, що я виконую секретну місію хурамів з Хорасану. Це ще не все... Потім ми повернемося до нашої розмови. Я клянусь відомстити за твого батька! За всіх знедолених! А тепер ми мусимо розлучитися. Іди спати! Тобі приготовлена постіль у моїй спальні.

Вона не наважилась заперечувати. Думки і почуття переповнювали її. Весілля здавалось близьким і раптом відкладалося на невизначений час. Це її засмучувало. Зате радувала звістка про майбутню помсту за батька.

Бахзад взяв світильник, підійшов до дверей і відчинив їх. Пропустив Маймуну. Низьке ложе було покрите тигровою шкурою.

— На добраніч!— сказав він коротко і, не поцілувавши дівчину, навіть не попрощавшись з нею, грюкнув дверима.

Спальня занурилась у темряву. Вузькою смужкою світилася щілина в дверях. Скоро вона теж стала темною...

Маймуна впала на тигрову шкуру і заплакала.

Розділ 39

НІЧНІ РОЗКОПКИ

У будинку стояла тиша. Тільки з кімнати, де спала Умм Джаафар, час від часу чулося сонне хропіння.

Пітьма розбила шатро над Маймуною. Розплющуй очі чи не розплющуй, однаково нічого не видно.

Дівчина спала погано, прокидалась, переверталась, ляла себе, що забула ще раз спитати про скриньку і про те, що в ній. Повіки її були закриті, а мозок працював. Хотіла встати, та що будеш робити в такій темряві?

Раптом до слуху долинув шум: хтось ходив за стіною, неголосно розмовляв, почувалися глухі удари.

«Що це може бути? Повернулися айяруни?! — стурбувалась Маймуна і розплющила очі. У вузькому прорізі віконця на висоті людського росту (віконце було для вентиляції) замерехтів вогник.— Невже світанок?!»

Вона скочила з ложа, схопила дві подушки, поклала одна на одну біля стіни і вилізла на них. На внутрішньому подвір'ї горів світильник. Бахзад і його служник стояли під навісом. Обидва були без головних уборів, шаровари підкачані до колін, рукава у гілялі загорнені. Що вони роблять?! Дівчина не вірила своїм очам. Чоловіки копали яму!

Тут же її осяяв здогад, і вона мало не крикнула. «Шукають скарб!»

— Сховане саме тут!— промовив Бахзад, викидаючи землю.

— Боюсь, ти помиляєшся!— відповів Салман, спритно орудуючи кетменем.

— Десять ліктів на схід від рогу палацу Шакура. Відміряв я точно...

— Ніяких ознак того, щоб...

Порив вітру обірвав кінець фрази. З досади Маймуна тупнула ногою і насилу втрималась, щоб не впасти.

— Шейх знав, що казав. Як вдало я побудував свій дім! Просто повезло, аллах допоміг...

— Краще б ти привів його сюди! — сказав Салман і підняв уламок кам'яної плити.

Бахзад допоміг йому. Вдвох вони поклали уламок на край ями.

— Хіба я не казав тобі, шейх учора помер на моїх руках? Слава наймилостивішому і всемогутньому, що він устиг мені розповісти! Шейх сам це бачив, на власні очі, він був тоді ще хлопчиком.

Бахзад нагнувся, підняв грудку землі, пом'яв у руках.

— Дивись, клаптик тканини! Зотлів, нічого не розбереш,— промовив Салман, переставши копати і роздивляючись маленьку темну грудку.— Але знаєш, схоже...

— Сьогодні вночі треба закінчити. Дай мені кетмень! А ти викидай землю!

Робота пішла скоріше. Кетмень так і миготів у повітрі. Навколо ями зростали горбки викинутої землі.

Раптом Бахзад вигукнув:

— Гомілкова кістка!

Маймуна похолола. А голос її коханого був радісний, наче кетмень розбив глечик з коштовностями.

— Знайшов ребра. Ага, ось передпліччя. А тут маленькі кісточки,— повідомляв Салман у міру того, як намацував рештки давно зотлілого трупа.— Начебто кисть руки. Так. На кісточці одного пальця збереглась обручка. Це — перстень.

— Дай його сюди,— схвильовано вигукнув Бахзад, вискочив з ями і підніс перстень до світильника.— Слава аллаху, ти знайшов печатку!

— Чи правильно ти визначив?

— Вилазь, дивися сам! Ось бачиш, печать. Половина її стерта. Розумієш, коли аль-Мансур попросив Абу Мусліма приїхати до нього з Хорасану, Абу Муслім, від'їжджаючи, попередив свого переписувача, що, коли на листах буде стояти половина печаті, ходу їм не давати, а коли ціла печать,— виконувати все терміново. Хитрість маленька, а з її допомогою він повідомив, що потрапив у пастку.

Салман поплював на печатку, потер її об гіляю:

— Точно ти говориш! Половина печатки стерта. А ось ім'я, від нього залишилось тільки три літери прізвища Мусліма, «сін», «лям», «мім»¹. Тепер і я вірю: це прах Абу Мусліма!

— От бачиш! Давай копати далі!

---

¹ Голосні літери в арабській мові не пишуться.

Через кілька хвилин з ями витягли череп.

— Дякую тобі, наймилостивіший і всемогутній, за те, що ти дозволив мені додержати слова! — звернувся Бахзад до аллаха і закінчив зовсім уже по-світському.— В Абу Мусліма залишилась половина печаті, у персів буде половина халіфату — Хорасан! Цей череп стане нашим символом.

Краєм гілялі він потер його, поцілував.

«До мене навіть не доторкнувся! — обурилась дівчина.— А зотлілий череп цілує. Ну і що з того, що це череп Абу Мусліма? Мене вбий, а поцілувати не примусиш! І це називається кохання!»

Салман обтрусив з гілялі і шаровар суху землю і сказав:

— Ну, ти як хочеш, а я сьогодні втомився. Допомагав, поки мав силу. Себе ти потішив, а я чим грішний?

Маймуна помітила, що він не так поводитьсь, як належить служникові, але чим це пояснити, вона не знала. З язика його несподівано злетіло римоване одкровення:

— З хорасанцями я разом, тому що мрію про одну наречену... Була зовсім дитина. Тепер зросла, красива і ніжна. А так на персів мені начхати! Було б що пити, жерти, золото рахувати та в великих людях гуляти!

Він узяв світильник і пішов до дверей. Бахзад, не слухаючи, мовчки ступав слідом. У руці його був заповітний череп.

Дівчина легко сплигнула на підлогу і швидко лягла на тигрову шкуру. Вийти з кімнати і поговорити з коханим вона не наважувалась.

Умить здолав її сон.

Розділ 40

ВІН ПОЇХАВ

— Вставай, Муно! А то запізнишся його провести! — крізь сон почула дівчина. Вона розплющила очі й побачила Умм Джаафар, яка схилилась над нею. Скочила, жалкуючи, що довго спала, — кімната була залита ранковим світлом, — накинута вуаль, сунула ноги в сандалі, квапливо підійшла до зовнішньої галереї.

Закутаний в абу Бахзад уже був верхи на коні, перед ним на луці лежала скринька.

— До побачення, дорогі мої! Салмане, проведи їх в Багдад! — крикнув він, махнувши рукою, і, пришпоривши ри-сака, зник за горбами.

Все це сталося швидко і несподівано. Маймуна мало не знепритомніла.

Бабуня пригорнула її до себе, погладила по голівці.

— Отакі чоловіки, дитинко! Їм головне — особисті справи. Збирайся, підемо до нашої фелюги, вона чекає нас на березі! А Бахзад, коли ніщо йому не перешкодить, приїде до палацу аль-Мамуна пізніше.

Умм Джаафар чи не розуміла онучку, чи вдавала, що не розуміє... Скільки на світі жінок, які б не пили й не їли, а тільки б розпитували про любовні історії, вивідували їх подробиці, рознюхували, охали, ахали, плескали б язиками. Ібада до таких не належала. Їй було гидко копатись у душі людини, коли та сама не заводила розмови на цю тему...

Поживу для розуму вона знаходила в серйозній роботі. Раніше її оточували знатні й розумні люди, і це її цілком задовольняло. Потім вона всю свою увагу віддала Маймуні. Часу для пустої балаканини не вистачало. Коли б дівчина виявила симпатію до людини недостойної, Умм Джаафар негайно вжила б заходів, — найтонших, найделікатніших і тому найбільш дійових для вразливої натури. Але Бахзад подобався старій і, коли б вона була молодою, неодмінно покохала б його.

Приблизно на півдорозі, коли вони пливли по Тігру, повертаючись у Багдад, попереду з'явилась фелюга, яка йшла їм назустріч. Салман придивився до неї, він сидів поруч з керманичем, і впізнав особисту фелюгу аль-Фадля ібн ар-Рабіха. Лукава посмішка освітила його обличчя. Він пішов до жінок, попередив їх і попросив сховатись. Маймуна зблідла, наче дорожній порох покрив її щоки, ніс, підборіддя.

Фелюга пропливла мимо на відстані, меншій ніж один політ стріли. На носі, прибраному розкішними килимами і подушками, розвалився, посмоктуючи трубку кальяну, Ібн аль-Фадль.

— Не бійтесь, молода сейїдо! Син візира не наважиться напасти на корабель нашого повелителя аль-Мамуна, — заспокоював дівчину Салман.

— А якби він побачив нас на іншому кораблі?

— Тоді б я ні за що не поручився! Розбій на річках і морях — явище звичайне. Воно майже не засуджується. Піратів навіть не називають розбійниками. Про них говорять м'якше: «хижаки». Ібн аль-Фадль поспішає в аль-Мадаін, і я знаю чого: він хоче там когось розшукати.

— Син гріха! — насварилась Умм Джаафар, яка зрозуміла натяк.— Реп'ях, що причепився до подолу! Хоч би аллах покарав його!

— Ібн аль-Фадль якось радився із звіздарями,— вів далі Салман.— Вони йому казали, що одна красуня втекла з аль-Мадаїна. А він не повірив. Хай перевірить сам. Йому це буде корисно. І мені теж. Ха-ха-ха!

Маймуна спалахнула. Салман дозволив собі вільність, хоч у всіх інших випадках тримався, як служник Бахзада. Звідки він знає про Ібн аль-Фадля і його домагання?

— Поки я жива, не бачити йому нашої Муни!— гнівно промовила Умм Джаафар.

Уздовж борту фелюги, яка швидко пропливла повз них, на кормі влаштувалися слуги: зброєносці, кухарі, цирульники, банщики, раби, які скрізь супроводили свого вимогливого і примхливого пана. Вони з цікавістю дивилися на корабель аль-Мамуна. Жінок на кораблі ніхто не помітив.

— Мені здається, молода сейїда ненавидить Ібн аль-Фадля. А він, нещасний, помирає від кохання до неї,— промовив Салман, і було важко здогадатись, сміється він над дівчиною, чи над юнаком, чи над ними обома.

Маймуна мовчала. Не в її правилах було відповідати на двозначності.

— Краще б він справді помер!— зайшла в розмову стара, задоволена, що онучка тримається, як і личить дочці Джаафара ібн Ях'ї.— Очі б мої більше не бачили його!

— Я б скоріше зрозумів, коли б сейїда так само висловила про батька Ібн аль-Фадля,— зауважив Салман, якому кортіло похвалитись, що він втаємничений в родинні зв'язки Ібади і Маймуни, їх симпатії і антипатії.— Не дивуйтеся з того, що я все знаю. Мій володар наказав мені допомогти вам, бути його тимчасовим заступником. Звичайно, я не можу залишити вас...

— А чому поїхав Бахзад? — ніби між іншим спитала дівчина.

— Буде готувати ліки. Настають такі часи, коли багатьох доведеться підлікувати...

Маймуна вирішила підтримати жарт. Так, може, пощастить що-небудь вивідати в Салмана. А знає він багато, в цьому вона була впевнена.

— Де ж Бахзад готуватиме ліки?

Салман чекав цього запитання.

— Гадаю, що недалеко,— відповів він жваво.— Сейїда хвилюється за дочку аль-Мамуна чи за когось іншого? Мій

повелитель нічого мені не казав. Візьме і поверне скакуна, як йому заманеться. Так уже бувало. Потім шукай вітра в полі!

— Схоже, ти лукавиш,— вставила Умм Джаафар.— Наш благодійник радиться з тобою, і ти маєш знати значно більше, ніж розповідаєш нам...

— Мій володар щедрий на вчинки і скупий на слова. Він казав, що залежно від обставин повернеться або дуже скоро, або через кілька місяців. Може, він більше розповідав молодій сейїді?

Навіть крізь вуаль було видно, як дівчина почервоніла. Салман зрозумів, що перестарався, і перевів розмову на іншу тему.

— Чи далеко до Багдада?— спитав він, звертаючись до керманіча.

— Хіба ти не бачиш міських будівель на лівому березі?

— О, ми наближаємося до столиці світу! Я бачу мінарет мечеті аль-Мансура. Виходить, далі, за поворотом, палац нашого володаря аль-Мамуна.— Салман повернувся до жінок і тихо промовив:— Мабуть, не варто викладати Дананір подробиці подій минулої ночі?

— А що ми скажемо про Бахзада?— спитала Умм Джаафар.

— Скажемо, що його попередили. Гадаю, допомога Зейнаб уже не потрібна.

— Ғаразд.

Розділ 41

ДАЛЕКА ДОРОГА

Життя в палаці аль-Мамуна було спокійне. Зейнаб видужала, знову стала весела. Навіть не вірилось, що дівчина ще недавно хворіла.

День кінчався, коли служник доповів, що фелюга підходить до берега. Дананір уже хвилювалась. Чи, може, щось сталось? Чому не повертаються так довго? Вона подякувала аллаху за допомогу і поспішила на причал.

Зустріч була радісною. Про Бахзада згадали між іншим. Лікар був не потрібний. З'явилися нові справи й турботи. Головне, що Умм Джаафар і Маймуна повернулися живі й здорові. Без них було сумно! Які тільки думки не лізли в голову: фелюга сіла на мілину, затонула, на неї напали

«хижаки»... Ах, лікарів служник теж приїхав! Як це мило, коли сам не можеш приїхати, послати служника!

Вранці Салман подався в Багдад, але через півгодини несподівано повернувся назад. Повідомити про це раб побіг у садову альтанку під кипарисами, де сиділи жінки. Там вони ласували найніжнішими динями, які були привезені з Шубаркана в свинцевому ящику з льодом.

Дананір залишила Маймуну і Умм Джаафар. Від Салмана вона почула, що на Багдадському мості служник випадково зустрів свого пана, який поспішав у палац аль-Мамуна, і дуже зрадів зустрічі, що давала йому хоч невеликий виграш часу. Виявляється, він одержав термінове послання від сина Харуна ар-Рашида і персіянки, де йому наказувалось негайно скакати в Мерв.

— Що сталося?— схвилювалась Дананір.— Сподіваюсь, наш володар здоровий?

Відповідь була заспокійлива. Бахзад просив передати сейїді, що його викликають у хорасанських справах.

— Надовго він поїхав?

— Не можу знати,— відтарабанив Салман.— Дорога у нього далека... Перш ніж пришпорити коня, він наказав мені робити сейїдам всілякі послуги.

Дананір не відповіла, вона обдумувала почуте. Із Зейнаб, слава аллаху, все обійшлося, хвилюватись не варто. Найгірше те, що не поговориш ні з ким, служник є служник, та й дівчина звикла до Бахзада. Що поробиш?! Коли вікликав аль-Мамун, виходить, справа важлива...

— Ти побудеш у нас?— спитала вона і цим питанням дала зрозуміти, що бесіда закінчена.

— Ні, сейїдо. Я буду до вас тільки приходити.

На садовій стежці біля басейну з червоними, блакитними і жовтими лотосами вона зустріла Маймуну, яка залишила альтанку, щоб скоріше дізнатись про причину повернення служника.

— Навіщо ти залишила бабуню?— докоряла їй Дананір і, поклавши руку на плече дівчини, відчула, що вона здригається.

— Тітонько, що сказав Салман?

— Він бачив нашого лікаря!

— Бахзад поїхав?

«Бідна кізонька! Яке у неї чуття! Тяжко їй буде в житті!»— подумала Дананір і сказала голосно:

— Правду каже прислів'я: «Доступ до серця відкриває те, що виходить із серця».

Маймуна майже вгадала її думки:

— Дорога тітонько!— вигукнула вона, пальцями перебираючи косу.— Зейнаб теж дуже любить Бахзада. А він поїхав не попрощавшись...

— Нашого лікаря викликав до себе ясновельможний аль-Мамун, хай благословить аллах їх обох!

— Все-таки поїхав... Все-таки поїхав...— гірко повторяла дівчина. Кров відринула від її обличчя, і воно стало попелюсто-блідим.— Він повинен швидко повернутись. Серце його не здатне на довгу розлуку!— Це прозвучало як признання... Маймуна схаменулась і зробила спробу виправити помилку, додавши:— З нами. На довгу розлуку з нами.

Остаточо збентежившись, вона пробубоніла, що погано себе почуває і піде відпочивати. Їй хотілося побути на самоті.

В коридорі недалеко від своєї кімнати вона нашттовхнулась на Салмана. Звичайно, знову спитала про Бахзада.

— Хіба молодій сейїді не переказували, що він поїхав?— здивувався служник.

— Переказували, але я забула спитати, куди він поїхав.

— У Мерв, до ясновельможного аль-Мамуна, це в Хорасані.

— Так далеко!— простогнала вона.— Залишив нас, не сказав ні слова!

— Залишив усіх, окрім молоді сейїди,— відповів Салман. Часом він був галантний.— Я шукаю її, а вона сама якраз іде мені назустріч. Мій володар доручив передати сейїді послання.

Маленький пергамент був зав'язаний в гарну шовкову хустку. Маймуна сховала його під покривало. Обличчя її засяяло. Перший лист від коханого. Хто не отримував його, той погано знає, що таке кохання. Вона повернулась, щоб скоріше на самоті прочитати його.

— Сейїді більше нічого не потрібно?— зупинив її Салман.

— Я не забуду твоєї люб'язності,— поспішила вона сказати.— На словах він нічого не передавав?

— Він тільки сказав, щоб я допомагав молодій сейїді. Я розумію...— запнувся Салман і раптом сказав щиро:— У мене теж є дівчина на прикметі... Я буду відвідувати сейїду. Виконаю, як наказано, все, чого б вона не побажала.

ПОСЛАННЯ НА ПЕРГАМЕНТІ

Розірвавши шовкову хустку, Маймуна витягла пергамент і зламала печать. В ужитку давно вже був папір, яким у халіфаті вперше скористався її батько і на який перевів державну переписку, все діловодство, але у Бахзада під рукою паперу не було. До того ж пергамент виглядав більш переконливо, поважніше. Вона жадібно читала рядки, написані красивим рівним почерком.

«Від закоханого Бахзада чарівній Маймуні, дочці віроломно вбитого Джаафара ібн Ях'ї аль-Бармекі!

Дорогий сейїді я б вважав за краще написати послання мовою наших великих предків, але вона, на жаль, не читає по-древньоперському. Минув той час, коли перси розуміли тільки одну мову,— мову батьківщини. Ми втратили державність, незалежність, наші вожді, витязі, вчені перетворені на слуг і рабів. Тисячі достойних людей поклали свої голови...

Час помсти настав. Бойові щити підняті, мечі, стріли і списи загострені.

Як би я хотів, вирушаючи в далеку дорогу, побачитись із дорогою сейїдою, попрощатися з нею! Клянусь аллахом, у всьому винен проклятий страх. Страх, що серце моє перемаже розум. Не один витязь не встояв перед благаннями своєї коханої. Бахзад не може бути винятком. Він такий же смертний і такий же закоханий! Незабутньої ночі в будинку на околиці Ктесіфона він насилу поборов себе... Пішов не попрощавшись, бо інакше міг взагалі не піти...

Я кохаю тебе! Кохаю нестямно! Готовий повторювати без кінця: кохаю, кохаю, кохаю... Це — одна з причин, чому я визнав за краще написати послання, хоч душа моя поривалась до сейїди, а очі мріяли її побачити... Затримуючи від'їзд, я б, по-перше, відступив від клятви, яку дав братам по боротьбі, а по-друге — зрадив би високим ідеалам нашого кохання. Зробити так було б лиходійством. Бахзад поїхав... Але серце своє залишив сейїді. Бачить аллах, воно ніколи її не покине...

Витязь повинен бути відвертим і разом з тим свято зберігати таємниці. Лікар — не головне моє покликання. Посланець хурамів — це почесне звання, але тимчасове. Я — перс... Я... Розкривати це в посланні не можна. Поїхав я в Хорасан не на виклик ясновельможного аль-Мамуна, як

буде доповідати Салман, він схитрував, мене кличе обов'язок... Настала година рубати голови супостатам, і я повинен бути в Хорасані. Поїхав я і на клич, який виходить з могили. Є святі обов'язки... Сейїда, певно, пам'ятає про скриньку. Я відкрию її Маймуні, як відкрив їй своє закохане серце. Не доведеться закривати. Писати це в посланні було б не обачно.

Чи скоро я повернуся в Багдад і побачу сейїду? Як захоче аллах... Нічого більше сказати не можу. Не знаю. Зроблю все, щоб повернутись швидше. Але жити в Багдаді я не хочу. Хорасан мені в сто разів миліший...

Своєму служникові я доручив оберігати сейїду. Салман — хитра бестія, але до того часу, поки його інтереси збігаються з моїми, він буде відданий. Сейїда може покластись на нього цілком.

Коли я не повернусь, хай Маймуна знає, що загинув я за справедливість, за нову державу персів, помер з її ім'ям на вустах. Наймилостивіший і всемогутній прихильний до закоханих... Наймилостивіший і всемогутній не допустить цього!»

Дівчина перервала читання. «Йому загрожує небезпека! Раптом він іде на смерть праведника? О аллах, як страшно! — Думки перескочили на інше. — Зразу зрозуміти все, що написано в посланні, неможливо. Краще читати частинами. На сьогодні, наприклад, досить».

Лежачи на килимі, Маймуна повторювала прочитане, продумувала, скрізь знаходила рядки, що підтверджували кохання, увагу і турботу. Хтось пройшов по коридору, і вона відразу сховала пергамент, прикинулась, начебто спить. «Ніхто не побачить послання Бахзада! Вона нікому не покаже, не заїкнеться!» Кроки віддалились.

«Хай коханий не буде героєм, але хай завжди буде поруч. Нічого немає страшнішого від розлуки. Чим сильніше кохання, тим розлука тяжча, — міркувала вона, надійно ховаючи пергамент. — А боягузом він ніколи не був! Вірю: повернеться переможцем, урочисто його зустрине Багдад, і я вийду Бахзаду назустріч, закохана в нього, покірنا його волі...»

РОЗМОВА ПРО КОХАННЯ
І АРИФ НАЄМНИКІВ

Маймуна повернулася на спину і витягнулася на килимі. Якийсь час лежала в солодкій дрімоті, в напівзабутті. Прокинулась від стуку в двері. Зрозуміла, що стукають до неї, озвалась і сказала:

— Прошу, зайдіть!

— Либонь, мое золотце сумує в самотині?!— вигукнула Дананір, впливаючи в опочивальню. Вона сяяла і усміхалась.— Треба її звеселити! Ану, сяду я поруч.

Вона сіла на подушку, напхану страусовим пухом.

— Я лягла відпочити і начебто заснула,— виправдовувалась дівчина, протираючи очі.— У мене була важка голова...

«Вона каже правду! Ніколи б не подумала. Вона справді спала. Ось і зрозумій цих закоханих!»— відзначила подумки Дананір і сказала вголос:

— Грішним ділом я подумала, що ти обмірковуєш нові звістки. Тому й зайшла. Раптом, думаю, захочеш поділитись. І нема з ким! Бабуня спочиває після обіду!

— Про які звістки ти говориш?— насторожилась Маймуна, в думках якої було послання Бахзада. «Невже тітонька дізналась? Розляпав Салман чи хто-небудь випадково почув і переказав?..»

Насправді Дананір нічого не знала про послання. Досвід підказав їй, що Бахзад повинен був написати коханій, залишаючи її надовго, і вона вирішила перевірити. Не вдасться? Пусте! Не дуже й треба... Вона одразу ж почала говорити про інше.

— Я маю на увазі звістки, про які я тобі казала...

— Ах, тітонько!

На відміну від Умм Джаафар, Дананір дуже любила чужі таємниці, особливо сердечні. «Кохання — це так цікаво! В ньому весь сенс нашого життя».

— Я з тобою відверта, моя пташко,— промовила вона ласкаво, дивлячись на Маймуну.— А ти намагаєшся дещо приховати від мене... Адже я підтримую твою симпатію... Давно розгадала! Дівчата, дівчата, ви впевнені, що вміло приховуєте почуття, а вас видно наскрізь.

Повіки у Маймуни здригнулись.

Сидячи поруч, Дананір стежила за нею.

— Не червоній, люба! Все владнається. Настане час, ми справимо і твоє весілля... Не квапся, не роби помилок!

— Хіба кохання можна засуджувати, тітонько?— наважилась спитати дівчина. Вона була наче в гарячці. Обличчя палало.

— Чисте кохання благословляє сам аллах, дитино. Ніщо йому не перешкодить, ніщо не перешкодить. Коханий прийде і піде, а кохання завжди при тобі...

— Дякую, тітонько, ти дуже добра. Мені не страшно з тобою. Ти дала притулок сироті. Дай мені трохи огледитись, увійти в нове життя, зосередитись... На мене так багато звалилось!..

— Ти дочка мого володаря Джаафара ібн Ях'ї. Я завжди буду йому вдячна, він дав мені добре виховання. Я готова завжди тебе підтримувати. Зейнаб теж тебе полюбила. Тільки вона ще маленька, в сердечних справах не розбирається, а ти можеш говорити відверто...

З коридора долинув високий пронизливий голос євнуха:

— Де наша сейїда?

Звертатись до панів дозволялось тільки в виключних випадках. Без виклику турбувати їх було заборонено.

Не розуміючи, що могло статись у будинку таке, щоб служник наважився порушити установлений порядок, Дананір плеснула в долоні.

— Можна увійти?

— Заходь, нещасний!

Ступивши на поріг, безбородий зігнувся в поклоні.

— Кажі!

— Біля воріт ариф халіфських наємників з воїнами. Він каже, що приніс сейїді послання.

Дананір була приголомшена. Послання?! Йї?! Від кого? Вона спитала євнуха, чи не помиляється він, на що безбородий відповів, що ариф назвав саме пані.

— Іди і принеси!— наказала вона, добре розуміючи, що не прийняти послання нема ніяких підстав.

Маймуну знову охопили похмурі думки. Неприємності йшли одна за одною. Може, нічого поганого в новому посланні і не було, але вона вже так звикла до ударів долі, що чекала тільки поганого. Скільки разів її похмурі думки збувались...

НОВІ ТУРБОТИ

Всупереч лінощам, звичайно властивим безбородим, євнух умить збігав за посланням і, низько схилившись, подав його на срібній таці. Послання було скріплене печаткою аль-Фадля ібн ар-Рабіха.

Коли вихователька Зейнаб ламала печать, руки її тремтіли, обличчя стало похмурим. В опочивальні запала тиша. Тільки зелений папуга часом стукав дзвобом по дерев'яних ґратах клітки.

Дананір прочитала послання, скочила з подушки, заметалась по кімнаті.

— Яке нахабство! Яка безсоромність!

Забігала і Маймуна, яка встигла помітити, від кого прийшло послання.

— Що вимагає візир?— спитала вона, хапаючи виховательку Зейнаб то за руки, то за покривало.— Пробач, що я надокучаю. Це про мене?!

— Про тебе! Про тебе! Написано мені, і я повинна вирішувати,— роздратовано відповіла Дананір, зачепивши свічник, який мало не впав на підлогу.— Ох, як жарко!— вона розв'язала гілялю.— Я і ніхто інший! О аллах!

— Скажи, тітонько, що в посланні? Страшна правда краще, ніж невідання.

— Бери його сама! Бачити не можу ці карлючки! О, виродок шайтана! Злий джин у подобі візира!

Маймуна взяла папір і, зупинившись, почала читати:

«Від аль-Фадля ібн ар-Рабіха, візира еміра правовірних, Дананір.

Стало відомо ясновельможному еміру правовірних Мухаммеду аль-Аміну,— хай буде милостивий до нього аллах!,— що в палаці його брата ховається дівчина, на ім'я Маймуна. Виникла нагальна потреба поговорити із згаданою дівчиною по ряду питань.

Ми наказуємо негайно передати Маймуну ариффу халіфських наємників, який приніс послання.

До цього приклав особисту печатку...».

Дівчина не дочитала. Сльози набігли на очі:

— О горе мені, горе!— заголосила вона, і папір вислизнув з її рук.— Треба зараз же покинути палац. Щоб не побачив ариф. Так, тітонько? Але коли я втечу, на тебе не звалиться гнів халіфського візира?

— Ти під захистом Зейнаб, дочки аль-Мамуна. Тобі нема чого боятись! Ніхто не посміє зачепити і волосинки на твоїй голові,— промовила вона, плеснула в долоні й наказала євнухові, який зайшов у кімнату:— Передай ариффу халіфських наємників, що відповіді на послання не буде. Іди!

Маймуна кинулась на шию Дананір:

— Дякую тобі, тітонько! Ти стільки для мене зробила! Ти...

Вони не помітили, як на порозі з'явилась Умм Джаафар. Стара виспалась, встала, пішла провідати онучку. Її стуку в двері ніхто не почув, його заглушили схвильовані вигуки і шум; вона відчинила двері без дозволу.

— Що тут сталося?

Почались пояснення, розпитування. Ібада швидко все зрозуміла.

Прочитавши послання, вона заявила незаперечним тоном:

— Халіф тут ні до чого! Він і уявлення не має про дівчину, на ім'я Маймуна. Це робота візира. Тепер поміркуймо, для чого він це зробив. Не треба бути дуже догадливим. Пастух і той розбереться. Ібн аль-Фадль якимсь чином рознюхав, де ми. Потім ясновельможний син звернувся до найдостойнішого батька: так, мовляв, і так, таточку, знайди дівчину! Ось і вся хитрість! Нам треба зараз же рушати! Сховатись! Зникнути!

Дананір обстоювала свою думку.

— Не варто панікувати!— твердо вимовила вона, заражаючи інших запалом.— Хіба ариф наважиться взяти Маймуну силою? Ви не де-небудь, а в палаці аль-Мамуна! Упаси аллах, щоб ви тікали, наче злочинці! Зейнаб взяла вас під свій захист. Хто піде проти її волі?

Мимохіть розмова перейшла на Салмана. Всі жалкували за ним. Він — чоловік, він би порадив, що робити... Знайшов би вихід... Навіщо його відпустили! Хто міг подумати? Тепер не знайдеш...

Час ішов...

ІСПИТ НА МЕДЖЛІСІ
АЛЬ-ФАДЛЯ ІБН АР-РАБІХА

Переодягнувшись в одяг звіддаря, Салман подався в місто аль-Мансура. В палацовій прибудові, зразу за Золотими воротами, були його покої. Аль-Амін дозволив йому зайняти ці порожні кімнати. Час було пожити відкрито, показати, з яким запалом він займається науками; хай переконаються, що до нього ніхто не заходить; і про все це шпигуни повідомлять еміра халіфського розшуку чи безпосередньо тих, кому служать.

Покої були світлі, просторі, зручні, зі слугами й рабами. Астролог розгорнув пергамент і цілий день провалявся, відпочиваючи. Час від часу він викрикував назви зірок, сузір'їв і всякі нісенітниці, що приходили в голову. Їжу йому приносили з халіфської кухні, євнух запитував, чи не бажає пан послухати музику, співи, подивитися на виділених йому наложниць, а він відповідав, що йому не до втіх, він зайнятий, але скористається ними обов'язково. Життя усміхалось, наче в свято рамазану¹.

Під вечір біля віконець, що виходили у вузький провулок, зупинив коня вершник. Вітер розніс аромати найрізноманітніших пахощів. «Завітав Ібн аль-Фадль», — визначив Салман, чхнув і, замість того щоб вийти зустрічати гостя, голосно забубонів:

— Ад-Дабаран буса вердуса ан-Наїмі...

Поки юнак огинав ріг будинку та йшов по коридору, назустріч йому линуло:

— Дуб зуб шинака. Аллах великий. Морс-барс антилопа Козерог...

Постукавши, він увійшов у покої.

— Як поживає мільфан Сахдун? Угадує невідоме?

Салман жестом запросив Ібн аль-Фадля сідати.

— Дякую! Твоїми молитвами...

Він не приховував невдоволення тим, що йому перешкодили читати стародавній папірус.

— Прошу прощення! — вибачився юнак, на що удаваний звіддар розвів руками, пізно вже, мовляв, про це говорити.

Вголос він сказав:

¹ Р а м а з а н — дев'ятий місяць місячного календаря, місяць, коли всі мусульмани повинні додержуватись посту, який триває від сходу до заходу сонця. Після довгого посту починаються учти.

— Я завжди радий бачити сина візира! Шкода, молодий чоловік не розуміє мене... Молодості властиво або вірити сліпо, беззастережно, або бачити тільки обман.

Ібн аль-Фадль подякував за запрошення сісти і сказав, що він забіг на хвилинку, щоб покликати мільфана Сахдуна до батька: батько хоче його бачити.

— Навіщо нікчемний астролог став потрібний достойному візирові? Достойний візир не повірив словам, які астролог казав його синові.

Це був натяк на те, що аль-Фадль ібн ар-Рабіх дав юнакові фелюгу для поїздки в аль-Мадаїн на розшуки Маймуни.

— Мільфан Сахдун образився на мене?— спитав Ібн аль-Фадль. Прикидатись, грати дурня було безглуздо.

— Той, хто пізнав чужі таємниці, не ображається,— відрубав Салман.— Проїхатись в аль-Мадаїн можна було і без бесіди зі мною. Я б міг зупинити молодого чоловіка, але не захотів...

Розмова складалася не так, як того хотів син візира.

— Поговоримо на цю тему іншим разом!— запропонував він. Якась доля кмітливості у нього була.— Поїдемо краще до батька! У нього є питання стосовно тих, хто в Багдаді пробує підірвати сили халіфату.

Удаваний звіздар зібрався швидко: палиця та заяложений, пом'ятий манускрипт — ось і все, що він узяв з собою. Майбутня зустріч його дуже турбувала: підпори в особі Бахзада він більше не мав, розраховувати доводилось тільки на себе. Це дуже погано, коли втрачаєш надійну підтримку... В той же час відмовитись від зустрічі було нерозумно. Аль-Фадль ібн ар-Рабіх — людина хитра, прозорлива. Відмова, під яким би приводом вона не була зроблена, викличе у нього підозру. Приспати пильність візира — це не те, що ошукати його сина, чи Ібн Махана, чи п'яницю аль-Аміна... Отже, відомо тільки одне: розмова буде про внутрішніх заколотників, про підпільників, що діяли в Багдаді...— міркував Салман, сподіваючись намацати, про що піде бесіда.— Хто вони? Перси, шиїти, хураміти... О Бахзад! Піймати його не змогли! Візир розлючений! Шпигуни повідомили аль-Фадля ібн ар-Рабіха про посланця хурамітів... Так, але вони могли доповісти і про його служника! Чи не підгледів хто-небудь, як служник переодягався? Пізнати вже загримованого неможливо, це перевірено.

З ввічливості Ібн аль-Фадль не заважав звіздареві. Хай собі побурмоче! Хай настроїться на ворожіння — батькові потрібно, щоб ворожба була правдивою.

Меджліс у аль-Фадля ібн ар-Рабіха тільки починався. В приймальні чекали викликані еміри і переписувачі. Салман уповільнив крок, щоб Ібн аль-Фадль міг увійти першим і повідомити про його прихід. Перед завісою юнак повернувся і став вичікувати. Через поріг залу прийомів вони переступили майже разом: син візира і на півкроку позаду голова халіфських звідарів.

Покурюючи кальян, аль-Фадль ібн ар-Рабіх лежав на м'яких подушках, які вкривали невисоку тахту. В руці його було маленьке страусове опахало, яке він тримав напоготові. Мух у залі не було і не могло бути, про це подбали слуги. Проте, коли візир не знав, що відповісти на чиєсь питання чи просто не хотів на нього відповідати, він сильно змахував опахалом і кричав, що його кусає сліпень. Збігались раби, слуги, зчинявся переполох. Аль-Фадль ібн ар-Рабіх, залежно від обставин, або придумував відповідь і припиняв розгاردіяти, або розганяв меджліс, заявляючи, що сліпні закусали його до смерті.

Біля другого кальяну влаштувався Ібн Махан. Борода його була заново підфарбована хною. Цирульник перестарався, і борода вийшла вогненно-рудого кольору. В напівтемряві склепінчастого залу емірові халіфського розшуку можна було дати менше років, ніж йому було насправді.

Не рухаючись і не кліпаючи очима, обидва мужі дивилися на звідаря і на франта.

— Мільфан Сахдун!— відрекомендував юнак Салмана.

— Знаю, знаю,— зволив процідити крізь зуби аль-Фадль ібн ар-Рабіх.— Головний звідар халіфського двору. Прощу сідати. Сподіваюсь, двічі повторювати не треба?

Він знову закурив кальян.

Прийом був холоднуватий. Під пронизливим поглядом візира Салман почував себе непевно. Щоб виграти час і заспокоїтись, він розв'язав шовкову хустку, розіслав манускрипт.

— Новий астролог претендує на звання ясновидця?— несподівано спитав аль-Фадль ібн ар-Рабіх.

— Так базікають люди, мій повелителю!— відповів Салман, приймаючи перший удар.— Сам я вважаю, що недостойний...

Візир посміхнувся в пишні вуса і сказав, що коли під людьми поважний астролог розуміє Ібн аль-Фадля і еміра халіфського розшуку, то вони обидва не базікають, як він зволив сказати, а висловлюють свою точку зору.

Довелося удаваному звіздареві пояснити, що його не так зрозуміли, він не може бути нетактовним, це не достойно вченого мужа. А щодо ясновидця він повинен сказати, що все його знання — це магічні знаки, які записані в папірусах і пергаментях багатомісячної давності, коли жили віщуни, не рівня нинішнім.

— Буває, мій повелителю, я сам дивуюся з того, що кажу, хочу зупинитись, але невідома сила розкриває мої уста,— розповідав він, роблячи маленьку лазівку, щоб у разі потреби можна було відмовитись від слів.

Скептично посміхаючись, аль-Фадль ібн ар-Рабіх перевів погляд на Ібн Махана.

— Допустимо, що так... Маленький іспит не зашкодить, а нам може принести користь.

Вогненно-руда борода ствердно кивнула.

— Чи можеш ти відповідати?

Салман знав, що йде на перевірку.

— Істинними знаннями володіє один аллах,— відповів він, як у свій час говорила його бабуня, яка не могла відрізнити «кяф» від «айн»¹.— Питай, візире, що бажаєш! Коли наймилостивіший і всемогутній зволить відкрити невідоме своєму нікчемному рабу, я скажу тобі таємницю. Наперед я не можу бути впевнений. Ходити по краю обриву — мое заняття.

— Добре!— вимовив, наче одрубав, аль-Фадль ібн ар-Рабіх.

— Питай!— підтакував емір халіфського розшуку і відклав кальян.

Візир сів на тахту прямо, прикриваючи обличчя опахалом.

— Скажи, поважний, що мене зараз хвилює? Трохи поясню, щоб полегшити задачу. Це стосується не Хорасану, а Багдада. Знай: жартів я не люблю! Або ворожи, як слід, і хай тобі на цей раз допоможе аллах! Або забирайся геть, щоб і духу твого не було!

Набравшись сміливості,— звідки вона у нього з'являлася в такі моменти!— Салман спитав:

— Я можу вибирати? Можу вас залишити?

— Е, ні, люб'язний! Захотів у кущі? Піти ти не можеш. Спочатку ми бажаємо переконатись, хто ти: Сахдун-всевидающий чи Сахдун-шахрай? Ха-ха-ха!

Удаваний звіздар, як скакун, закусив вудила.

---

¹ «К я ф» і «а й н» — букви арабського алфавіту.

— Візиру дуже просто закувати свого слугу в кайдани, кинути в темницю чи наказати заколоти без всякої перевірки.

Ібн Махан засовався на подушці. Суворість аль-Фадля ібн ар-Рабіха, якої астролог, на його думку, не заслужив, могла зіпсувати ворожіння. Провал голови халіфських звіздарів кинув би тінь і на еміра халіфського розшуку. Цього головний шпигун і донощик халіфату допустити не хотів.

— Ясновельможний візир бажає мільфану Сахдуну правильної відповіді. У нього є підстави для сумніву,— промовив він, роблячи незграбну спробу підбадьорити удаваного звіздаря. Салман здригнувся, але зумів перебороти себе. Ніхто його хвилинової слабості не помітив.— При халіфському дворі змінилося багато астрологів,— вів далі Ібн Махан, і на серці Салмана відлягло.— Користі від них не було ніякої. Ми розповіли ясновельможному аль-Фадлю ібн ар-Рабіху про твоє проникнення в таємниці невідомого. Доведи це!

Розділ 46

ВОРОЖІННЯ НА ЧАШІ З ВОДОЮ

Схилившись над манускриптом, Салман бубонів щось собі під ніс, час від часу питаючи еміра халіфського розшуку: хіба не розкривав він йому невідоме, на що Ібн Махан відповідав, що розкривав, а тепер ось вимагається знайти заколотників у Багдаді.

Піт укрив чоло удаваного звіздаря, дихати стало важко. Бурмотіння стало голосним, потім несподівано обірвалось, і пролунали виразні слова.

— Принесіть чашу з водою, розпалений мікрадж¹ і як найбільше фіміаму!

Чорношкірий раб роздував ковальські міхи. Жар розгорався. Срібний мікрадж аж гудів. Шматочки фіміаму миттю перетворювались у сизий пахучий дим, який клубами здіймався до склепінчастої стелі.

— Бачу!— не своїм голосом закричав Салман, схиляючись над чашею з водою.— Аль-Мадаін... руїни палацу Шакура... Балдам дандалли Молочний Шлях... невеликий будинок на каменях...

---

¹ Мікрадж — обладнання типу жаровні.

Краєчком ока він позирав на присутніх. Ібн Махан і син візира задоволено посміхались. Обличчя аль-Фадля ібн ар-Рабіха було закрите.

— Що ти бачиш у цьому будинку?— почулося з-за опакхала.

Від щедро підкинутого на жар фіміаму піднявся стовп диму. Густі клуби сховали ворожбита.

— Айяруни! Лучники!— зарепетував він, мало не задихаючись.— Ось вони! Підходять до будинку! В будинку нікого нема! Будинок порожній!

Коли дим розвіявся, Салман протер очі і побачив візира з опущеним опакхалом.

— Чутки про цю поїздку могли поширитись, айяруни балакучі... Але вони не знали ім'я людини, яку повинні були схопити,— вголос міркував аль-Фадль ібн ар-Рабіх. Помітивши, що Ібн аль-Фадль хоче щось заперечити, візир жестом зупинив його і звернувся жестом до удаваного звіздаря.— Назви господаря будинку, хай допоможе тобі аллах, як допомагав досі!

Нова порція фіміаму лягла на розжарене вугілля. Без диму, нестямних викриків ефект від ворожіння був би не той...

Салман співучим голосом прочитав кілька рядків нуній¹ і зарепетував що було сили:

— На дні чаші калам!² Він виводить якісь слова! Погано видно! Клятий дим! Багдад! Ні! Середні літери інші Баг-сад, Баг-зад, Бах-зад. Ім'я господаря будинку — Бах-зад!

Аль-Фадль ібн ар-Рабіх похвалив ворожбита і задав головне запитання:

— Скажи, де він зараз?

Дим від спаленого фіміаму заповнив зал. Мікрадж перегрівся, почав гудіти, потріскувати. Схилившись над чашею, Салман вдавав, ніби пильно вглядається у її дно. Потім несподівано випростався, схопив чашу і виплеснув воду в обличчя негру. Негр відхилився і завив з переляку.

— Бахзад далеко!— перекриваючи його, зарепетував мокрий від поту ворожбит.— Скаче на рисаку. Навколо безлюдний степ. На ньому одяг подорожнього. Укаль зірваний з голови³.

¹ Нунійя — римована молитва, в якій кожний рядок закінчується літерою «нун».

² Калам — перо в очерету.

³ Укаль зривається з голови, коли дається обітниця помсти.

— Утік!— не тямлячись від гніву, вигукнув візир.— А ми його шукаємо в Багдаді! Хорасанський шайтан! Сатана, побитий камінням¹. Скажи, ти бачив, він скаче сам?

— Сам! Уздовж ваді²,— поквапився ляпнути Салман і пожалкував про це. Аль-Фадль ібн ар-Рабіх хотів випитати і про слугу Бахзада, його помічника і однодумця.— Не можу знати, мій велителю!— відповів удаваний звіддар, схилившись над новою чашею з водою, яку приніс негр. Шпигуни ще в Хорасані донесли візиру про те, що хураміти відправили посланця в Багдад. Це було йому відомо, але він не знав, що вони повідомили і про другого члена секретної місії.— Мабуть, мій повелителю, однодумець залишився в Багдаді. Ворожіння було поставлено на Бахзада. Про його слугу відповіді нема. На слуг гірше ворожити, ніж на панів. У чаші наче піщана буря... Може, на другий раз...

Візир мовчав. Заговорив Ібн Махан. Емір халіфського розшуку пообіцяв аль-Фадлю ібн ар-Рабіху зловити слугу Бахзада, якщо той справді залишився в Багдаді. До нього дійшли відомості, що шахрай щодня переодягається в інший одяг, з'являється то купцем, то наемником, то мініяйлом; буває, вбирається, як чужоземець. Якось ніби його вже піймали, але він заговорив на хінді— і його відпустили.

Салман став бідкатись, що ворожити на переодягнених, заgrimованих і тих, хто ховається під чужим ім'ям, дуже важко: доведеться брати геліотроп³ і спрямувати промінь сонця на карту зоряного неба, а місяць закрити кінською підковою... На його думку, добре, що сам Бахзад, головний злочинець, зараз не в Багдаді, а далеко за його межами, і тому не варто хвилюватись.

— Тут би ми його схопили!— пробурчав аль-Фадль ібн ар-Рабіх.

— Він поїхав у Хорасан, щоб допомогти там великому сейїду,— віщував Салман, натякаючи на аль-Мамуна і намагаючись збільшити розрив між аль-Аміном та його скинутим спадкоємцем. Це відповідало його власним цілям і в той же час було на руку візиру, який найбільше боявся примирення синів Харуна ар-Рашіда.— Не приведи аллах, мій повелителю, почнеться міжусобиця! Ослаблення халіфату.

¹ «Сатана, побитий камінням» — вислів з корана.

² Ваді — русло річки, яка пересохла влітку.

³ Геліотроп — прилад, який спрямовує промінь сонця у визначену точку за допомогою дзеркал.

— Ясновидець ти чи ні, але людина розумна,— зробив висновок аль-Фадль ібн ар-Рабіх і повернувся до Ібн аль-Фадля.— Ми погано думали про голову халіфських звіздарів! Забудемо це!

— Ти і в мені посіяв сумнів,— признався юнак.

Через хвилину він заговорив про те, що його хвилювало найбільше,— про Маймуну. Салман почув неприємні новини. Місце перебування дівчини було виявлене, і ариф наємників одержав наказ, коли Маймуну не видадуть добровільно, як попереджувалось в посланні, взяти і привести її силою.

— Ай-яй-яй!— вигукнув він журливо.— Я ж говорив, що красуні нема в аль-Мадаїні! Треба було сказати, я б тоді поворожив, де вона, і, можливо, причарував би її. Син мого повелителя дістав би дівчину по-доброму. У нього і становище в суспільстві, і гроші, а у неї нічого... Ай-яй-яй! Навіщо він поквапився?

Замість Ібн аль-Фадля відповів візир:

— Ми не вчинили з нею, як з рабинею,— запевнив він, виправдовуючи насильство над дівчиною.— Мій наслідник хоче з нею одружитись. Її ім'я нам ненависне, але на чолі в Маймуни не написано, чия вона дочка. Ми віддамо їй належне, як майбутній нашій родичці.— Він замовк, а потім, подумавши, додав:— Усе було б простіше, коли б не ця вихователька Зейнаб. Проте претензій до неї ми не маємо. Давши притулок дівчині і відмовившись її видати, вона могла не відати, що робить...

Розділ 47

ЖІНОЧА СОЛІДАРНІСТЬ

Ариф наємників схилився до підлоги і завмер.

— Кажи!— милостиво дозволив аль-Фадль ібн ар-Рабіх.

— Твій наказ виконано, ясновельможний візире! Дівчину доставлено в палац,— доповів він, розгинаючись.— Разом з нею приїхала Зейнаб, племінниця халіфа.

— Бережи аллах!— вигукнув візир, і було видно, що новина йому неприємна.— Як ти це допустив? Хто тобі дозволив, нещасний?

Завдання, зв'язане з жінками,— прокляте завдання. Коли наємники схопили Маймуну, Квітка Кохання зняла неймовірний галас, що гостя у неї під захистом, ридала, хапалась за дівчину, повисла у неї на шиї... Застосувати силу

до дочки аль-Мамуна ніхто не наважився. Кому не дороге власне життя? Умовити дівчину залишитись не було ніякої можливості. Коли її ласкаво просили, вона обурювалася ще більше.

— О аллах!— пробурмотів аль-Фадль ібн ар-Рабіх.— Ми всі до тебе звертаємося.

Над кар'єрою арифа наемників нависла загроза.

— Зейнаб нашим словам не надавала ніякого значення, називала нас лиходіями, погрожувала, що буде скаржитись,— доповідав він, вибачаючись, і голос його не дзвенів, як звичайно.— Разом з дівчиною в палац прийшла її вихователька Дананір.

— Ще одна?!— закричав візир. Обличчя його спохмурніло.— Мабуть, ти, ослячий хвіст, вирішив притягнути до мене цілий гарем?

— Вибачайте, мій повелителю! Я боявся, що Дананір накладе на себе руки. Вона заявила, що краще помре, ніж захоплять її гостей,— виправдовувався ариф наемників і доповів, що три полонянки зараз на жіночій половині палацу, дві начебто заспокоїлись, а Зейнаб бушує, як і раніше, вимагає, щоб її дозволили побачити халіфа.

Вплив аль-Фадля ібн ар-Рабіха на аль-Аміна був великий, але самоуправство, та ще з використанням імені халіфа, справа неабияка. Правда, все можна пояснити походженням Маймуни: дівчину, мовляв, схопили для того, щоб аль-Амін сам міг переконатись, як вона схожа на Джаафара ібн Ях'ю. Це був вихід, але тоді ускладнювалась справа з одруженням Ібн аль-Фадля.

Візир подивився на Ібн Махана і промовив:

— Справедлива приказка: «Квапливість — мати каяття». Так, щоб не каятись, не треба поспішати! Коли б ми раніше покликали мільфана Сахдуна і він приворожив дівчину, все було б набагато простіше...

Настав вечір, і в Золотому палаці почався меджліс веселості. Просторий портик, відкритий у бік саду, був освітлений вогнями непомірно великих товстих свічок, які першим почав використовувати новий халіф і які на честь його називалися свічками аль-Аміна. Перед портиком був мармуровий басейн. Тихо дзюрчала вода, наповняючи його,— водопровідні труби нагадували зміїв, що ніби виповзали з басейну. За мармуровими лавами по той бік басейну росли кипариси, а ще далі тяглись до темного неба стрункі колони палацової базиліки.

Головний виночерпій і слуги були євнухи. Їх прикра-

шали легкі яскраві шаровари, жіночі гілялі, покривала з бязі і міткалю, які носять рабині. Довге волосся було заплетене в безліч парних кісок. По лівий бік басейну розмістилися євнухи-музиканти і співаки — з тамбурами, ребабами і тамтамами¹. Ліворуч сиділи рабині, одягнені під хлопчиків, справжні красуні, подаровані аль-Аміну дбайливою родителкою, яка вживала всіх заходів, щоб відвернути сина від згубної пристрасті до чоловічої і змішаної статі. Халіф дивитися не хотів на жінок. Рабині і ті з'являлись перед ним у вигляді красенів. Рабів і євнухів у палаці була незліченна кількість різних національностей і віку. Аль-Амін не жалів на них грошей.

В одязі сп'яніння — джальябія яскраво-жовтого кольору і шовкова чалма, яку обвивав вінок жовтих квітів,— халіф сидів на тахті з червоного з білими прожилками халанджевого дерева. Вона була інкрустована перламутром і слоновою кісткою. Замість столу² перед ним лежала широка оніксова плита. Чого на ній тільки не було: холодна дичина, нашпигована фісташками, індійські маслини, бараняча вирізка в пахучих приправах, їстівна земля — зелена і біла. Купкою лежали добірні гранати. Євнухи підносили срібні глечики з вином, прохолодним шербетом, рожевою водою.

Аль-Амін не зразу помітив еміра халіфських дверей, який тихо увійшов і стояв, низько схилившись. Халіф хотів розсердитись, що йому заважають, але передумав.

— Кажі!

— Біля дверей Зейнаб, дочка аль-Мамуна.

— Хто?! Хто?! Не мели дурниць, божевільний! — пригрозив аль-Амін, вирішивши, що емір халіфських дверей напідпитку.

— Мій повелителю, справді, Квітка Кохання...

Халіф барився з рішенням. Він не міг ні відмовити племінці, ні прийняти її на меджлісі веселості. І в тому і в тому випадку його осудили б наближені. Зустріти дівчину цікавою іграшкою, рум'яним яблуком, бути уважним, чемним — ось що вимагалось для додержання звичаїв і, можливо, розтопило б дитяче серце. Треба бути ввічливим, вихованим. Людину, яка має ці якості, поважають, навіть коли вона не дуже розумна. Їй прощаються всі похибки і промахи. В її товаристві іншим людям спокійно, легко, якимось

---

¹ Р е б а б — триструнний музичний інструмент. Тамтам — ударний інструмент.

² Столів у ті часи не було.

затишно: вона нікому не робить неприємностей, не чинить зла.

Інша річ — п'яниця і розпутник. Але яким би занепалим він не був, перед дочкою брата, хоч і опального, він зобов'язаний виявити себе з доброго боку.

Кожний грішник хоче здаватися безгрішним. Чим більше у нього моральних вад, тим ретельніше він їх ховає, маскує. Аль-Амін був боягузом, який вважав, що на троні сидить герой. Халіф, який повинен був захищати закони моралі і релігії, першим порушував їх. Володар, що не мав над собою ні суда, ні ката, ні кари, жив у вічному страхом. Боявся того, що про нього скажуть люди. Базікання і пересуди не могли заподіяти йому якоїсь шкоди, але він тремтів перед ними... Гострі людські язика! Якби вас не було, тоді багато правителів уподобилися б мерзенним тваринам. Їсти, пити і гуляти — було б єдиною метою їхнього життя. Людина, що йде спиною до сонця, завжди женеться за своєю тінню.

Зейнаб була щира, непорочна і добре вихована. Вимагалось приховати від неї меджліс веселості, розпустити його, прийняти племінницю на протилежному боці басейну: біля базиліки. Зробити все так, щоб не прогнівити хашимітів.

Рішення було прийняте.

— Хай моя племінниця увійде через кілька хвилин, — оголосив аль-Амін еміру халіфських дверей.

Розділ 48

КОРОНОВАНИЙ ДЯДЕЧКО І ЙОГО ПЛЕМІННИЦЯ

Аль-Амін поставив чашу з вином, скинув з голови вінок. Запанувала тиша. Раптом ніби страшний джин залетів під портик: співаки, музиканти, танцюристи, рабині, перодягнені хлопчиками, і євнухи в подібні рабинь кинулися врозтіч. Головний виночерпій та його безбороді помічники схопили хто глечики, хто карафи і теж побігли геть.

Коли Зейнаб у покривалі з густого шовку і обшитій позументом вуалі увійшла під портик, там не було ні душі. Вона повернулась і побачила аль-Аміна, який сидів на мармуровій лаві біля басейну, поспішила до нього. Її великі променисті очі блищали від обурення, пухлі, півмісяцем губки були надуті, чисте чоло затьмарене. Вчений індус, який умів по обличчю читати думки, подивившись на неї, сказав би, що хоч дівчинка і розгнівана, вона добра, чесна і спра-

ведлива, нікого не образить, нікому не завдасть болю. Різке слово може сказати, силу застосує тільки з метою самооборони. Їй добре живеться на світі, і вона щиро хоче, щоб усім теж було хороше, щоб усі були радісні й веселі, як вона сама.

Діти, яких часто називають квітами життя, в дійсності просто маленькі люди, недосвідчені, вони живуть благородними поривами душі, не знають ні лестощів, ні обману, щиро виказують те, що у них на думці. Але вони можуть бути і впертими, і вразливими. Зейнаб вважала нормальним, звичайним, коли кожне її бажання відразу ж виконувалось. Вперше вчинене на її очах насильство обурило дівчину. Вона знати нічого не хотіла — звільнить Маймуну, і край!

Аль-Амін підвівся назустріч племінниці. Недопите вино в кришталевих келихах, зі східців звисали зів'ялі гірлянди левкоїв, жовтофіолів, анемон. На балюстраді валялись кинуті гральні кості і недоїдений лимон. Товсті свічки, як на зло, горіли яскраво.

— Прокляті! — процідив крізь зуби халіф. — Кастрати погані!

— Що ти сказав, дядечку? — вигукнула дівчинка, підбігши до нього, притулилась до грудей. Давно стримуване хвилювання вирвалось назовні, і вона заплакала.

— О дочко мого брата! — відповів він і поцілував племінницю в лоб. — Я радий тебе бачити! Перестань, заспокойся!

Вона почула неприємний, кислий запах, який ішов від нього, і з здивуванням помітила в портику безпорядок. Аль-Амін піймав її погляд і, випереджаючи запитання, спитав сам:

— Як ти тут опинилась, Квітко Кохання?

— Хотіла тебе побачити, дядечку. Пробач, я не знала, що ти за трапезою.

Халіф зняв руки до неба.

— В ім'я аллаха, наймилостивішого і всемогутнього! Аллах акбар¹... Аллах акбар... Аллах акбар...

Зейнаб терпляче чекала, коли він закінчить зікр².

---

¹ Аллах акбар — великий аллах.

² Зікр — згадування аллаха, обов'язкове для мусульман, в окремих випадках приводило до релігійного екстазу. Є відомості про те, що один богослов в Мекки щоденно тисячу разів повторював «Аллах акбар!», а якийсь аль-Бушанджі безперервно згадував аллаха, через що циркульники відмовлялись його голити.

— Що ти хотіла мені сказати?— спитав він несподівано, не змінюючи тону.

— Я? О дядечку, хай тобі розповість Дананір. У неї це краще виходить.

Аль-Амін не сумнівався, що дівчинка з'явилась з приводу зречення її батька. Але навіщо вона притягла няню? І взагалі все це невчасно і недоречно!

— Я не знала, чи можна її привести до тебе,— вигукнула Зейнаб, хитаючи головою, і тут же по-дитячому відверто заявила:

— Я бачу, твоя вечеря зовсім не схожа на нашу.

Халіф відкашлявся:

— Бач, це було приготовлено для гостей. Ходімо краще в гарем! Дананір там?

Опинившись у великому залі жіночої половини палацу, куди вони потрапили, минувши галерею, що гуділа від монотонних голосів фаніхів¹, аль-Амін посадив дівчинку поруч себе і наказав євнуху, що з'явився на його оплеск, привести виховательку дочки аль-Мамуна.

Дананір не довелося довго чекати. Привітавшись за ритуалом і поцілувавши руку еміра правовірних, вона спитала дозволу говорити і сказала:

— Пробач, ясновельможний халіфе, що Зейнаб потурбувала тебе! Я намагалась відрадити, але даремно...

— Що вас привело до мене?

Внутрішнє передчуття підказувало Дананір, що емір правовірних не мав ніякого відношення до викрадення Маймуни, візир збрехав, це він сам все влаштував.

— Хіба ясновельможний халіф не посилав до нас арифа наемників?— спитала вона, вже починаючи радіти і боячись виявити свою радість.

— Якого арифа?— в свою чергу перепитав аль-Амін і полегшено зітхнув.— Нічого не розумію!

Почувши про дії аль-Фадля ібн ар-Рабіха, який усе влаштував без його відома і згоди, він вирішив швидко залагодити пусту справу, а візиріві зробити відповідне напущення. Єдине, що було незрозуміле,— чому знялось стільки шуму навколо якоїсь там дівчини.

— Хто вона, ця Маймуна?

— Сирота, ясновельможний халіфе, без рідних і без дому,— відповіла Дананір, приховуючи головне, і це було помилкою. Чуття їй зрадило. Якби вона сказала тоді правду,

¹ Фаніх — читець корана.

доля дівчини складалась би інакше. Але згубний крок було зроблено — Маймуна гарненька, та в халіфському палаці таких тисячі...

Емір правовірних наказав привести дівчину і, коли Дананір вийшла, спитав племінницю:

— У тебе одне це прохання? Більш нема?— Дитяче признання було непідробне, чисте, і він заспокоївся остаточно, пообіцяв: Я поверну тобі сироту!

— Дядечку, ти справжній Хатім!¹— вигукнула Зейнаб, відчуваючи себе найщасливішою в світі.

В цю ж хвилину в зал увійшла Маймуна і впала на коліна:

— Зглянься, о еміре правовірних!

— Встань!— звелів халіф.

Вона підвелась, випросталась. Довгі вії її злиплись і стирчали, мов колючки. Щоки були червоні, обличчя пашіло. Від цього вона стала ще гарнішою. «Мій візир — не осел! Я б і сам не пропустив... е... е... Якби вона була хлопчиком»,— подумав аль-Амін і сказав:

— Ти гостя дочки мого брата. Ти недоторканна. Завтра я розберусь у твоїй справі, а сьогодні у мене нема часу. Прохання моєї племінниці не буде відхилене.

Зейнаб ще раз подякувала коронованому дядечкові, притулилась до нього і, нічого не знаючи про чвари, які виникли між ним і її батьком, спитала, гладячи халіфову руку:

— Скоро повернеться мій батько?

Рука затремтіла.

— Скоро, коли захоче аллах. Іди спати!

«Чим я його могла образити?— не зрозуміла Зейнаб.— Дуже скучила за батьком... Кого ж мені ще спитати, як не дядечка?»

Вона була ще молода, їй не вистачало жіночої мудрості, яка ґрунтується на здобутій досвідом інтуїції. Жінка вірить чуттю, як чоловік — розуму. Вона не може пояснити, чому одна людина їй подобається, зачаровує її, друга — відштовхує; чим викликана певність, що ось ця справа піде вгору, а ота — провалиться. Почуття не залежні від розуму. Часом вони навіть суперечать логіці — і раптом виявляються правильними. Парадоксально, неймовірно, але факт! Скільки таких випадків буває в житті...

---

¹ Хатім — напівлегендарний герой, надзвичайно щедрий. Пам'ять про нього жива і до цього часу.

Було б помилкою, однак, думати, що чоловіки завжди живуть розумом. В сімейному колі, серед друзів вони відмовляються від довгих висновків, виливають тепло душі. Людина, яка тримає себе звисока — холодна, напружена, від неї не почуєш ласкавого слова, — обтяжлива в товаристві. Що користі від її розуму, коли з нею і говорити не хочеться. Зате людина з відкритим серцем, веселою вдачею, щира — приємна і бажана кожному.

У Зейнаб при всіх її здібностях була загострена чутливість. Відповідь дядечка чимось збудоражила дівчину. Щось у ній ховалося неприємне, незрозуміле... Що саме, вона не знала і не могла навіть уявити. Але це незрозуміле, але існувало, вона це відчувала і не могла забути...

Через чверть години три полонянки були переведені в халіфські покої, про що потурбувався чорношкірий євнух, а емір правовірних знову лежав на перерваному меджлісі веселості, куди посходились співаки, музиканти, раби і рабині — бозна-хто їх оповістив.

А що робив Салман? Чи не забув він свою підопічну? О, удаваний звіздар не гаяв часу... Про це ми дізнаємось, правда, не так швидко. Попереду багато інших подій.

Розділ 49

ДВОЄ, І НІКОГО БІЛЬШЕ

Вранці наступного дня до аль-Аміна за його наказом з'явився аль-Фадль ібн ар-Рабіх. Він знав про зустріч халіфа з племінницею і, не чекаючи напущення, зразу перейшов до справи.

— Емір правовірних здивований моїм зухвальством у поведінці з Маймуною? — спитав він, сідаючи на подушку. — Мені довелось вторгнутись у палац його брата. Але чи знає халіф, хто ця дівчина?

Відповіді не було, і візир вів далі:

— Чи уважно халіф роздивився її? Чи не знайшов схожості з ким-небудь? Чи не нагадують її риси...

— Не вертись, дзиго! — перебив його емір правовірних.

— Справа важлива, мій повелителю. Баритись не можна. Маймуна — дочка страченого Джаафара ібн Ях'ї! — виклав аль-Фадль ібн ар-Рабіх. — Мені доповіли про це, і я вжив потрібних заходів. Вони були поспішні. Хай зважить

халіф, дівчина перебувала не де-небудь, а в палаці аль-Мамуна...

Він замовк, вважаючи, що й так сказав багато.

— Кажі!— наказав аль-Амін.

— Я не маю права ставати між халіфом та його братом. У той же час я не можу мовчати, коли зачеплені інтереси держави і релігії. Батько Маймуни, насмілююсь нагадати, був незадоволений тим, що Харун ар-Рашід призначив аль-Мамуна другим спадкоємцем престолу. Йому, бач, хотілося, щоб напівперс-напівараб посів халіфат одразу ж після смерті батька.

В міру того як візир говорив, очі аль-Аміна розширювались. Погляд став диким, страшним. Мабуть, так дивиться великий лев, коли вже має роздерти козулю і поснідати, та не хочеться ворухитися.

— Хіба можна бути впевненому, що перси відмовились від своїх намірів? Скоріше навпаки! Вони не погодяться із зреченням аль-Мамуна від престолонаслідування,— наполягав візир. Він збивав думки халіфа про дівчину і заодно діяв проти другого сина Харуна ар-Рашіда, бо чудово розумів, що, як той колись захопить владу,— ні йому, ні його родині не минути лиха, всі помруть лютою смертю. Незважаючи на опалу, аль-Мамун був сильний, його підтримував Хорасан, найбагатший вілайет халіфату. З уваги не можна було випускати і можливості примирення братів...

— Ці пер-рси — наша біда,— видавив аль-Амін.— Ще з Абу Мусліма. Вони... вони підбурюють брата, заважають нам... мені... Користі з них, що з козла молока... Від козла більше... Хоча б іншим... козлам.

Переводячи розмову на іншу тему, аль-Фадль ібн ар-Рабіх почав розповідати про те, як він бесідував з головою халіфських звіздарів. У його переказі вийшло, що хорасанський посланець, якого не змогли впіймати айяруни, шпигун аль-Мамуна, спеціально ним підсланий, щоб бунтувати народ і стежити за халіфом та його діями.

... Злочинець, за словами мільфана Сахдуна, втік з Багдада. І куди б, думає емір правовірних?— спитав він, зазираючи в очі аль-Аміна.— Назад, до того ж аль-Мамуна. У персів нема іншого ватажка з домішкою хашимітської крові. Коли б у них був такий (без благородної крові — халіфату не отримати!), вони давно б вигнали аль-Мамуна з Хорасану. Він — їхня єдина ставка, остання гральна кість.

Як тільки міг, візир показав, що він дуже стурбований

становищем у Багдаді, сам ризикує з цими персами на службі халіфату.

Аль-Амін не мав охоти вирішувати державні проблеми. Він викликав аль-Фадля ібн ар-Рабіха тільки для того, щоб швидко покінчити з проханням Зейнаб і почати новий меджліс веселості. Зіславшись на те, що серйозні справи йому потрібно обговорити з Ібн Маханом, він промовив:

— Мені наплювати на Маймуну... І на те, що вона дочка Джаафара ібн Ях'ї. Я хочу бути жалісливим. Халіф повинен бути жалісливим. Мене просила племінниця, яку я поважаю...

— Воля еміра правовірних — закон для його рабів, — погодився хитрий візир, підвівся, зібрався йти і по дорозі до дверей промовив:— А що, коли з Маймуною одружаться хашиміт чистої крові? Що, коли їхній нащадок грою випадку стане потім престолонаслідником? Ні! Ні! Дівчину треба віддати за людину, нижчу рангом, цілком віддану нам. Я знайду таку людину. Готовий пожертвувати власним сином. Він юнак влюбливий...

Залишившись на самоті, аль-Амін соковито вилаявся. «Через жінок і в доброго джина зіпсується настрій. Наче з перепою тріщить голова, — подумав він, відчуваючи себе, як верблюд, що затесався в чужий караван.— Одна дурна умовляє, щоб відпустили подругу, друга — її підтримує, а подруга — не козел — наплодить дітей, які стануть халіфами. Доведеться відвідати курник, себто гарем, — щоб йому було пусто! — і навести порядок.

Перед ним євнухи схилялись до підлоги, відчиняли двері, розкривали завіси. Він ішов, і йому здавалось, як в кімнатах попереду злякано розбігаються слуги, переказуючи одні одним: «Іде! Іде!» Чорношкіра рабиня заскочила в опочивальню Зейнаб попередити дівчину, але її там не було. Вона у Маймуни, разом з вихователькою. Всі три, звичайно, то в сльозах, то сповнені надій радіють...

Аль-Амін ступив в опочивальню. П'яниці часом бувають надзвичайно прозорливі. Зейнаб, Дананір і Маймуна з самого ранку були разом. Одні розмови — халіф благородний, він дотримає свого слова, сьогодні ми повернемося додому — замінювались іншими: ми ніколи звідси не вирвемося, це якась в'язниця... Зейнаб, у якої вранці настрій завжди був кращий, ніж увечері, вірила дядечкові, сумніви не вповзали в її душу; Маймуна, навпаки, вважала, що візир наполяже на своєму, як не прямо, то вивертами, а Дананір взагалі не знала, що думати...

— Чи то тужить дочка мого брата за палацом на березі Тігру? — спитав емір правовірних, сідаючи на подушку поруч із Зейнаб.

Дівчина хотіла відповісти традиційно: «Як побажає аллах!» — але передумала, адже все залежить від дядечка, при чому тут аллах, аллах далеко, і сказала:

— Як побажає халіф!

Він усміхнувся і мало не змінив свого рішення!

— Халіф розділяє твоє бажання, племіннице. Я накажу подати паланкін, щоб тебе віднесли до Тігру, звідти на моєму тайярі ти вмиєш дістанешся до палацу аль-Мамуна.

— Дякую, дядечку! — вигукнула вона весело і спитала. — І Маймуна теж?

— Поки що ти поїдеш з вихователькою, а Маймуна залишиться. Вона була твоєю гостею, мені це дуже сподобалось, і я хочу, щоб вона погостила в мене, — відповів аль-Амін, подумавши, що мине тиждень-два і дівчина забуде подругу...

— Але ти обіцяв відправити її разом зі мною! — обурилась Зейнаб.

— О дочко мого брата! Бути гостею халіфа — велика честь. Я не тільки виконаю свою обіцянку, — пришлю її тобі через день чи два, — але й віддячу Маймуні.

Дівчинка перевела погляд на Дананір. Вона ніби хотіла спитати: «Що належить в таких випадках робити? Маймуна буде не полонянкою, а гостею... Дядечко полюбив її, як і я! Я його розумію...»

Аль-Амін наказав виховательці пояснити Зейнаб, що багато хто з підлеглих тільки мріють про халіфське запрошення погостювати в Золотому палаці, а для сироти це просто щастя; кинув кілька ласкавих слів Маймуні, яка заливалась гарячими сльозами, попрощався і вийшов.

Розділ 50

УММ ДЖААФАР ІДЕ ДО МАТЕРІ ХАЛІФА

Умм Джаафар не могла супроводити онучку, коли її забрали наємники, — розкрити себе — означало загинути. Вона залишилась у палаці аль-Мамуна. Її мучили кошмари: Маймуна в гаремі серед рабинь... О аллах! Бідна дитина...

Коли настав вечір, зійшов місяць і Тігр вкрився килимом, витканим із срібних ниток, до причалу, на балюстраді якого сиділа самотня стара жінка, підплив тайяр аль-Аміна. Зейнаб і Дананір насамперед розповіли про події, які сталися в Золотому палаці, про втручання халіфа, про те, що розпорядниця гарему обіцяла оберігати дівчину і зробити все, що в її силах...

Умм Джаафар, журачись, повторювала:

— Вона не повернеться! Я знаю. О аллах! Вона не повернеться... Чого я не поїхала разом з нею? — стара нестямно біла себе у висохлі груди.— Таємниця Маймуни розкрити! Онучка загине! Я теж не хочу жити!

Води степової річки нестали. Мінливі й жіночі думки. Спочатку стара думала про загибель, але незабаром її думки спрямувалися в нове річище, вона почала міркувати про порятунок. В голові майнула ідея звернутися до Зубейди, матері аль-Аміна. Показати скриньку з дитячими кучерями і молочними зубами її покійного чоловіка і, закликаючи його пам'яттю, просити заступитись за Маймуну.

— Більш нема дверей, куди б ми могли постукати. Це — останні,— підтримала задуманий план Дананір, якій здалося, що мати халіфа, побачивши реліквії дитинства коханого чоловіка, розчулиться і, почувши зворушливу історію бідної дівчини, допоможе їй.

Опівдні гостроносий сумерський човен, плавно погойдуючись на хвилях, ніс Умм Джаафар до палацу Перебування. Поїздка для сімдесятилітньої жінки виявилась тяжкою, але бармекідка вважала, що всі дороги, які ведуть до врятування онучки, легкі. Вона не відчувала ні безжально пекучого сонця, ні жорсткої лави, ні голоду, ні спраги. Не доїжджаючи до палацових земель, човен пристав до низького берега, з нього вийшла стара жінка в чорній сукні і зашкандибала по стежці, припадаючи на ліву ногу і спираючись на сучкувату палицю.

Наемники, які охороняли вхід у палац, не хотіли пускати прочанку, що підійшла до брами, коли вже стемніло і тінь мінарета впала на дорогу.

— Тобі що треба?— спитав високий хлоп'яга, зупиняючи стару.

— У мене, голубе, важлива вістка. Необхідно побачити Зубейду-володарку, поцілувати край її гілялі!

— Знаємо ми! Певно, хочеш випросити милостиню,— неохоче процідив крізь зуби наемник і відрізав:— Сейїда не приймає!

— Ні, голубе!— відповіла Умм Джаафар і голосно схлипнула, щоб привернути увагу інших стражників.— Мені не треба милостині! Я принесла важливу новину!

Підійшов другий стражник.

— Що за вістки, бабуню? Чого кричиш?

— Як же не кричати, синочку? Вістка у мене дуже важлива, відкрити можу тільки Зубейді-володарці.

Від групи наємників відокремився ще один, видно головний, підійшов, подивився на прочанку і спитав, уточнюючи:

— Ти хочеш особистої зустрічі з нашою володаркою Зубейдою, матір'ю халіфа ясновельможного аль-Аміна?

— Саме з нею, найповажніший ариффе,— ствердила Умм Джаафар.

— Знаєш що, бабуню,— вигукнув наємник, задоволений тим, що його прийняли за арифа, прицмокнув язиком і лукаво усміхнувся.— Ти, бачу, кмітлива. Та і я не дам маху. Ми з тобою порозуміємося. Навіщо турбувати сейіду. Зараз я переговорю з еміром палацу, і він накаже, щоб винесли тобі милостиню.

Ковтаючи сльози, стара згадала минулі дні, коли вона теж наказувала челяді, щоб її не турбували через жебрачок, і роздавали милостиню самі.

— Не треба мені ні кірата!— крикнула вона.— Пустити до Зубейди-володарки!

Наємник був здивований.

— Як доповісти про тебе, бабуню?— спитав він, пробуючи ще один засіб вивідати, чи в справі прийшла відвідувачка. Жебрачки не любили називати своє ім'я.

Умм Джаафар заздалегідь продумала відповідь, яку після довгих міркувань вважала найкращою.

— Скажи, мої бчки, що мене звать Умм ар-Рашід.

— Умм ар-Рашід?— перепитав він, начебто не почувши.— Якого ар-Рашіда ти народила?

Вибір імені виявився вдалим.

— Це що тобі сказати, люб'язний?— вигукнула вона, змінивши тон.— Не ускладнюй собі службу! Іди і скажи, так, мовляв, і так, прийшла Умм ар-Рашід! І хай передадуть особисто дружині покійного халіфа!

Маленька хитрість вдалася. Умм Джаафар була допущена в палац Перебування. Чистенькі прилизані рабині з тонкими таліями і підведеними очима здивовано дивились на брудну стару жінку, яка йшла по коридорах і кімнатах, як полководець по завойованому місту.

Головний вал вражав пишністю, п'янив ароматами, більшість яких не знали прості смертні. Стіни були задрапіровані завісами з соболиних шкурок. Вони були привезені з далекої півночі і оздоблені яскравим шовком. Стеля з сандалового дерева здіймалась на зразок великого шатра. Віконні завіси, стягнені вгорі золотими кільцями, були гаптовані віршами і афоризмами з корана. Підлогу вкривав товстий, малинового кольору вірменський килим¹.

Розділ 51

ЖІНКИ, КОЛИ ВОНИ ВІЧ-НА-ВІЧ

На гаптованих подушках, які вкривали широке ложе з ебенового дерева, лежала жінка в небесно-блакитному ліфі. Її головний убір був обтиканий яхонтами, ізумрудами, смарагдами і нагадував настобурченого павича. Звичайно вона одягала його лише в урочистих випадках.

Умм Джаафар виконала обряд привітання, але запрошення сісти не почула. Найстарша хашимітка перевернула виточену з слонового бивня скриньку, де лежав мускус. Шматочки мускусу розсипались по ложу, і вона збирала їх. Стара трохи перечекала, кашлянула:

— Хто там?— спитала Зубейда, струшуючи подушку.

— Твоя рабня, Умм Джаафар.

Володарка палацу Перебування скоса глянула на відвідувачку і закусила нижню губу.

— Умм Джаафар? А мені сказали Умм ар-Рашид...

— Подивись на мене уважно, може, згадаєш...— запропонувала стара, скидаючи з обличчя покривало.

Зубейда подивилась на висохле обличчя, вигукнула:

— Ти ще жива?

Більш не сказала ні слова. Колись обидві жінки були знатні, багаті і щасливі, мали синів. Ставши бабками, одна з них, як і колись, лишилася в розкоші і насолоді, а друга скотилась на саме дно суспільства.

— Як бачиш. Жива. І нещасна.

— Така доля всіх, хто йде проти Аббасідів, усіх, хто був обласканий і виявився невдячним,— проголосила Зубейда, залишаючи непотрібну скриньку з мускусом.— Сідай!

---

¹ Вірменські килими вважалися найкращими і коштували надзвичайно дорого.

Стара знала, що зустріч буде неприємна... «Аллах, я знесу будь-яку зневагу, врятуй лише Маймуну!» — почала благодати вона, сідаючи на край найближчої подушки, і тихо сказала, стримуючи гнів:

— Я не належу до невдячних. Чоловічі справи не стосуються жінок. Наймилостивіший і всемогутній наказав тобі чинити так, як сталось...

— Ти маєш рацію, Ібадо! — погодилась знатна співрозмовниця, називаючи однолітку її дівочим іменем. — Аллах кожному вказав його місце. Ти пожинаєш плоди власних підступів, підступів свого чоловіка і сина. Ви, Бармекіди, плакали надію відняти у нас владу, а в результаті самі втратили все, що мали. Аллах вирішує розумно і справедливо. Він і смерті тобі не посилає лише тому, що бажає, щоб ти до кінця вкусила плоди своєї зради, своїх гріхів.

— О Умм аль-Амін! — вигукнула стара, заломлюючи руки. Цим іменем вона натякала, що їм обом уже багато-багато років. — Хіба може сперечатись з володаркою рабиня, розтоптана в грязі? Я прийшла просити співчуття, допомоги, як мати звертаюсь до матері, як бабка іду до бабки. Я сподіваюсь...

— Де ж ти була, коли твій син хотів позбавити мого сина престолонаслідування? Га? — перебила її Зубейда. — Може, ти й зараз плакаєш таємну надію відняти владу в мого сина, передати її, ну хоч би аль-Мамуну?

— Я знаю, чого ти не знаєш, Умм аль-Амін, — промовила Умм Джаафар, тамуючи гнів, що закипав у грудях. — Я знаю, як тяжко в наш час вимолити добру справу. Тому принесла з собою реліквії. Подивись на них. — Зубейда не ворухнулась. Рука старої так і залишилась простягнутою, наче Умм Джаафар просила милостиню.

— Що там ще таке? Які реліквії? — зволила нарешті спитати всемогутня хашимітка.

Нещасна відвідувачка відкрила скриньку, поклала її ближче на подушку.

— Я була годувальницею твого чоловіка, — промовила вона покійно. — Тому майже з цілковитою підставою відрекомендувалась стражникам, як Умм ар-Рашід, молочна мати ар-Рашіда! Бачиш, ось ці кучері, зуби, — вони його, дитячі. Благаю тебе реліквіями немовляти, зглянься, вислухай моє прохання! Зглянься наді мною! Я прошу не за себе, за дівчину, яку випестила, виховала, нема у неї ні батька, ні матері. Життя і смерть її на кінчику твого язика. Як ти ска-

жеш, так і буде! Звертаюсь до твого милосердя! Врятуй її!
Врятуй!

Слухаючи благання старої, Зубейда роздивлялась вміст скриньки, і щось схоже на посмішку ковзнуло по її губах.

— Ти показувала Харуну ар-Рашіду?— спитала вона, закриваючи кришку.

— Так.

— Навіщо?

— Щоб він простив мого чоловіка Ях'ю. Це було давно.

На питання, чим же завершилося звертання до халіфа, брехати не було смислу. Харун ар-Рашід відхилив прохання, інакше опальний Бармекід не загинув би у в'язниці.

— Чого ж тоді ти хочеш від мене?— прикидаючись здивованою, промовила Зубейда.

— У мене нема ніяких прав,— застогнала Умм Джаафар, і сльози потекли по її запалих щоках.— Є лише прохання. Дівчина не причетна до минулого. Вона надто молода. Коли ти мстиш за минуле, накажи мені перерубати шию, але врятуй дівчину.

Не називаючи імені, вона розповіла, що батько її був убитий, коли дівчинка була немовлям, у дні падіння Бармекідів. Вони довго жили вдвох, бідували. Тепер дівчину забрали в палац халіфа, і вона боїться, що бідолашна накладе на себе руки.

— Скажи ясновельможному аль-Аміну, щоб він відпустив її!— молила вона ту, яка була її лютим ворогом.— Ми поїдемо, куди нам накажуть, в іншу країну, до варварів. Клянусь пам'яттю сина, я ніколи і нікого так не благала. Навіть Харуна ар-Рашіда просила не так, хай змилується над ним аллах!

— Як її звать?— граючись китицями подушки, спитала Зубейда.

— Маймуна.

— А, пригадую...— процідила вона крізь зуби. Про милість вона більше не думала. Помста — ось єдине, що було у неї на думці. Посмішка зникла з обличчя.— Я теж знаю дещо, чого ти не знаєш! Нещасна, ти наважилась просити за Маймуну?! За дівку, за якою упадає цей хорасанський шайтан Бахзад? То він, бач, проживає в аль-Мадаїні, то з'являється лікарем в палаці аль-Мамуна. Він готовий висмоктати кров Аббасидів! Я все знаю! Ти хіба забула? У мене всюди очі.

Стара здригнулася, зблідла. План її ґрунтувався на помилковому уявленні. Для Зубейди, як і раніше, не існувало

таємниць. Її шпигуни і донощики були скрізь, родичі стежили за родичами, брат за братом, були вони і в палаці аль-Мамуна.

За день до приходу Умм Джаафар хашимітка отримала нові відомості про Бахзада та його пристрасть до дівчини, походження якої шпигунам установити поки що не вдалось. Зубейда збиралась повідомити про цю новину аль-Аміна, щоб той схопив Бахзада. Про його від'їзд вона ще не знала.

— Аллах віддячить тобі за милосердя!— повторила стара, щоб хоч щось сказати.— Добрі справи ніколи не...

— Забери свою скриньку!— перебила її Зубейда, подаючи коробочку з реліквіями.— Коли тобі потрібні дирхеми, я ще, можливо, допоможу...

Розділ 52

ГНІВ ЗУБЕЙДИ

Умм Джаафар взяла скриньку і промовила, підводячись з подушки:

— Бувай здорова! Вибач, що потурбувала! Сподіваюсь, аллах продовжить твоє щастя і укріпить трон ясновельможного аль-Аміна.

Поволі пішла до виходу, мріючи почути: «Зупинись! Давай же поговоримо про твою справу!»— і розуміючи, наскільки незбутні ці мрії.

Як різняться людські долі! Років п'ятдесят тому Умм Джаафар була за становищем трохи нижче від Зубейди. Шляхи їхні розійшлися і раптом знову зійшлися. Ненадовго. Щоб розійтись тепер уже назавжди. Стара, принижена, знехтувана, зневажена, ледве пересуваючи ноги, залишала зал. В руках володарки палацу Перебування лежав шматочок мускусу, на обличчі грала посмішка, для опису якої не треба товстих манускриптів, вона ясно виявляла презирство, зневагу, зловтіху і ненависть. Найбагатша жінка халіфату чекала, щоб стара повернулась, покірливо впала до її ніг. Вона вбила її сина, знищила чоловіка, заволоділа майном і землею. Саме ім'я Бармекідів стало джерелом страху. І ось їй знову хотілося вкушати славу минулих подвигів, тішитись виглядом розчавленого суперника. Знати ще мало— треба бачити. Так полководець, війська якого захопили ворожу фортецю, об'їжджає її, з насолодою дивлячись на зруйновані стіни, поранених і вбитих. Перемога велика, але велич її легше пізнається в дрібницях: падають

і розсипаються захисні укріплення, ведуть полонених, несуть награвані килими, торжествують лучники — це і є перемога!

Різні долі породжують різні бажання, прагнення. Той, хто хоче розбагатіти і складає дирхеми заради дирхемів, ніколи не вгамує свою жадобу. Кружало благородного металу для нього лише наочний символ переваги над людьми, які не мають грошей. Людина, яка використовує нагромаджені багатства, щоб зміцнити і підвищити становище в суспільстві, добивається більш зримих результатів. Її дирхеми перетворюються у дійсні посади начальників, емірів...

Часто люди шукають насолоди в політичній популярності, якої їм завжди не вистачає, зводять одні одних інтригами, знищують змовами. Найвища насолода для них — розширити сферу впливу, домогтись хоча б трохи більшої влади. Це, на їхню думку, визнання вищості, вирізнення серед інших.

Розумніші пробують сили в науках, мистецтві. Коли їхнє відкриття чи твір привертає увагу, інтерес і схвалення, вони почувають радість, так само як полководець після вдалого походу, чи скнара, що знайшов золоту монету, чи політик, який задумав наступну інтригу.

Зубейда купалася в променях свого тріумфу. Співчуття було їй невідоме. Всякі засоби, як вона вважала, були добрі, коли вони вели до перемог, популярності і збільшення багатства. Серце її солодко завмирало від щастя, шматочки мускусу тремтіли на долоні. Ворог знищений ще раз! Кучері й молочні зуби Харуна ар-Рашіда, похованого в Тусі, — принада для слабкодухих. Вона належала до сильних. В її руках доля дівчини, і Маймуна загине. Як загинула Аббаса¹, як загинули тисячі інших. Одне слово — і аллах вирішить інакше, але це слово за нею, за дружиною халіфа, матір'ю халіфа, і воно ніколи не буде сказане. Аллах жінки існує поза часом і простором, аллах жінки — це вона сама...

Ворог вимолює пощади — виходить, ворог знищений. У старій червоні від сліз очі — добре. Від горя зігнулася спина — теж добре. Стара мало не падає з ніг — дуже добре.

— Умм Джаафар! — покликала Зубейда, коли її відвідувачка почала взувати сандалі, але відповіді не одержала. — Умм Джаафар! — гукнула вона вдруге.

---

¹ Аббаса — сестра Харуна ар-Рашіда.

Бармекідка, в якій прокинулась гордість, поволі повернулась. На обличчі мучительки сяяла все та ж зміїна посмішка, в очах темнів гнів.

— Либонь, ти, як і колись, намагаєшся лиходіяти проти мого сина?— чи то знущаючись, чи то боячись, спитала Зубейда.

— Коли б я була молодша! О аллах!— вигукнула Умм Джаафар, і в очах її з'явився колишній блиск.— Нині мені лишається тільки молитись аллаху, щоб він ні в кому не бачив зла, більше турбувався про синів і дочок людських, може, не обмине і Маймуну краєчком своїх турбот.

— Але колись ти потрудилась проти аль-Аміна!

— Кожна мати захищає своє дитя. Я була гаряча, нетерпелива. В житті, як і ти, знала самі радощі. Вважала, що так буде завжди. Але доля мінлива, як весняні вітри. Я пережила муки і горе. Не забувай, вони, може, чекають і тих, хто сьогодні благоденствує.

Зубейда не хотіла слухати того, що могло б її засмутити, затьмарити радість тріумфу. Вона піднялась, поправила бурштинове намисто і головний убір, що нагадував настовбурченого павича... Прийом закінчився.

Розділ 53

БАХЗАД СКАЧЕ В ХОРАСАН

Тепер, дорогий читачу, ми надовго залишимо Багдад та його сум'ятних жителів, скочимо на добрих арабських рисаків і помчимо за Бахзадом. Наздогнати його буде нелегко; під ним бистрий кінь, знайомий нам Джин, до сідла прив'язана скринька.

Зникаючи за горизонтом, на північній схід тягнеться курний Хорасанський тракт. Місцями широкий і утоптаний, місцями ледве помітний на кам'янистому ґрунті, петляє він серед горбів і гір, вирівнюється на рівнині, перетинає ваді і річки. Здається, нема йому кінця-краю... Наш герой скаче до пізнього вечора, лише в спеку дає рисаківі перепочинок, та не надовго затримується біля куполоподібних будівель, які здіймаються над водяними джерелами і розташовані одна від одної на відстані двох-трьох горбів верхової їзди. Ночував він на заїжджих дворах, у чайханах, у фелахів пояснюючи, що він — лікар, везе лікарські трави, а то й просто в степу. За Хулваном піднявся в гори, минув гірський

прохід, відомий ще з часів стародавньої Мідії, досяг Хамаданського нагір'я, проїхав Рей, Нішапур і, нарешті, побачив велику цитадель, що стояла в центрі Мерва, тодішньої столиці східної частини халіфату. Місцева назва її була Кахендаз. Хорасанці, жартуючи, переконували, що Кахендаз і фруктовий сад на його покрівлі можна побачити з будь-якого місця в Хорасані, варто лише стати навшпиньки.

Бахзад виріс в Мерві і добре знав це місто. Підганяючи рисака, він квапився в палац аль-Фадля ібн Сахля.

Візір аль-Мамуна народився в Сереху¹, був вогнепоклонником, знав науки. Надзвичайні здібності юнака помітив Ях'я аль-Бармекі і спрямував їх на службу халіфату ще за Харуна ар-Рашіда. У 190 році хіджри аль-Фадль ібн Сахль прийняв іслам, став шіитом. Був запальним прихильником самостійності Хорасану. Із почту Ях'ї аль-Бармекі, після того як старий Бармекід потрапив у в'язницю, перейшов він на службу до аль-Мамуна. Швидко піднімався по службовій шкалі. Одного разу, розповідають, якийсь наблизений сказав аль-Мамуну: «Гадаю, недалеко той час, коли ти зробиш аль-Фадля ібн Сахля своїм візіром, а він віддячить тобі мільйоном дирхемів»,— на що той відповів: «Клянусь аллахом, я підвищу його не для того, щоб одержати більше чи менше нікчемного металу, а щоб перстень з печаткою, який я вручу візірові, завжди служив мені вірою і правдою».

Колишній вогнепоклонник старався догодити своєму поводителю, як міг. Разом з Джаафаром ібн Ях'єю та іншими Бармекідами він умовив Харуна ар-Рашіда призначити аль-Мамуна правителем усіх земель халіфату, що лежали на схід від Межірїччя. Проте він чудово розумів, що призначення ще не давало гарантій, і дуже перелякався, коли Харун ар-Рашід вирішив іти в похід на Хорасан, а аль-Мамуну наказав залишитись в Багдаді. «Іди з батьком,— порадив він другому спадкоємцю престолу,— емір правовірних хворий. Не приведи аллах, помре в поході! Тоді тобі в Багдаді не минути лиха. Хашиміти, аль-Амін і Зубейда швидко поквитаються з тобою».

Халіф, як відомо, спочатку відхилив прохання, гадаючи, що син іде підстерігати його, жде не дждеться його смерті і хоче при ній бути. Тоді хтось, не виключено, що знову-таки аль-Фадль ібн Сахль, запропонував еміру правовірних хитрий вихід: сина з собою взяти, але поселити в іншому місці, на певній відстані.

---

¹ С е р е х — місто в Хорасані.

По дорозі в Хорасан клопітливий візир добився, що війська, які йшли з аль-Мамуном, принесли йому присягу, а Харун ар-Рашід ствердив право витратити гроші на їх утримання.

Так і сталося, що емір правовірних оселився в Тусі, аль-Мамун — у Мерві, а аль-Амін залишився в Багдаді. Батько і сини з якоюсь люттю стежили один за одним. Роботи шпигунам, донощикам і сищикам вистачало. Аль-Амін послав до Харуна ар-Рашіда, хвороба якого швидко прогресувала, свого візира аль-Фадля ібн ар-Рабіха. Це був далекосяжний крок. Наслідки його були величезні. В момент смерті халіфа, — це сталося в 193 році хіджри, — аль-Мамун перебував у Мерві, а його військо — на далекому табірному бівауці. Аль-Фадль ібн ар-Рабіх, як ми вже знаємо, зумів добитись того, що бойові підрозділи на чолі з воєначальниками, які залишились в Тусі, присягнули аль-Аміну і вирішили повернутися в Багдад. Відмовилось від присяги аль-Мамуну і військо, що було на бівауці: з одного боку, підбурювачі зробили свою справу, з другого — лучникам, списоносцям, верблюдам і кінним верхівцям хотілося швидше повернутись у столицю світу, де були їхні родини.

Залишившись без навчених військового мистецтву воїнів, військового спорядження і грошей, аль-Мамун зібрав своїх прибічників на великий меджліс. Хорасанці обіцяли йому всіляку підтримку, зібрати нове військо, озброїти і підготувати його.

Саме тоді аль-Фадль ібн Сахль відправив Бахзада, як посланця хурамїтів, у Багдад. На допомогу йому дали Салмана, людину дуже хитру, спритну. Він намагався використати шиїтський рух в особистих цілях: отримати високу посаду, розбагатіти і одружитися з дівчиною, батько якої належав би до шиїтів. Назад у Мерв Бахзада викликали, коли підготовка до збройного повстання вже закінчувалась...

Як був, у дорожньому запорошеному одязі, з скринькою під пахвою, наш герой ввалився в палац візира аль-Мамуна. Його прийняв аль-Фадль ібн Сахль разом з братом аль-Хасаном ібн Сахлем.

За цей час вихованець Ях'ї аль-Бармекі зовсім не змінився. Бліде сухорляве обличчя його, таке ж суворе і ділове, не виявляло ніяких емоцій — на ті часи це була важлива якість. Почуття аль-Фадля ібн Сахля були на міцному припоні. Тільки зіниці ока то темнішали, то світлішали. Як старий степовий вовк, який чатує на здобич біля западні, він міг годинами сидіти не рухаючись.

Аль-Хасан ібн Сахль був повною протилежністю брату. Балакучий, моторний, галасливий у гніві і в радості, запальний, він, коли сердився, кричав і бешкетував, нерідко в запалі робив дурниці, як це буває у сангвініків. Він страждав від цього, але перебороти себе не міг.

Бахзад детально виклав свою бесіду з багдадськими хурамітами, підтвердив їхню готовність грошима допомогти повстанню проти Аббасідів. На питання про аль-Аміна дав докладну відповідь, закінчивши її віршами, заздалегідь складеними під цокіт копит:

Розпутник, нахаба, почвара,—
У нього за чарою чара!
На ложі не жони в гаремі —
З мужчинами він у Едемі!

— Його дні швидко йдуть!— крокуючи круг за кругом по внутрішньому подвір'ю, зауважив аль-Хасан ібн Сахль.

— Від цього нам користі мало, коли ми не допоможемо, щоб вони ішли ще швидше,— відповів Бахзад.

Зіниці очей у аль-Фадля ібн Сахля були світліші, ніж звичайно. Все складалося так, як чекав візир. Аль-Мамуну ні на кого було спертись, крім як на хорасанців, персів, а це робило міжусобну війну неминучою. Запобігти їй можна було тільки примиренням синів Харуна ар-Рашида.

— Про це не хвилюйся!— промовив Бахзад, зсилаючись на те, що Салман чудово знає свою справу.— Його зусилля не пропадуть марно!

За час перебування нашого героя в Багдаді злі язики поширювали чутки, начебто аль-Фадль ібн Сахль прийняв мусульманство не за вірою, а з розрахунку. Тому релігійні обов'язки він виконував особливо старанно. Блискуче виконане посланцем хурамів завдання було дуже доречним. Візир хотів приписати його собі. Як винагородити Бахзада, зробити слухняним і мовчазним, він уже придумав і обміркував разом з братом.

— Яке враження на тебе справило повідомлення нашого друга?— спитав він, звертаючись до аль-Хасана ібн Сахля.

— Найкраще!— вигукнув той у відповідь, змахуючи руками.— Це здорово! Багдадські хураміти зберуть чималу суму! Навіщо нам їхнє життя? Хай дають динари! Ми повинні будемо віддячити Бахзаду!

— Будемо?— спокійно перепитав візир і прищулився.— Чому ти кажеш в майбутньому часі? Мені здається, Бурлан уже видивила очі...

Цього наш герой не чекав. Щоб приховати своє хвилювання, він низько схилив голову, ніби на знак вдячності, і промовив:

— Твоя увага — велика милість. Я, справді, її не заслуговую. Дуже мало поки що зробив для мого народу. Треба ще працювати і працювати...

Аль-Фадль ібн Сахль перебив його. Мужчині не до лиця квапливість, навіть в найприємніших справах. Відповідь свідчила про такт, добре виховання. Думка про те, що Бахзад не знає, як би найделікатніше відмовитись від Бурлан, першої хорасанської красуні, любимої дочки аль-Хасана ібн Сахля, йому і в голову не приходила: руки дівчини добивалися всі молоді витязі, весь цвіт чоловічої половини товариства.

— Коли ти закінчиш свою працю на благо Хорасану і захочеш спокійного життя, ми, коли побажає аллах, знайдемо тобі високу повагу,— пообіцяв він.

Бахзад, подякувавши аль-Фадлю ібн Сахлю, люб'язно відповів, що він буде старатись не заради теплого місця, а заради щастя народу.

Розділ 54

II ЗВУТЬ ФАТІМА

Залишивши палац, Бахзад скочив на коня і поїхав вздовж невисоких глинобитних будинків. Замислився. Думки були невеселі: «Доведеться викручуватись з Бурлан. Не можна образити ні батька, ні дядька, ні її саму... Що поробляє зараз Маймуна? Слава аллаху, що вона під опікою Дананір і Салмана! У виховательки Зейнаб після зречення аль-Мамуна становище не таке вже й міцне... І все ж таки, коли почнеться війна, жінок чіпати не будуть...»

Не стежачи за дорогою, він проїхав потрібну вуличку, опинився на базарній площі. Повернув назад і, покартавши себе за неуважність, зупинився перед зовні нічим не привабливим будинком з глухою стіною. Постукав.

З перекошених воріт вийшов раб — старий уже чоловік. Побачивши вершника, вигукнув:

— Наш вихованець! Як довго ми тебе чекали!

Він прийняв коня, відвів у стайню. Скриньку Бахзад йому не віддав. Увійшов у будинок.

В кімнаті, куди ледве проникало сонячне світло, сиділа, закутана в покривало, сива, як голуб, стара бабка з облич-

чям, зритим глибокими зморшками. Витягнуті білі брови нависали над очима.

— Приїхав наш вихованець!— закричав раб з порога.

— Де?! Де?!— стрепенулась вона і простягла вперед руки.

Бахзад упав перед старою на коліна, благоговійно поцілував край одягу. Вона притягнула його до себе, притиснула до грудей, промовила, задихаючись:

— Здрастуй, Кайфарє! Нарешті ти з'явився перед мої очі. Я боялась, що помру, не дочекавшись тебе, не побачивши, не дізнавшись, чи дотримав ти свого слова.

Він ласкаво умовляв її не турбуватись, гладив висохлі кощаві руки:

— Я подякую аллахові, високошановна Фатімо, що він подарував мені цю зустріч. Я теж боявся... поспішав...

— Я молила аллаха день і ніч,— прошепотіла вона, витираючи сльози.— Ти виконав моє завдання?— Побачивши, що Бахзад ствердно киває головою, вона вигукнула:— Покажи! Негайно ж!— Стара пожвавїшала, випросталась, наче помолодшала. Очі її заблищали, в голосі забриніла сила.— Де він?!

— У скриньці, що я приніс з собою.

— Відчини! Дай подивитись! О світлі хвилини!

Бахзад наказав рабові вийти, підняв кришку скриньки, вийняв гладенький, відполірований часом череп.

У дочки Абу Мусліма аль-Хорасані, яку хураміти шанували, як святу, широко розкрились очі.

— Це його? Ти переконаний? Яка я щаслива! О, яка я щаслива!— повторювала вона в нестямі, схопила череп і поцілувала його.— Я назвала тебе Кайфар. Це старовинне слово. Ти його не знаєш. Воно означає месник. Ти повинен помститись за безневинно вбитого. Але як ти знайшов? Багато ходило чуток, казали, начебто труп Абу Мусліма, хай буде земля йому пухом, був скинутий в Тігр...

Бахзад розповів, що розшуки були складні, але успіх увінчав справу.

Обертаючи череп у руках і уважно його роздивляючись, Фатіма промовила:

— Очі мої не можуть визначити, чий він. А серце вірить. Підказує: його, дорогого батька! Скажи тепер, Кайфарє, коли ти помстишся?

Він виклав їй зміст бесід з багдадськими хурамітами, пояснив обстановку, сказав, що час помсти близький і, низько схилившись, попросив:

— Високошановна Фатімо! Дозволь нагадати, ти обіцяла, коли я виконаю завдання, подарувати мені щось...

— Пам'ятаю, Кайфаре! Пам'ятаю! Аллах не скривдив, я все пам'ятаю. Ти сьогодні отримаєш своє. Подарунок буде царський. Але спочатку я ще розповім дещо, і це вразить тебе,— сповістила стара і несподівано спитала:— Ти хочеш їсти?

Розділ 55

ХТО ТВОЇ ПРЕДКИ, БАХЗАДЕ?

Фатіма, спершись на плече Бахзада, встала і пішла до скрині, що стояла в кутку кімнати. Дістала ключ, підняла кришку. Повернулась із довгастим вузьким згортком в руках.

— Настав час, Кайфаре, відкрити тобі твою таємницю,— промовила вона, сідаючи на ложе.— Я, дочка Абу Мусліма аль-Хорасані, клянусь аллахом в тім, що всі слова, які зараз будуть мною сказані, свята правда! Слухай! Ти з дитинства виховувався в моєму домі і ні одна душа не знає, звідки ти родом, хто твої батько й мати. Лише я...

— Ти знаєш це, високошановна Фатімо?— вигукнув він здивовано.

— Так...

— Скажи мені!

— Хураміти шанують мене, тому що в моїх жилах тече кров великого Абу Мусліма. Ти теж успадкував цю кров...

— Я?! Кров Абу Мусліма?!— ледве зміг він вимовити.— Як?

— Тому що в тебе моє серце, моя печінка. Ти — мій син!

Важко описати почуття і дії людини, що знайшла свою матір. Обійми, поцілунки, захоплення, сльози, незв'язні вигуки перемішувались і переплутувались!

— Мамо! Мамо!— повторював Бахзад, цілуючи рідні старечі руки.

— Сину мій! Нарешті я можу так тебе назвати!— вигукнула вона, притискаючи його до висохлих грудей.

Коли перше хвилювання минуло, Фатіма розповіла:

— Я була замужем. Зовсім недовго. Цього майже ніхто не знає! Народила сина. В шалені роки повстання і не таке

могло пройти непоміченим. Потім я взяла на виховання маленького служника. Це був ти...

— Хто мій батько?— не стримавшись, спитав Бахзад.

— Мухараз ібн Ібрагім. Його не стало, коли ти ще не народився. Адже ім'я тобі я хотіла дати Кайфар. Потім передумала, не вічно ж тобі доведеться мститись. Абу Муслім, твій дід, хай буде милостивий до нього аллах, не мав сина. Зате я привела йому онука. Більше я не виходила заміж, хоч була молода і знатна. Вважала, що виховання сина важливіше від плотських утіх.— Промовивши це, Фатіма задумалась, знесилена замовкла. Потім сказала, розгортаючи пакунок.— Це мій дарунок тобі, особиста зброя Абу Мусліма. Він перемагав нею ворогів.

На подушці, вимотаний із шовкової хустки, лежав кинджал з дамаської сталі. Коли на нього падав промінь сонця, то по вигостреному лезу наче пробігала блискавка і осліплена нею людина відводила погляд.

— Візьми його, сину мій! Хай ця зброя уразить самого еміра правовірних! Тоді твій дід буде відомщений.

Як найвеличнішу святиню, Бахзад поцілував холодну сталь, вклав кинджал в піхву, підвісив на пасок. Йому здавалось: все, що з ним сталося, чудесний сон. «Невже я онук Абу Мусліма аль-Хорасані? — думав він, не вірячи собі.— О аллах! Я поклявся мститись за високошановну Фатіму, виходить,— поклявся мститись за свою матір. Вождь повстання проти Омейядів був для мене недосяжним героєм, великомучеником. І раптом я — його прямиий нащадок!» Поступово думки Бахзада зосередились на Маймуні. Закоханий витязь часто помислами звертається до своєї коханої. Буває це в хвилини радості, буває і в години нещастя. Коли події звеселяють душу, він хоче, щоб кохана веселилась і раділа разом з ним; коли події засмучують, він не має права приховати їх — гірка правда краща, ніж солодка брехня.

Несподівано Бахзад згадав про другу реліквію, яка зберігалась у нього. Він підійшов до скриньки і витягнув, тримаючи за чуб, чоловічу голову. Вона добре збереглась. Шкіра на обличчі зморщилась, потемніла, увібрала криваві синяки, обтягнула вилиці, підборіддя, ніс, наче приклеїлась до кісток.

— Чия це голова?— спитала Фатіма без дрожу в голосі і ознак здивування. Муміфіковані мощі не були чимсь надзвичайним.

— Подивись, мамо! Може, впізнаєш!

— Ні,— відповіла вона, спокійно і уважно роздивившись страшний обрубок.— Це, певно, когось із нових наближених...

— Голова віроломно вбитого Джаафара ібн Ях'ї аль-Бармекі,— урочисто проголосив Бахзад і хотів був одразу розповісти про свої почуття до його дочки.

— Як ти знайшов її, мій сину?— випереджаючи його, спитала Фатіма.

— Точно я не можу відповісти,— розвів він руками.— Адже ти знаєш, обезглавлене тіло Джаафара ібн Ях'ї було посаджене на кіл і виставлене для загального огляду на Багдадському мосту. На другий кіл неподалік — настромлена голова. Обидві частини тіла — забальзовані. Решту зробило сонце. Його промені перетворили голову у справжні моці. Через два роки Харун ар-Рашід їздив у Рей¹ і, повертаючись, зупинився, всупереч звичаю, в ар-Рікке. Переїжджаючи через міст, халіф перебував у чудовому настрої і наказав зняти труп. Дізнавшись про це, я доручив тоді Салману дістати голову. Як він ухитрився це зробити, сам не знаю...

— Добре, що ти поклав обидві реліквії поруч,— похвалила Фатіма.— Завжди носи скриньку з собою. Тепер у тебе в ще кинджал. Настав час, і милістю аллаха ти станеш переможцем. Я вірю, я відчуваю, що так буде! Гляди, нікому не викажи таємницю, яку я тобі розкрила. Я навіть не зважусь сказати, що мати родинні зв'язки з ким-небудь з великих людей — це добре. Дуже багато горя навколо іменитих... Нерідко воно звалюється і на голову їх близьких, рідних... І що ще я хочу тобі порадити: не зв'яжуй себе військовою службою, навіть коли тобі запропонують посаду великого воєначальника. Твоя справа — мстити, а не воювати.

Бахзад погодився з бажанням матері: воно відповідало його власному, а вона, геть стомившись, зітхнула, сказала, що боїться померти раніше, ніж настане день помсти, день торжества.

— Доживеш, мамо!— підбадьорив він її, не сподіваючись на таємну милість аллаха, дуже вже старою здавалась Фатіма.

— Опирайся на хурамів, сила у них велика,— напучувала вона сина.— Вони вірять тобі беззастережно тому, що

---

¹ Р е й — місто в Хорасані.

вірять мені. Хай у їхніх очах ти залишишся моїм вихованцем. Цього досить, щоб вони завжди тебе підтримали в тяжку хвилину.

Розділ 56

КОРТЕЖ ЗУБЕЙДИ

Тепер, дорогий читачу, повернемося в благословенний алахом Багдад.

Маймуна, як і раніше, живе в гаремі ясновельможного аль-Аміна. Ледве жевріє втрачений вогник її надій, болить і страждає душа. Не бачить дівчина ні Салмана — чи не поїхав він слідом за Бахзадом? — ні бабки — де вона, ласкава і дбайлива Умм Джаафар? Цілими днями сидить Маймуна в своїй кімнаті, пояснюючи служницям, що у неї болить голова. Ніхто її не чіпає, не питає... Знову і знову перечитує вона послання коханого і ховає його — не приведи аллах, потрапить до ворогів, до Аббасидів! Хто знає, що за люди ці євнухи, рабині... Скільки серед них шпигунів, смішників... Лише з сейїдою гарему — це наче економка — почуває вона себе спокійною! Фаріду рекомендувала Дананір, яка знає її з дитинства. Але навіть з нею дівчина не говорить ні слова про послання Бахзада...

В коридорі служниці перебирали струни лютень. Лилась тиха, невігадлива пісня. Маймуна повернулася у свою кімнату і зачинила двері. За звичкою, засунула руку за пасок, щоб дістати послання. Здригнулась. О аллах! Послання не було! Вона обшарила пасок, зняла його, струснула, перевірила кишені. Акуратно згорнутий аркуш паперу зник... Загубити його вона не могла. Виходить, його вкрали? Але як? Коли?! В посланні написано про помсту Аббасідам, а за це належить смертна кара... З ким поділитись у гаремі своїм горем? З ким поговорити?

Вона написала записку Дананір, усього кілька слів, що скучає, хоче її бачити, і винесла Фаріді, попрохала передати в палац аль-Мамуна. Сейїда гарему прочитала і погодилась відправити записку з гінцем, якщо тільки не пізно, — від'їзд Зейнаб до батька уже був дозволений.

На початку лаштування в дорогу Дананір вчинила так, як на її місці вчинила б кожна жінка: вона викликала Умм Джаафар, — відкладати від'їзд навіть на день небезпечно, — і запропонувала їй залишитись у Багдаді, піти в палац аль-Аміна. Стара була на сьомому небі.

— Я побачу мою Муну!— повторювала вона, заламуючи руки, так що похрускували кісточки.— Ми помремо разом!

— Боюсь тільки, щоб там тебе не впізнали,— не слухаючи голосіння, журилась Дананір.— Але іншого виходу нема... Я напишу сейїді гарему записку, щоб вона дозволила тобі жити з Маймуною. Ти відрекомендуєшся, як вихователька дівчини.

Верхи на ослі в супроводі гінця, під яким гарцювала породиста кобила, Умм Джаафар прибула в палац ясновельможного аль-Аміна. Гонець відніс записку Фаріді, і вона провела стару через ворота. Сейїда гарему повинна бути в курсі всіх справ, пліток і поговорів. Походження Маймуни для неї не було таємницею. Вона роздивилась на Умм Джаафар, впізнала, але вдала, що не знає її. Хитра була Фаріда, дуже хитра. Служила Аббасідам, usługувала Бармекідам, отримувала дари від тих і тих. Якщо стару впізнають,— сейїда гарему ні при чому; вона й гадки не мала, що нова мешканка бабка Маймуни, прийняла її по записці Дананір, випадково зберегла записку. Зате коли станеться зміна влади,— часи тривожні,— Умм Джаафар стане в пригоді, ще й як!

Побачивши бабуню, Маймуна від радості мало не знепритомніла. Тепер вона могла чекати кращих часів скільки завгодно. В той же день дівчина призналася, що вона кохає Бахзада, і розповіла про його взаємність. Умм Джаафар про все догадувалась, почуте визнання порадувало її. Зате зникнення послання Бахзада стурбувало до сліз...

Державні справи халіфату тим часом дуже ускладнились. Аль-Фадль ібн ар-Рабіх боявся, що влада з якихось причин перейде до старшого сина Харуна ар-Рашіда, і тому умовляв аль-Аміна скоріше обнародувати зречення аль-Мамуна від вілайетства, позбавити його Хорасану. Візира цілком підтримував голова халіфських звіздарів.

Нерішучий по натурі емір правовірних вагався, боячись ризикованого кроку. Перед тим як випустити фірман¹, хотів порадитись із Зубейдою, яка мала тонке політичне чуття, але через гулянки і веселі меджлси з дня на день відкладав зустріч з сейїдою халіфату. Її палац Перебування стояв недалеко від замку Вічності і закинутого палацу Аббаси, вбитої жорстокосердим Харуном ар-Рашідом. В той же день, про який ми ведемо розповідь, ясновельможний аль-Амін

¹ Ф і р м а н — указ.

зранку розважався рибним ловом. В ставку, недалеко від палацу, розводили рибу. Її привезли живцем з різних частин світу. У багатьох риб навіть назви були невідомі. Оскоплені хлопчики в жіночому одязі насаджували принаду на гачок і подавали халіфові вудочку. Друга група, теж оскоплена, роздягнена догола, обережно підганяла рибу з дальнього кінця ставка. Риба була голодна, її спеціально не годували — і клювання не припинялось ні на хвилину. Задоволений аль-Амін насилу встигав витягати вудочку і знімав з гачка не схожу одна на одну здобич. Іноді риба не брала. Халіф ляскав найближчого євнуха по заду, недвозначно гладив його по тому ж місцю і штовхав у воду. Хлопчик реготав високим голосом, показував, що не може справитися з повелителем, і, лукаво зігнувшись, падав у ставок.

Близько полудня до ясновельможного аль-Аміна підійшов емір дверей, завмер у низькому поклоні. Халіф відмахнувся. Емір дверей не розгинався.

— Ну, кажи! — роздратовано кинув аль-Амін, у якого зірвалась велика рибина з довгими кольоровими плавцями.

— До палацу наближається кортеж сейїди халіфату Зубейди.

— О шайтан! — вигукнув аль-Амін і тут же отямився. — Як до речі! — Відкинув вудочку, рибний лов закінчився; халіф наказав приготуватися до зустрічі.

Заздалегідь попереджені слуги і раби шикувались для церемоніалу. В першому ряду, щоб зробити приємність Зубейді, стояли одягнені в чоловічі каптани красуні з витонченими таліями, яких сейїда халіфату подарувала синові, намагаючись його відвернути від згубної пристрасті до євнухів¹.

Проти тимчасових розваг з оскопленими хлопчиками ніхто не заперечував, це лоскотало нерви, але постійне нехтування жінками вважалось непорядним. Чалми у рабинь були в блискітках, на скронях і потилицях укріплені карбовані металеві бляхи.

У другому ряду стояли євнухи, потім ішов ряд рабинь, далі ряд чорних рабів, замикали стрій білі раби. Від строкатості парадних нарядів, яскраво-синіх, малинових, пекучо-жовтих, червоних, небесно-голубих, миготіло в очах. Окремо стояли флейтисти, тунбуристки, лютнистки. Челядь заповняла простір від воріт до головних дверей палацу.

¹ Свідчення аль-Масуді. (Прим. автора).

Диміли пахощі, вздовж першого ряду протягнулись гірлянди живих квітів, фаніхи співуче читали вірші¹.

Аль-Амін вийшов зустрічати сейїду халіфату до воріт.

Зубейда сиділа в сандаловому² паланкіні з срібними інкрустаціями, вставками ебенового³ дерева і підвішеними на золотих гачках смугастими шовковими завісками. Носилки, на яких був установлений паланкін, несли два мули. Вели мулів слуги в гостроверхих шапках з кольорової узорчатої парчі, з емблемою халіфату. Від кортежу лився гострий аромат сандараку⁴.

Коли процесія зупинилась, ті, що зустрічали, зігнулися в низькому земному поклоні. Старший євнух допоміг Зубейді зійти. Аль-Амін підійшов і поцілував матір. Плавною ходою сейїда халіфату попрямувала до палацу. У неї гарна не по літах струнка постать, овальне з правильними рисами обличчя. Алє погляди привертав наряд Зубейди. На голові шаль з вплетеними золотими нитками. У вухах великі сапфірові сережки. На чоло спускається тугра — родова прикраса представниць династії Аббасідів, — птах із смарагдовими очима і рубіновими крилами, який несе в дзьобі брильянтовий герб. Під малиновим до п'ят покривалом — сукня рожевого кольору. На туфлях з гострими і загнутими носами — коштовні камені. Це було розкішне нововведення Зубейди⁵. При кожному кроці відкривалась туфля з сліпучо-блискучими брильянтами.

Сейїда халіфату поволі наближалась до головних дверей палацу. Служниці й раби бурхливо її вітали. В покоях нікого не залишилось, усі вийшли назустріч. Тільки крізь грати єдиного віконця в коридорі, що вів у гарем, за Зубейдою злякано стежили дві пари жіночих очей: одна — молоді, друга — старі.

---

¹ Свідчення Ібн аль-Асіра. (Прим. автора).

² Сандалове дерево — дерево з ароматичною, багатою ефірними маслами червоною деревиною.

³ Ебенове дерево — чорне дерево. Коштувало дуже дорого.

⁴ Сандарак (червоний миш'як) — ароматична смола, яку добувають із тріщини в корі хвойної африканської рослини.

⁵ Свідчення аль-Ісфгані. (Прим. автора). Абуль Фарадж аль-Ісфгані (897—966 рр н е.) — історик, літератор, автор відомої Книги пісень

ЗРЕЧЕННЯ АЛЬ-МАМУНА ВІД ВІЛАЙЄТСТВА

У кімнаті для інтимних меджлісів, куди ясновельможний аль-Амін відвів Зубейду, служниці зняли з сейіди халіфату важкий верхній одяг, з'явилися опахала, прохолодні напої, горіхи різних сортів і солодоші.

— Я хочу поговорити з тобою на самоті, сину мій,— сідаючи на низьку тахту, промовила Зубейда.

Емір правовірних махнув рукою і, коли служниці вибігли з кімнати, ввічливо виголосив, на знак матері сідаючи поруч:

— Що може бути щасливіше від годин твого відвідування, дорога мамо! Ти прийшла на диво вчасно, наче аллах тобі шепнув, що я дуже скучив і хочу тебе бачити. Ще на початку тижня збирався відвідати палац Перебування — і раптом ти прийшла сама. Мені вбачається в цьому привістка з неба. Треба вирішити те, про що я хотів з тобою порадитись.

Вона усміхнулась у відповідь, але очі в неї були недобрі.

— Привістка з неба, ти кажеш... Мабуть, що й так! Те, що хвилює мене, повинно і тебе хвилювати. Причину неспокою час знищити, як бур'ян.

— Що саме, мамо? — попросив пояснити аль-Амін, перш ніж розповісти про свої сумніви.

— Навіщо ти зберігаєш останнього нащадка ворожої нам родини?

— Кого?

— Нашадка,— повторила вона злісно. Бачачи, що він не розуміє, додала: — Правда, істота жіночої статі. Але це нічого не міняє.

— Ах, он ти про що! — протягнув він, заспокоївшись: — Тобі донесли про дівчину, яку я зачинив у гаремі. Так це ж справжні дурниці.

— Справжні дурниці! — передражнила Зубейда.— Чому ти не звільниш палац від паскудної тварюки?

— Кого мені боятись? — здивувався аль-Амін.— Відлюдниці? А взагалі — в цьому винна моя племінниця Зейнаб. Це вона зняла бозна-який галас через сироту.

— Згинь, пропади твоя сирота! О віроломна! Знайшла-таки заступницю! Від Зейнаб ниточка тягнеться до твого брата. Аль-Мамун — найбільший твій ворог, він страшніший за інших ворогів, разом узятих. Окопався в

своєму Хорасані, ні сюди ні туди! З місця не зрушить! Так-то! А з кого почалось? З Джаафара ібн Ях'ї. Від нього з'явилась і твоя сирота. Коли б Харун ар-Рашід, хай буде милостивий до нього аллах, не вбив візира, ми б не сиділи тут, на нашому маленькому меджлісі! О ні! Подумай про своїх дітей! У твоєму браті перська кров перемогла хаши-мітську. Від матері-рабині аль-Мамун успадкував куди більше, ніж від батька-халіфа. Не виключена можливість, що тепер він проклинає споріднення з тобою.

Зубейда зблідла, губи її знекровились.

Бажаючи почути з вуст матері те, що він боявся сказати сам, аль-Амін спитав:

— Хіба хорасанське вілайєтство, як і друге престолонаслідування, відписані дорогим батьком аль-Мамуну, не були освячені в Каабі¹, не ста...

— Ні! Це влаштував клятий Джаафар ібн Ях'я! Священне тільки те, що праведне,— вигукнула вона, перебиваючи сина напівслові, і продекламувала:

Для престолу кров потрібна,
Чиста кров йому лиш рідна!
Вибирай не вибирай:
Пекло пеклом,
Раєм рай!

Іронією долі Зубейда власноручно підштовхнула Мураджіль — майбутню матір аль-Мамуна — в обійми Харуна ар-Рашіда. Було це так. Рабиня-служниця нічим не відрізнялась від Лейл, Хайф, Марій і тисячі інших дівчат гарему, хіба тільки мала дуже привабливе свіже обличчя. Емір правовірних любив побавитись з дівчатками. Тимчасові забави чоловіків, як було заведено, підтримувались законними дружинами. Вважалося вишуканим, коли дружина особисто підбирала чоловікові для втіхи молоденьких рабинь (щоб він не зв'язався невідомо з ким!). Одного разу сейїда халіфату подарувала Харуну ар-Рашіду десять чарівних малолітніх гурій². Серед них була і Мураджіль.

Розмова тим часом повернулась до заповіту, який був скріплений в Каабі. Зубейда запропонувала знищити його без зайвого шуму. Аль-Аміну порада припала до душі.

— Обіцяю тобі, мамо, що аль-Мамун зречеться вілайєтства.

¹ Кааба — мусульманська святиня в Мекці з ритуального гірського каменю.

² Свідчення аль-Ісфгані. (Прим. автора).

— А я сподівалась, що ти сам ужив заходів,— мовила вона, в глибині душі радіючи своєму впливу на сина.

— Спочатку я хотів порадитись з тобою,— відповів він і подумав: «Непогано було б ще дізнатись, про що розповідають зірки...»

Сейіда халіфату рекомендувала призначити своїх малолітніх онуків: Мусу ібн аль-Аміна — намісником Хорасану, Абдаллаха ібн аль-Аміна — престолонаслідником.

— Чистішої крові не знайдеш в ісламському світі! — заявила вона урочисто, потім несподівано перескочила на іншу тему.— Твою сироту накажи вбити негайно.

— Вбити? — перепитаў він здивовано, але спокійно.— Коли тобі хочеться вбити — можна. Правда, я гарантував племінниці безпечність Маймуни. Про це дізнаються... Дівчина під замком...

— Сину мій, я ніколи не радила тобі нічого лихого! Служба твого розшуку працює вкрай погано. Мені доводиться стежити за твоїм палацом. Я знаю все, що в ньому діється, навіть у твоїй опочивальні. Сейіда халіфату не буде кидати слів на вітер: цю негідницю треба вбити!

— Яюсь незручно перед Зейнаб... І навіщо вбивати? Таких у моєму гаремі сотні й тисячі...

— Який же ти наївний! — здивувалась вона і, не давши йому говорити, сказала: — Пригріта змія заводить інтриги, налагоджує зв'язки із Злочинцем, якого твої люди не можуть піймати, збирається мстити за Абу Мусліма, Джаафара ібн Ях'ю! Не віриш? Переконайся!

На тахту лягло послання Бахзада. Аль-Амін узяв його, почав читати. А Зубейда не переставала нашіптувати.

— Твоя сирота бере участь у підготовці перевороту. З палацу зв'язок тягнеться прямисінько в Хорасан. Послання отримане звідти. Воно не залишилось без відповіді. Твої таємниці відомі ворогам.

Аль-Амін подікавився, яким чином їй удалось здобути викривальний документ, на що вона відповіла, зручніше спершись ліктем на подушку:

— Ти спиш, сину мій, а я пильную.

Викривати своїх агентів вона не збиралась.

Прочитавши рядки, де Бахзад клявся Маймуні в помсті Аббасідам, емір правовірних вигукнув:

— Зараз же накажу кинути її в Тігр!

— Пізнаю круту вдачу твого батька,— промовила Зубейда.— Навіщо поспішати? Треба влаштувати допит

з катуванням, дізнатись, що їй відомо, вивідати таємниці, а потім уже...

— Покличемо її сюди, до нас! — розпалившись, запропонував аль-Амін.

Через кілька хвилин Маймуна переступила поріг кімнати для інтимних меджлісів.

— Підійди до мене! — грізно наказав халіф і простягнув послання Бахзада. — Це твоє?

Дівчина підійшла, глянула на тахту і, знепритомнівши, впала на підлогу. Коли палацовий лікар привів її до пам'яті, вона заридала.

— Нещасна! — зашипіла Зубейда, яка побачила в непритомності спритно зіграний трюк. — Чого ти реवेश? Замовкни! Яке лихо куєш проти Аббасідів?

Маймуна не могла вимовити ні слова, і сейїда халіфату, побачивши, що від неї нічого не доб'ється, вдалась до хитрощів.

— Тільки щиросердне признання може тебе врятувати. Тільки правда! — Тон її голосу змінився, став привітним. — Розкажи нам, що ти знаєш про підготовку повстання і перевороту, хто з хорасанців діє таємно в Багдаді?

— Я... я... — заплакала дівчина, — нічого... не... не... знаю. Клянусь головою... головою халіфа!

— Ага! Ти поклялась!

— Я... я... правдива в клятві.

Аль-Амін щось прошепотів Зубейді на вухо і, коли вона погодилась, кивнув головою і сказав:

— Зараз ми перевіримо тебе, нещасна! Істинні твої замисли будуть розкриті. Бійся, коли ти сказала неправду. Він плеснув у долоні.

— Гей, раб!

Розділ 58

ЩО СКАЖУТЬ ЗІРКИ?

На ньому була чорна чалма і чорна джубба, з-під якої виднілись шаровари медового кольору. Біля паска пристебнутий каламар, борода велика, густа, місцями сивувата. Із скронь спадало довге волосся. Салман зовсім не схожий був на голову халіфських звіздарів. Хіба що очі... На Маймуну мільфан Сахдун не дивився.

Поважно зігнувшись, він чекав розпоряджень. Помітив послання Бахзада, що лежало на тахті: сам передавав його дівчині. Тепер Салман розумів, навіщо його викликали в кімнату для інтимних меджлісів.

Аль-Амін двічі наказав йому сісти, і головний астролог халіфату опустився на килим, поклав на коліна переплетену в тиснену шкіру книгу, написану на китайському папері.

— Ми прикликали тебе, мільфане Сахдун, щоб ти відкрив нам її таємні помисли,— промовив емір правовірних, вказуючи на Маймуну.

Для Салмана завдання не могло бути тяжким, квапитись, проте, він не збирався, притримуючись девізу: «Дій поволі, точно за ритуалом!» Становище у нього було вигравне, і з цього треба скористатись.

Поява іудея чи християнина, який перебував під захистом мусульман, підбадьорювала Маймуну; вона, як і більшість її сучасників, беззастережно вірила у ворожбу, чаклунство, лихе око й магію. При халіфському дворі, в будинках багатих багдадців ні одна важлива справа не розпочиналась без консультацій із звіздарями. Прості люди задовольнялись порадами базарних віщунів, бродячих ясновидців, із заспокоєнням слухали дурисвітів, шарлатанів, містифікаторів і ошуканців¹.

Зубейда розраховувала, що виклик звіздаря ще раз пристрахає дівчину і перед неминучістю розкриття таємних помислів вона сама розповість правду, викаже спільників. Це уявлялось їй більш надійним, ніж ворожба. В талант голови халіфських звіздарів, про який багато говорили, недовірлива по натурі сейїда халіфату не вірила.

Перш за все Салман попросив принести мікрадж і жару:

— Обов'язково, щоб жарини були маслинового дерева,— додав він, коли з'явився раб.— Зрозумів?

Схилившись, він довго вивчав долоню Маймуни, підкидав мускусу в огонь, крізь закопчене скло дивився на

¹ Можливість гадання по зірках, як і інші види чорної магії, не викликала сумнівів. Потяг до незвичайного, потойбічного викликав масовий психоз Містифікації були майже нормою життя. Одного разу до мечеті Харрана верхи на мулі підїхала мавпа в роззолоченому одязі. Супроводили її розкішно одягнені індійські раби Вони віддавали мавпі шану. Пішла чутка, що це — зачарований спадкоємець, принц Індії. Поки, знявши чалму, мавпа молилась і хустиною витирала сльози, раби збирали гроші на викуп. Ошук був повторений кілька разів і приніс шахраям десятки тисяч дирхемів.

сонце, читав манускрипт. Потім промовив поважним тоном:

— В цієї дівчини цікава доля.— Зубейда посміхнулась, а він, почекавши трохи, додав: — Походженням вона із старовинного знатного роду.

— Ти переконаний в цьому, звіздаре? — вставила сейїда халіфату, намагаючись збити його з пантелику.

— Як і в тому, моя володарко, що ти не довіряєш, не віриш у ясновидіння твого покійного слуги.— Чи можна далі говорити в присутності нещасної?

Діставши дозвіл, він покропив розжарений мікрадж водою з чаші і кілька разів у повітрі зробив руками великі круги, викрикуючи:

— Це я, мільфан Сахдун, віщун і чаклун! Звертаюсь бельдам дурдун булди... баржі скажи моржі.

Потім опустив руки і ледь чутно вимовив, стомлений і знесилений від бесіди з потойбічним духом:

— Вона — дочка вбитого візира.

— Можливо, ти і правду кажеш,— процідила крізь зуби Зубейда. В той час, як аль-Амін торжествував,— ось, мовляв, який у нього ясновидець! — вона не могла прийти до певного висновку, чи хитрий астролог проникливий, чи справді вміє ворожити по зірках. Маймуна мовчала, і сейїда халіфату спитала: — Скажи, звіздаре, що це лежить на тахті?

— Послання, моя володарко.

— Це зрозуміло й дитині. Перекажи його зміст!

Салман прикинувся ображеним, сказав, що засмучений зневагою до його знань, навіть не хотів би говорити про те, що знає, але розповідь про мерзенний лист з поваги до матері ясновельможного аль-Аміна.

Виконавши черговий ритуал, він завив, як вітер на пожежі, зацмокав язиком, імітуючи тріск колоди, що горить і не може погаснути.

— Вогонь послання гарячіший від мікраджа, що стоїть переді мною. Обережно! Можна обпектись. Згоріти! Клятий перс пише своїй коханій про швидку перемогу над Аббасідами, яким він поклявся мстити.— Потім тихо додав: — Якщо потрібно, я скажу детальніше. І не помилюсь.

— Ні! — в один голос вигукнули аль-Амін і Зубейда.— Де зараз перс?

— Далеко, в Хорасані.

— Часто він пише? — спитала сейїда халіфату, поступово схиляючись до думки, що голова халіфських звіздарів володіє даром віщування.

— Ні, моя володарко. Коли дівчина буде твердити інше, не вірте їй, вона збреше. Вона взагалі мало знає про перса.

Щось у цій людині часом здавалось Маймуні знайомим, але вона переконала, що мільфан Сахдун — справжній звіздар, — наче читав у її душі.

— Ти переконаний у тім, що говориш? — поцікавилась Зубейда; вона жадала почути зовсім інше.

Почувши ствердну відповідь, вона перестала цікавитись дівчиною і попросила аль-Аміна випроводити її. Потім повідомила:

— Я повірила в твої знання, мільфано Сахдун. Але у вчинках дочки Джаафара ібн Ях'ї серце моє чує недобре.

— Це тому, що моя володарка зненавиділа її, — поквапився відповісти Салман. — Воно й зрозуміло. Страчений візир завдав стільки горя, неприємностей Аббасідам! Коли буде на те ваша воля, я можу поворожити ще на самоті з Маймуною, в її кімнаті. Це може дати кращі результати. Головне, щоб ніхто не заважав.

Розмова зайшла про стан справ у халіфаті, і Салман детально розповів, що йому вночі розкрили зірки. Закінчив він свою оповідь тим, що війна з Хорасаном неминуча.

— Хто переможе? — спитала Зубейда.

— Той, хто перший зробить рішучий крок.

— От бачиш, — звернулась вона до аль-Аміна. — Я ж радила тобі оповістити про зречення аль-Мамуна, поки він не оповістив про твоє зречення.

— Візир, напевне, вже підготував фірман, — промовив емір правовірних. — Скажи точніше, мій звіздаре, хто переможе?

Тоном оповісника Салман проголосив:

— Зірки говорять: переможе той, у кого справи війни і миру очолить візир аль-Фадль.

Розділ 59

ДОВГОЖДАНЕ ПОСЛАННЯ

У Мерві Бахзад розгорнув ще бурхливішу діяльність, ніж у Багдаді. У нього наче вселився неспокійний дух Абу Мусліма. Не давав йому спокою, заставляв їздити, вивідувати, розпитувати, умовляти, пропонувати, погрожувати. Одну тільки ніч провів він у домі Фатіми і знову зник надовго. Установлені Аббасідами традиційні зв'язки між

Метрополією і Хорасаном ослабли; Бахзад хотів розірвати їх остаточно. Це було його найголовніше завдання.

Відбулося кілька зустрічей із старійшинами хурамів. Меджліси тривали довго. На них були розроблені плани дій, визначені найближчі ходи, інтриги, змови, уточнена грошова підтримка, яку потрібно було дати війську аль-Мамуна. Підготовка до повстання закінчувалась, і тому вимагалось виключити можливість будь-яких помилок.

З Багдада звісток не було. Минали дні, минали тижні... Нарешті настав час, коли аллах зволив зробити так, що довгождане послання опинилося в Мерві. Верхи на біговому двогорбому верблюді його привіз бедуїн, що ніби випадково заїхав у Хорасан. Він сховав послання між подвійними підшвами своїх кабкабів¹.

Бахзад прочитав:

«Від Салмана, вірного слуги хурамів,
вихованцеві і посланцеві хурамів

Бахзаду!

Хай буде милостивий аллах до тих, хто бореться за справедливу справу! Хай підтримає, допоможе їм! Хай знищить окаянних ворогів! Аллах акбар! Аллах акбар!

А тепер про справу.

Кваплюсь викласти важливі події, які сталися в столиці халіфату після твого від'їзду на батьківщину. Підтримуючи прагнення аль-Фадля ібн ар-Рабіха поглибити чвари між синами Харуна ар-Рашіда, якийсь голова халіфських звіздарів, на ім'я Сахдун,— до речі, має вчену ступінь мільфана,— сам не відаючи, що робить, умовив еміра правовірних ясновельможного аль-Аміна (хай застрягне кістка в його горлі!) змусити свого брата аль-Мамуна відректися від вілайетства в Хорасані й передати вищезгадане вілайетство малолітньому халіфському нащадкові Мусі ібн аль-Аміну.

Це святотатство підтримав відомий тобі Ібн Махан, якому емір правовірних на знак глибокої вдячності дав титул свого намісника в справах халіфства і ввів потім у командування військами. Маючи на увазі абсолютну бездарність і достойне хвали тупоумство вищезгаданого Ібн Махана, неважко уявити собі, які бажані аллаху будуть наслідки цього командування.

Коли власноручно нижчепідписаний Салман закінчить лист, який ти читаєш, почне світати і ясновельможний аль-

---

¹ К а б к а б и — грубі черевики, дуже часто на дерев'яній підшві.

Амін з хворою після чергової пиятики головою (як тільки аллах терпить п'яницю!) сяде писати листа своєму братові з вимогою негайно ж відмовитися від Хорасану і прибути в Багдад для ознайомлення з халіфською милістю, яка буде виявлена, коли побажає аллах. (В останнє ти можеш не повірити і не помилишся).

Ось важливі події, про які вважаю за потрібне тебе повідомити. Роби свою справу, а я свою знаю!»

Далі в посланні можна було побачити химерні карлючки. Це був підпис Салмана. Внизу маленька приписка:

«На випадок зміни накреслених планів,
прошу негайно повідомити!»

З посмішкою на обличчі,— в Багдаді події розгортаються якнайкраще! — Бахзад пішов до матері й розповів їй про отримане послання.

Фатіма була задоволена уважністю сина.

— Коли аль-Фадль ібн Сахль не накоїть дурниць, перемога аль-Мамуна буде забезпечена,— промовила вона, як звикла промовляти хурамітам.— Коли він злякається, зіб'ється з дороги, то, сподіваюсь, ти не дозволиш йому наробити помилок?

— Що ти цим хочеш сказати, дорога мамо? — спитав він і присунув подушку.

— Орієнтуватися можна тільки на аль-Мамуна,— оголосила вона в тому ж дусі.— Хорасанці піднімуться на повстання. Але що буде потім? Як голоту впрягти в оглоблі? Потрібна релігія, віра, потрібна людина відома, знатна. Брат халіфа, скинутий другий спадкоємець престолу,— це всім зрозуміло. Його підтримують і будуть слухатись. Але заглянь ще вперед! Всі ви живете сьогodнішнім днем, думаєте іноді про завтрашній день, але не далі. В цьому ваша помилка. Аль-Мамун не вічний. До кого потім перейде влада? Як новий халіф буде ставитись до Хорасану? Раптом на престол сяде людина, схожа на Харуна ар-Рашида?

Бахзadu згадалось, що багдадські хураміти на руїнах Хосройського палацу, як умову підтримки ними повстання, висунули вимогу встановити майбутнього наслідника престолу. Тоді це йому здалося вивертом...

— Хай аль-Мамун буде халіфом. Це нам вигідно,— вела далі Фатіма.— Одночасно потрібно більше опиратись на шиїзм; без релігії ми нічого не варті. Треба підібрати талановитого шиїта, підвищити його і потім передати йому халіфство. Сприяй успіхові мого плану, але приховуй його

від аль-Фадля ібн Сахля; люди, близькі до правителів, небезпечні... Слухайся моїх слів, обміркуй, проте я тебе не примушую. Будь мудрим власною мудрістю і намагайся, щоб аллах був тобою задоволений!

Не довго думаючи, Бахзад вирішив повідомити візира аль-Мамуна про останні події в Багдаді. Вранці він уже був перед палацом аль-Фадля ібн Сахля. Сонце стояло високо. Світ прокинувся. Нашого героя потягло пройтись по палацовому парку. «Може, візир теж гуляє? Перед палацом не видно, як звичайно, слуг, простого люду!..» — подумав він, дивлячись на парадний вхід, і круто повернув на алею, обсажену перською акацією. У кінці бокової стежки побачив шатро, біля якого стояли два євнухи, і попростував туди.

Раптом із-за запони вибігла струнка дівчина. Мало не наштотхнувшись на Бахзада, зупинилась, як вкопана. Видно, вона не сподівалася, що в парку зустріне когось стороннього, і тепер не знала, що зробити: побігти у шатро — наче незручно, привітати несподіваного гостя — можуть сказати, що це нескромно... Була вона в ранковому вбранні: в легких шароварах, в тонкій блузі, в газовому покривалі, на ногах капці з довгими загнутими носами.

— Пробач, моя гуріє! Дуже винуватий, — поквапився сказати Бахзад, щоб перервати ніякове мовчання. — Я не хотів тебе турбувати. Шукав аль-Фадля ібн Сахля, подумав, що він в шатрі...

— От дивак! — хихикнула дівчина, закриваючи покривалом частину обличчя. В її великих чорних очах засвітились лукаві вогники, щоки залились густим рум'янцем. — Ти шукаєш мого дядечка? Ха-ха-ха! Хіба тобі не казали, що він поїхав до ясновельможного аль-Мамуна? — Несподівано вона засміялась ще голосніше. — А я щось знаю! Тебе звуть Бахзад! Чи не так?

Він підтвердив це, і вона защебетала не змовкаючи:

— Мій тато і дядечко дуже часто гомоніли про тебе. Ти виконав якусь дуже важливу місію. Я все знаю! Вони були раді тебе побачити. Чому ти не прийшов учора? Коли хочеш посидіти, тут є гарна лавка під кипарисами. Там зразу три кипариси: великий, середній і малий. — Стоячи на одній нозі, дівчина другою ногою ударяла по гравію в такт словам, які вона скоріше наспівувала, ніж говорила. Коли б не Маймуна, можна було б подумати, що молода, чиста і гарна пустунка послана Бахзаду самим аллахом. Але серце витязя належало іншій. Це було віддане серце.

— Дякую тобі за люб'язність, Бурлан! Дозволь мені піти. Я повинен побачити твого достойного дядю і ясно-вельможного аль-Мамуна,— промовив Бахзад ввічливо, але холодно, повернувся і пішов.

Розділ 60

МИ ЗНОВУ ЗУСТРІЧАЄМОСЯ З ЯСНОВЕЛЬМОЖНИМ АЛЬ-МАМУНОМ

Давно минув день, коли на меджлісі прихильників аль-Мамуна в Мерві, який зібрався після смерті Харуна ар-Рашіда, було вирішено притримуватись самостійної політики, спрямованої, коли того захоче аллах, на відокремлення Хорасану.

Обрана лінія поведінки додержувалась неухильно. Уроджений хорасанець аль-Фадль ібн Сахль відрадив аль-Мамуна від поїздки в Багдад, на якій так наполягав аль-Амін.

— Така поїздка була б дарунком теперішньому халіфу,— попереджав він старшого сина Харуна ар-Рашіда. В Мерві, мій повелителю, ніщо тобі не загрожує, вілайєтство в твоїх руках, а потім, можливо, доб'ємося і халіфства. Тягни час! Це — найкраще, що можна зараз придумати.

Того ранку, про який ми розповідаємо, візир, прийшовши до аль-Мамуна, настійно радив йому виявити релігійний запал; переконував, що ніщо так не діє на людей, як ретельність у побожності. Старший син Харуна ар-Рашіда виховувався в шіїтському дусі, і привселюдний показ його пристрасі до неортодоксальної течії в ісламі був вельми бажаний.

Проникливий аль-Мамун по заслугі оцінив пораду і люб'язно погодився з візиром: вона якраз відповідала його інтересам. На відміну від різкого і запального батька, він, привітний і дбайливий по натурі, привертав до себе людей. Аль-Мамун був білолиций, з довгою бородою, широкими бровами, м'яким поглядом спокійних очей. На лівій щоці красувалась велика родимка. Його відзначене сучасниками милосердя, особливо відчутне після жорстокості Харуна ар-Рашіда, було записане в манускриптах, щоб про нього не забули майбутні покоління.

З молодих років він високо цінив науку, ще більше захопився нею в Хорасані. Бувало, цілими днями тривали

вчені меджліси, на які приходили філософи, алхіміки, правознавці, лікарі, літописці, звіздарі, географи і де велись гарячі суперечки про канони мусульманського суспільства.

Коли гонець привіз послання аль-Аміна, про яке Салман попередив Бахзада, аль-Мамун прочитав і спитав візира:

— Як тобі все це подобається? Шановний братик знову переконає мене, що почуває себе самотнім, кличе приїхати в Багдад, де обіцяє всілякі милості, а вілайетство велить передати моєму племіннику Мусі ібн аль-Аміну і його ім'я згадує першим в хутбі.

Не довго думаючи, аль-Фадль ібн Сахль розцінив послання, як новий підступний акт еміра правовірних.

— Клянусь аллахом, особисто я б на цей гачок не підмався! — промовив він і поправив чалму. — Звичайно, тобі видніше, їхати в Багдад чи ні, «кожний сам собі султан», — але в столиці світу ти будеш беззахисним. Спитай першоголіпшого хорасанця, хоча б шейха Хішама, я щойно бачив його в палаці, в його мудрості ніхто не сумнівається.

Старця запросили на меджліс. Він висловився в такому дусі, що коли аль-Мамун поїде з Хорасану, розраховувати на підтримку хорасанців йому нічого.

— Я мрію, сину мій, побачити тебе на троні еміра правовірних, хай порадує нас цим аллах! — заявив він. — Коли ти захочеш їхати, підними мене на диби за правий бік; коли напишеш аль-Аміну лайливу відповідь, підними мене за лівий бік; коли те ж саме надумаєш усно сказати халіфському гінцеві, вирви спочатку мій язик; коли накажеш, щоб я підтримав тебе в твоєму безумстві, звели відрубати мені голову.

— Ось слова справжнього хорасанця! — вигукнув аль-Хасан ібн Сахль, який також був на меджлісі.

Аль-Фадль ібн Сахль, якого свого часу аль-Мамун назвав «двоголовим», мовляв, розуму в нього вистачить на двох, спокійно нагадав старшому синові Харуна ар-Рашіда, що шейх Хішам доводиться йому рідним дядьком по материній лінії. Потім він порадив не згадувати ім'я аль-Аміна не тільки в хутбі, але і в усіх офіційних документах, сказав, що варто, нарешті, подумати про припинення поштового зв'язку з Багдадом.

Аль-Фадль ібн Сахль ще виголошував промову, коли зайшов воротар, схилився до підлоги. Давши візирові закінчити, аль-Мамун коротко кинув:

— Кажі!

— Просить прийому Бахзад, який прибув з Багдада.

— А, наш лікар! Ми дозволимо йому ввійти.

Коли Бахзadu звеліли говорити, він почав витіювати, як було заведено, а потім перейшов на звичайну мову:

— Багдад сумує і уболіває за добрими і праведними людьми, без яких так тяжко столиці світу. Небагато їх там залишилось, деякі зараз в Хорасані, слава аллаху, і при доброму здоров'ї. І, на жаль, в постійних турботах. Що не день, то більшає небезпека, гіркішою стає розлука.

Він хотів навести аль-Мамуна на думку викликати Зейнаб, попросив би тоді, щоб привезли й Маймуну, але казати це при візирів та його братові було не зовсім тактовно.

Запитали:

— Як розквітає Квітка Кохання?

— Дуже швидко, чарує всіх своєю красою.

В розлуці з улюбленою дочкою батько завжди радий почути про неї приємну звістку.

— Справи в Багдаді ускладнюються... Зважаючи на майбутній розрив з аль-Аміном, мабуть, не варто залишати нашу родину в місті. Поки що ніяких перешкод їм не повинні чинити: хашиміти не допустили б, щоб аббасіди застосували силу. Привід для від'їзду цілком виправданий: Зейнаб давно не бачила батька. Іде ненадовго...— вголос міркував аль-Мамун, після чого звернувся до аль-Фадля ібн Сахля: — Як ти вважаєш, мій візире, чи не час нам уже викликати Квітку Кохання в Мерв? Що покаже гороскоп, коли ми сьогодні пошлемо спеціального гінця по нашу родину, щоб привезти її сюди!

Двоголовому не треба було кликати звіздаря, він сам не розлучався з маленькою золотою астролябією¹. Астролябія — інструмент корисний, завжди знадобиться. Він дістав її, висунувся у вузьке віконце, подивився на небо, зробив нескладні підрахунки і заявив:

— Мій повелителю, зірки не забороняють послати гінця сьогодні. Але вони кажуть, що краще це зробити завтра вранці.

Аль-Мамун дав необхідні розпорядження. Він бажав, щоб родина скоріше прибула в Мерв.

— Що ти порадиш, візире, написати моєму дорогому братику?

---

¹ Астролябія — інструмент, який вживався для вимірювання кутів.

Відповідь у аль-Фадля ібн Сахля була вже готова. Двоголовий диктував, а переписувач старанно виводив на аркуші паперу:

«Від ясновельможного аль-Мамуна
братові і халіфові ясновельможному аль-Аміну.

Отримав я ніжне послання еміра правовірних, хай зробіть аллах його життя радісним, і ще раз заплакав, розуміючи, як сумує дорогий брат без відданого йому аль-Мамуна. Почуття наші взаємні і глибокі. Але найголовніше для нас обох — справа халіфату, якому ми зобов'язані служити вірою і правдою. Покійний Харун ар-Рашід, хай буде земля йому пухом, незадовго до смерті суворо наказував мені бути на кордоні з невірними, оселитись у Мерві, щоб оберігати мусульманський світ від посягання ззовні.

Хіба я можу залишити ці місця, дорогий брате, всупереч волі нашого батька, за яким ми обидва так уболіваємо? Адже це був наказ Харуна ар-Рашіда! Зрадій і чекай милості аллаха, яку він тобі дарує! Мудрий заповіт батька нашого обнародований: затвердь мене в вілайетстві, не вимагай приїзду в Багдад, хоч би як мені хотілось прибути туди, щоб поцілувати тебе особисто! Пробач за братню відвертість, і хай пошле тобі аллах всіляке благополуччя».

Ввечері скріплене печаткою аль-Мамуна послання було передане халіфському поштовому гінцю.

Приблизно в той же час у палаці аль-Фадля ібн Сахля Бахзад передав візирові послання, яке він отримав від Салмана.

— Зроблено якраз те, що я хотів,— прочитавши його, мовив Двоголовий.— Ібн Махана добре знають хорасанці. Якщо ти пам'ятаєш, він керував вілайетством при Харуні ар-Рашіді. Так прославився, що халіфові довелося відхилити його від справ. Хорасанці за короткий час встигли зненавидіти Ібн Махана¹. Такого віслюка вони ще й не бачили! Ну хіба не смішно, коли він сам був переконаний у тому, що припав хорасанцям до душі. Саме про це сповіщав у Багдад. Призначення Ібн Махана еміром війська ще більше розпалить в Хорасані ненависть до аль-Аміна. Це буде нам на руку. Крок за кроком, поволі аль-Мамун, гляди, і прийде до халіфського трону.

Бахзад обережно завів розмову про те, що обидва сини Харуна ар-Рашіда з династії Аббасідів, яка закривавила землю персів.

---

¹ Свідчення Ібн аль-Асіра. (Прим. автора).

— Звичайно, мати старшого сина — персіянка, і аль-Мамун шануватиме права хорасанців, — додав він на закінчення. — Але хто візьме на себе сміливість пророкувати, що станеться, наприклад, у випадку його наглої смерті?

— Я зрозумів твої побоювання, розділяю їх і дещо вже придумав, — промовив аль-Фадль ібн Сахль і погладив бороду. — Твою печінку гризе турбота про майбутнє. Я знаю, що хашиміти захочуть залишити халіфство за Аббасідами і будуть тиснути на аль-Мамуна. Нам потрібно, щоб еміром правовірних став шіїт, прихильник Алія. У мене на прикметі Алі ібн Муса ар-Різа¹, прямиий нащадок аль-Хусейна ібн Алі ібн Абу Таліба. Він розумний, його поважає наш повелитель, і я хочу, щоб аль-Мамун призначив його спадкоємцем. Коли халіфат від Аббасідів перейде до шіїтів, то це буде наша остаточна перемога.

Розділ 61

ІБН МАХАН ВИРУШАЄ В ПОХІД

Ішов 195-й рік хіджри. Ясновельможний аль-Амін прилюдно проголосив зречення брата від звань і посад, позбавив прав, відняв титули. З мікбара соборної мечеті один його син Муса, — який говорить істину, — був проголошений намісником Хорасану, а другий — Абдаллах, справедливий, — був приведений до присяги і призначений престолонаслідником. Згадувати ім'я аль-Мамуна в мечетях халіфату було заборонено, зате в Хорасані без нього не проходила жодна молитва. Мерв почав карбувати власні монети.

Завершивши організацію хорасанського війська, аль-Фадль ібн Сахль вирвав у аль-Мамуна згоду на те, щоб престолонаслідником призначили Алі ібн Мусу ар-Різу. Це настроювало хашимітів проти старшого сина Харуна ар-Рашіда, зате підсилювало хорасанців, а це було дуже важливо... Умовою престолонаслідування була перемога над аль-Аміном і захоплення влади в халіфаті.

Еміром зібраного війська візир запропонував призначити Тахіра ібн аль-Хусейна, про якого не випадково говорили, що в нього обидві руки праві. Це був хоробрий, до-

---

¹ Алі ібн Муса ар-Різа — восьмий шіїтський імам. Імам — засновник мусульманської общини.

свідчений воєначальник. Він знав, як виграти бій. Місцем, де вирішили зустріти військо аль-Аміна, обрали широку долину недалеко від Рея, на дорозі з Мерва в Багдад, трохи ближче до столиці світу.

Бахзаду аль-Фадль ібн Сахль запропонував стати еміром тисячі, тобто очолити тисячу воїнів, але Бахзад відмовився від високої посади. Військо Тахіра ібн аль-Хусейна рушило в Рей. А Бахзад залишився чекати, що напише йому Салман. Як на зло, послання не було і не було... Здавалось, з якихось причин зв'язок перервався. Аж нарешті якийсь китайський купець, що повертався на батьківщину — дорога з Багдада в далекий Китай лежала через Мерв,— церемонно вручив Бахзаду скручений в трубочку аркуш паперу, витягнувши його з бамбукової палички.

Не читаючи вступу, Бахзад зразу перейшов до того, що було після фрази: «А тепер про справи: Я пишу ці рядки в той час, коли халіфське військо на чолі з Ібн Маханом, який заслужив гарячу любов і безмірну повагу хорасанців, залишило Багдад. Аль-Амін з насолодою приймав вісті, що надходили з вілайєтства, про те, що хорасанці кличуть на допомогу Ібн Махана, уважно вислуховував прибічників, які запевняли, що їхні земляки підтримають свого визволителя. Все це було зроблено вчасно.

До Тахіра ібн аль-Хусейна, який очолив хорасанське військо, тут ставляться зневажливо. Ось що слово в слово сказав Ібн Махан, виступаючи перед однодумцями:

«Тахір всього лише колючка, що впала з куща і яку ми розчавимо своїми ногами. Не встигла земна буря зламати перше деревце, як ми обминули гірський перевал Хамзан. Ягня слабке, навіть коли хоче буцатись; мулові не минуть лиха, коли він стане на дорозі тигру.— Після цього емір халіфського війська витягнув меч із піхви, потряс ним у повітрі.— Коли ми зітнемося з ворогом, ворог буде розбитий!»

Покладаючись на те, що досить мати сиву голову, щоб правильно вести війну, аль-Амін увірував у близьку перемогу Ібн Махана і наперед подарував йому гірський район біля Рея з багатими селищами на схилах гір і поквапився потішити хорасанців цією звісткою,— вони будуть вельми задоволені і постараються віддячити еміру правовірних.

Вважаю за потрібне описати тобі прощання Ібн Махана з Зубейдою. Це буде цікаво для аль-Мамуна, бо він побажить, як милостиво з ним поведуться, коли він потрапить у полон.

«Хоч старший син мого покійного чоловіка,— хай земля йому буде пухом,— ладен живцем проковтнути аль-Аміна, я по жіночій природі своїй не бажаю йому зла,— заявила сейїда халіфату, задуваючи найяскравішу свічку, і почала повчати сивоголового кандидата в переможці.— Коли схопиш аль-Мамуна, не ображай його, не заковуй у залізні кайдани і наручники, не позбавляй слуг, невільниць і коня, не стомлюй довгими переходами, пам'ятай,— він брат мого сина!» — Далі вона попередила Ібн Махана, що, коли полонений, не приведи аллах, втече, він відповість за нього власною головою, і вручила емірові халіфського війська срібні кайдани з ланцюгом, сказавши, що вони, правда, трохи тяжчі від залізних, зате почесніші. У людини, позбавленої гумору, це викликало б піднесений настрій.

На закінчення повідомляю, що кілька тижнів тому на меджлісі обговорювали від'їзд Квітки Кохання і після вдалого ворожіння по зірках Зейнаб відпустили. Вона вже в дорозі. А ось Маймуна, на жаль, не приїде. Вона залишилась у Багдаді, в палаці еміра. Про подробиці ти дізнаєшся від Дананір. Хай тебе не тривожить страх за красуню,— я на своєму посту і зроблю все можливе».

В очах Бахзада потемніло. Який радісний був початок послання і який сумний кінець! Бахзад лаяв Салмана за те, що той нічого не розповів про становище Маймуни. Як завжди в таких випадках, в голову лізли найстрашніші думки... Чекати прибуття каравану з Зейнаб він не міг. Військо Тахіра ібн аль-Хусейна, певно, вже підходило до Рея. Треба було його наздогнати. У закоханих бажання побачити предмет свого захоплення, дізнатись, що сталося з коханою людиною, допомогти їй — перемагає всі інші почуття і прагнення. Але витязь не має права пропускати вирішальний бій, і Бахзад поборов порив палкого серця.

Фатіма не розуміла, що скоїлося з сином. Чому він став мовчазний, похмурий, нічого не говорить про помсту?

— Коли ж, нарешті, кинжал Абу Мусліма уразить ворога? — спитала вона сина.

— Я їду зараз же! — відповів Бахзад і почервонів; він зрозумів, як довго вона чекала цих слів.

Стара відкинула покривало, звернула обличчя до неба:

— Аллах допоможе тобі! Я буду молити його. Ти захистиш честь Хорасану!

Вона обняла сина, і на груди його закапали сльози.

— Не плач, мамо!

— Чи побачу я тебе?

Поверх каптана і штанів він надів абу, зав'язав голову куфією. Дістав із скриньки кинджал.

— Ми ще побачимося! Аллах подарує нам цю милість!

Фатіма побажала, щоб череп Абу Мусліма і голова Джафара ібн Ях'ї залишились у неї.

— Я буду ридати над ними і оплакувати тебе мертвого або зустріню тебе з ними живого, непереможного,— сказала вона.— В бою вони тобі були б тягарем...

Закутаний в абу самотній подорожній день за днем мріяв фарсанги¹ по шляху, що вів на південь. Над жовтими пісками тремтіло нагріте сонцем повітря. До неба здіймалось марево.

Опустивши поводи, Бахзад проклинав Салмана. У кожному каравані, що зустрічався на його шляху, він мріяв побачити верблюда з паланкінном, із-за завісок якого виглянуло б напівзакрите легким покривалом личко Зейнаб, прагнув розпитати дівчину про Маймуну. Дзвеніли дзвіночки, прив'язані до верблюдячих ший, у їхньому дзвоні вчувався знайомий голосок, але він уже не міг визначити, чий саме... Верблюди проходили, і тільки курява осідала на шляху...

Спека дужчала.

З далекого горба, що відірвався від землі, поволі сповзав безконечно довгий караван.

— Вона там! — скрикнув Бахзад і стиснув шпорами стомленого Джина, який, не розуміючи, повів вухами.

Розділ 62

НА КАРАВАННОМУ ШЛЯХУ

Коли скачеш через напівпустелю по випаленому сонцем Хорасанському тракту, погляд мимоволі спрямовується вперед, до горизонту: може, з'явиться, порушуючи одноманітність, зустрічний караван, отара овечок, яких женуть на продаж, гонець халіфської пошти, а може, забіліють намети невідомого кочовища. Дорога стелеться все далі й далі.

До Рея залишилось кілька денних переходів. На кам'янистому плато, по якому дорога піднімалась угору, з'яви-

---

¹ Ф а р г а н г (фарсанг) — міра довжини, що дорівнює 3000 будівельних ліктів, чи 2250 м.

лась довга низка верблюдів. Бахзад виїхав з низини, і караван опинився поруч з ним. На великих двогорбих верблюдах колихались різнокольорові тюки з упакованими шатрами, одягом, кухонним посудом, килимами і подушками, в паланкінах їхали жінки і діти. Раби і слуги йшли пішки, тряслись на ослах, по черзі сідали на навантажених верблюдів. Охоронники — їх було багато — гарцювали на конях. Попереду, на скованому одногорбому дромадері з гучним дзвіночком, їхав закутаний у білу абу провідник.

Порівнявшись з ними, Бахзад привітався і спитав, чий це караван.

— Саям алейкум, подорожній! Нехай здасться тобі дорога короткою! — відповів провідник, не зупиняючи верблюда. — Я везу знатних панів, вони з багдадського палацу Яснுவельможного аль-Мамуна.

Слуги не впізнали Бахзада, і лише старий раб, якому для лікування серця хорасанський лікар якось дав корінь валеріани, шанобливо відвів його до сейїд. Дананір, скрикнувши від радості, наказала погоничеві покласти верблюда, щоб можна було зійти на землю.

Через кілька хвилин Бахзад усе вже знав про Маймуну і зрозумів, що врятувати її буде важко.

— Що робить мій слуга? — спитав він злісно, відчуваючи, як від болю стискається серце.

— Аллах знає! — вигукнула Дананір, якій набридло гойдатися в паланкіні і хотілось хоч трохи поговорити. — У нас в Багдаді він бував рідко. Правда, відвідав нас перед від'їздом. Розказав, що відправив тобі послання. Ти отримав його? Пошту возять на рисаках і дромадерах, а ми ледве тягнемось на навантажених верблюдах. Це набагато довше. Яснுவельможний аль-Мамун у Мерві? Як він? Чи здоровий?

Поглинутий невеселими думками, Бахзад не відповідав на запитання.

— Сейїда випередила халіфське військо? — спитав він, розуміючи, що шлях до врятування Маймуни лежить через поле бою.

— Ми виїхали раніше. Військо йде слідом. Цією ж дорогою. Відстає, певно, тижнів на два, але незабаром має підійти до Рея. Кажуть, під командуванням Ібн Махана п'ятдесят тисяч воїнів. А у Тахіра ібн аль-Хусейна в десять разів менше. Що то буде?

— Перемога залежить від хоробрості, — пояснив Бахзад, думаючи про інше. — Кількість ще нічого не визначає.

— Повз хорасанське військо ми проїжджали,— ділилася новинами Дананір.— Воно стало табором за п'ять фарсангів від Рея. Не розумію, навіщо Тахір ібн аль-Хусейн вийшов з міста? Там би його захищали фортечні стіни.

Довелося Бахзаду пояснити:

— Сидіти в фортеці— значить оборонятись. А він хоче наступати. Оточений Рей був би під загрозою зруйнування і, можливо, навіть знищення. Тахір ібн аль-Хусейн вчинив розумно, що відхилив удар. Жителі міста придуть йому на допомогу і підтримають його військо.

Дананір кивала головою.

— Пішли чутки, нібито якийсь емір запропонував ухилитись від бою, відступити,— промовила вона.— Хорасанський воєначальник відповів, що його не лякає нечисленність війська, і розжалував еміра. Військо дисципліноване, добре навчене. Воїни уміють наступати зімкнутими рядами, лучники стріляють із-за їхніх спин, кінна і верблюдяча кавалерія знає тактику раптового нападу. Я запам'ятала слова Тахіра ібн аль-Хусейна, які мені переказали. Вони мені дуже сподобались: «При підготовці війська, його навчанні я був терплячіший від халіфського контролера ваги і міри. Нема бога, крім аллаха і Мухаммеда, пророка його. Перемога наша в його руках. Коли ж нам судилася поразка, я не залишу поля бою живим. Все вирішить аллах, а він щедрий і милостивий!»

Бахзаду набридло слухати, і він спитав:

— Сейїда їде в Мерв?

— А куди ж? — здивувалася Дананір.

— Де Зейнаб?

— Вона відпочиває. Коли хочеш, її можна розбудити.

— Не варто, я поспішаю.

Бахзад попрощався— все, що його цікавило, він уже знав,— і пришпорив коня.

Закохані відважні, і в той же час їх мучить страх. Їм завжди ввижається щось непоправне, жахливе, те, що може обірвати кохання...

Коли дівчина опинилась в гаремі, добра не жди...

Хоч Бахзад підганяв Джина, щоб не спізнитись на бій, кожний фарсанг наближав його до Багдада, до Маймуни, і це його заспокоювало...

БІЙ

Рей залишився позаду. Джин виніс Бахзада на високий горб. В ту ж мить почувся гуркіт барабана, що закликав до бою. Внизу, на широкій рівнині, віч-на-віч стояли два війська, одно — велике, друге — мале.

«О аллах! Я, здається, встиг! Але як мало воїнів у Тахіра ібн аль-Хусейна. Я віддав би життя, аби тільки вони перемогли!» — подумав Бахзад і тут же відзначив, наскільки вигідніша позиція у хорасанців.

Розбите на сотні, — кожна сотня із своїм прапором, — халіфське військо було вишикуване в дві великі шеренги. Місцевість була нерівна, і наступати йому доведеться під гору. Фактично в бою могла брати участь тільки перша шеренга, половина війська, і лише коли б їй удалося прорватися, в бій могла вступити друга. Щоб узяти ворога в кільце, на флангах було зосереджено більше воїнів. Намет Ібн Махана був установлений в центрі, в невеликій лощовині, звідки незручно було спостерігати за боєм.

Вишикувані в одну шеренгу, рівномірно розподілені по фронту воїни Тахіра ібн аль-Хусейна зайняли підвищення, і вести бій їм було зручніше, а воєначальник вільно бачив перед собою все поле бою. На флангах трохи віддалік, в неглибокому яру, — з горба Бахзаду це добре видно, — ховалися кіннота і верблюдяча кавалерія, яку можна було ввести в бій в будь-який момент і зовсім несподівано для ворога.

Раптом невелика група хорасанців, чоловік дванадцять, вискочила з шеренги Тахіра ібн аль-Хусейна і побігла до ворога. Шеренга не збила ряди. Це були ті, хто злякався халіфського війська. Кинувши зброю, вони здалися найближчій сотні. Верхи на білому коні Ібн Махан під'їхав до місця події і замість того, щоб зустріти ласкаво і нагородити перебіжчиків, наказав перебити їх всіх до одного. На очах у хорасанського війська зрадників прокололи піками... Над шеренгою Тахіра ібн аль-Хусейна пролунали захоплені вигуки.

Бахзаду хотілося закричати від радості. Очі його блищали, серце шалено билось. Він рвався в бій, ледве стримуючи Джина, який ніби розумів настрої свого господаря.

На скакуні землістого кольору — цей колір не привертав уваги в бою — Тахір ібн аль-Хусейн відокремився від

шеренги і поїхав до середини поля. В руці у нього був спис з оздобленим на кінці штандартом. Під цим прапором колось давалися присяги аль-Мамуну на престолонаслідування і вілайєтство. Шовк штандарта був списаний золотими словами присяги. Хорасанський воєначальник крикнув Ібн Махану, що хоче поговорити з ним, але вимагає гарантій безпеки. Така гарантія була дана, і він під'їхав ближче до ворожих рядів, спитав громовим голосом:

— Чи не боїшся ти аллаха, безталанний намісник Хорасану і емір халіфського розшуку? Адже ти теж приймаєш присягу, що начертана на цьому прапорі. Гляди, стоїш на краю могили! Аллах жорстоко карає за клятвoporушення.

Розлючений Ібн Махан наказав схопити вершника, але попелясто-сірий рисак швидко домчав Тахіра ібн аль-Хусейна до хорасанських воїнів.

Бахзад багато чого не чув: віддаль була велика і вітер відносив слова, але зрозумів усе.

Війська почали сходитись. Ібн Махан виставив праве крило, де у нього були добірні сили, і вдарив по лівому флангу супротивника. Шеренга воїнів похитнулась і почала поволі відступати. Одночасно вперед пішло ліве крило. Халіфський воєначальник хотів узяти в кільце військо Тахіра ібн аль-Хусейна, захопити якнайбільше полонених.

Бахзад рвонув Джина і помчав горбом туди, де був зім'ятий поріділий лівий фланг хорасанців. Він спинив воїнів, що бігли назустріч, присоромив їх, кричав по-перськи, кликав до помсти. Воїни повертали, кидались у бій і... знову тікали. На правому фланзі, незважаючи на одчайдушний опір, відступ також був схожий на втечу. В цей вирішальний момент голосно забили барабани.

На умовлений сигнал, заходячи в тил ворогові, вискочила кавалерія. Бойові порядки були зламані. Верблюди давили людей, пробивали прохід у ворожих сотнях. З гучним криком уперед кинулися піші хорасанці, яких Тахір ібн аль-Хусейн тримав у центрі. Це були найдосвідченіші воїни. Вони не прорвали першу шеренгу, а заставили її відступити до другої, а тоді зім'яли їх обидві разом. Сотні в паніці кинулися тікати до намету, де Ібн Махан роздавав дирхеми воякам, що його захищали.

Бахзад бився в перших шеренгах. Назустріч йому летіли стріли і списи. Він ухилився від них і нищив ворогів. Щит його був пробитий мечем, забрало зсунуте.

— Гей, еміре розшуку! Виходь на відкритий бій! — закричав він здалека.

Ібн Махан, розмахуючи мечем, мчав до нього. Удар був страшний, Бахзад ледве встиг припасти до коня, і лезо просвистіло над його головою. Він вихопив кинжал, встромив у груди халіфському воєначальнику.

Хорасанська шеренга прорувалась уперед. Хто вбив Ібн Махана, залишилось невідомим,— Бахзад не шукав слави. Лучник відрубав ще теплу голову, насадив на спис, два інших воїни зв'язали руки й ноги, як у забитих тварин зв'язують передні й задні кінцівки, і, підвісивши труп на другий спис, віднесли до Тахіра ібн аль-Хусейна. Закривавлений тулуб потім кинули в порожню криницю. Рабів, які супроводили Ібн Махана в поході, хорасанський воєначальник, дякуючи аллахові за даровану свободу, відпустив на волю.

Сп'янілі від успіху воїни переслідували ворога. То тут, то там спалахували дрібні сутички: дві, п'ять, дев'ять, двадцять.

— Хто кине зброю, той залишиться жити! — виголошували кінні оповісники наказ Тахіра ібн аль-Хусейна.

З настанням ночі бойня припинилася.

З Рея хорасанський воєначальник надіслав коротке послання в Мерв.

«Від Тахіра ібн аль-Хусейна
аль-Мамуну, новому еміру правовірних.

В ім'я аллаха, всемогутнього і наймилостивішого!

А тепер про справи.

Доповідаю: голова Ібн Махана лежить переді мною, а його перстень з печаткою — на моєму пальці. Військо колишнього халіфа аль-Аміна розбите. Захоплено багату здобич».

До здобуття халіфства було ще далеко, але випередження подій виглядало ефектно, підносило дух.

За три доби, загнавши дюжину коней, гонець покритв відсгань двісті п'ятдесят фарсангів і привіз це послання. Через кілька днів другий гонець доставив голову Ібн Махана, яку зразу ж було виставлено на загальний огляд.

МАЙМУНА ДІЗНАЄТЬСЯ ПРО ТЕ, ПРО ЩО НЕ ЗДОГАДУВАЛАСЬ...

Після того як халіфське військо вирушило в похід, ясно-вельможний аль-Амін перебрався в замок Вічності, куди вслід за ним приїхав почет — значна частина рабів і слуг.

Умм Джаафар, яка разом з Маймуною залишилась у палаці аль-Мансура, не переставала дякувати аллаху за врятування онучки.

— Я думала, що більше не побачу тебе, — повторювала вона щодня перед молитвою. — Аллах добрий. Це він напоумив звіддаря не сказати правду, що ти все знаєш, а то б ти вже давно була в катівні. Помолимося небесам: нас залишив Салман, та аллах послав нам нового захисника!

Маймуна згадала коханого, знову й знову перебирала в пам'яті події минулих днів. Сумувала і заспокоювалась, заспокоювалась і сумувала. Після від'їзду еміра правовірних гарем виявився цілком ізольованим від зовнішнього світу. Чорношкірі охоронці погано говорили арабською мовою, і ніякі звістки не доходили до покинутих дружин, євнухів, що попали в немилість, відлюдниць, які сумовито блукали по спорожнілих кімнатах і подвір'ях. Життя за-вмерло.

Якось у спекотливий полудень прийшла Фаріда — її залишили вести господарство — і повідомила, що голова халіфських звіддарів отримав наказ еміра правовірних поворожити Маймуні.

— Він прийде до нас чи нам іти до нього? — байдуже спитала дівчина, подумавши: «Навіщо ворожити на мене? Краще б на Бахзада».

— Мільфан Сахдун хоче бачити тебе в своїх покоях у палаці аль-Мансура, щоб поворожити на самоті.

— На самоті? — перепитала Маймуна і густо почервоніла. — Бути віч-на-віч з чужим чоловіком? Це неможливо!

Її підтримала Умм Джаафар, і Фаріда погодилась, що йти на ворожбу їм потрібно вдвох; астролог астрологом, але порушувати закони шаріату не можна, він же не євнух, у всякому разі цього ніхто не знає.

Салман милостиво прийняв жінок і відпустив Фаріду. Кімната удаваного звіддаря була заставлена речами, багато з яких мали таємниче призначення: блискучими металевими циліндрами і трубами, жаровнями на тонких ніжках,

пробірками з травами і пахощами, вигадливим кресленням на підставках, глиняними табличками з тайнопису. Скрізь лежали книжки, манускрипти, папіруси¹.

Ховаючи посмішку, Салман, вряджений в шовковий халат з позолоченим паском, запросив жінок сідати і сказав:

— Волею аллаха, Муно, мені вдалося врятувати тебе! Я умовив ясновельможного аль-Аміна не піддавати тебе катуванню, чого наполегливо вимагала від нього його дорога матуся. Зірки були проти цього.

— О мій благодійнику! — вигукнула дівчина, дивуючись, як це стороння людина може називати її ласкавим ім'ям, але бабуня була поруч і хвилюватись нема чого.— О великомудрий вчений! О вчений над усіма вченими!² Я ніколи не забуду твого заступництва, хай нагородить тебе аллах за нього.

Розв'язка була близька, і, знаючи це, Салман хотів вивідати думки і почуття Маймуни, щоб бачити, як поводитися далі. Жінки мінливі, як весняний вітер, який, так і дивись, візьме й подує в другий бік. Спочатку удаваний звіздар поцікавився, чи може він розраховувати на щирі сердні відповіді, а потім задав перше запитання, від якого Маймуну кинуло в жар:

— Чи не перестала ти, Муно, кохати Бахзада?

За неї відповіла Умм Джаафар:

— Мовчання дівчини красномовніше від її слів. Сподіваюсь, найдостойніший голова халіфських звіздарів задоволений?

— Ясно, як на небі в години нічного ворожіння,— промовив Салман і розпитував далі.— А коли Бахзад розлюбив тебе, Муно, що тоді? Минуло чимало часу, а перський витязь не спробував врятувати кохану дівчину... В закри-

---

¹ Книжки були обов'язковим атрибутом людини, яка займалася науками. Географ і астроном аль-Каввіна в'їхав у Багдад з десятьма верблюдами, навантаженими книжками. Другому вченому, аль-Байкані, для перевозки книжок потрібно було 63 валізи і дві скрині. Каталог особистої бібліотеки книголюбця аль-Хакіма нараховував 880 аркушів.

² Повага до географів, істориків, богословів, астрономів і т. п. на Сході часом доходила до фанатизму. Коли якийсь вчений подорожував по Хорасану, назустріч йому, щоб поцілувати край його одягу, виходили чоловіки, жінки і діти. Купці й ремісники невідступно йшли за ним і розкидали в екстазі солодоші, фрукти, одяг, хутро. З шевського ряду на голови людей летіло взуття.

тому гаремі ти можеш провести все життя... В такому становищі, показують зірки, багато дівчат забувають минуле... Це їй зрозуміло. Я міг би навіть сприяти...

Побачивши, що він не збирається казати до кінця, Маймуна спитала:

— Чому, мій благодійнику?

— Твоєму звільненню... Я знаю одного юнака з відомої знатної сім'ї... Він закоханий в тебе...

Дівчину пересмикнуло від огиди. Натяк був на Ібн аль-Фадля, і вона не могла сприйняти його інакше.

«Все залишилося без змін! — зауважив Салман. — Треба ще перевірити стару». Він звернувся до Умм Джаафар, підкреслюючи тим, що саме їй доведеться вирішувати питання про заміжжя онучки:

— Коли юнак звернеться до еміра правовірних, ясно-вельможний аль-Амін силою віддасть за нього Маймуну. Астролябія показала, що це насувається... Може, краще запобігти цьому... усе залагодити по добрій волі...

Глядячи Маймуну, яка почала гірко ридати, Умм Джаафар відповіла:

— Наш благодійник прочитав по зірках більше, ніж може прочитати будь-який смертний. Єдине, про що я моли-тиму аллаха, — це, щоб голова халіфських звіздарів був за нас, а не проти нас. Цей юнак на судився Муні, вона готова краще померти...

— Чого ж ви хочете?! — здіймаючи руки до неба, вигукнув Салман.

У затворниць палацу аль-Мансура було одне прохання:

— Допоможи нам розшукати слугу Бахзада!

— Ах, он що! — усміхнувся Салман і вирішив припинити гру. — Той, кого ви шукаєте, зараз у палаці аль-Мансура.

— Тут? У палаці!?

— Не кричіть! За фарсанг чути! — розсердився удаваний звіздар. У своїх покоях він не раз викривав спроби підслуховувань, так що, зрештою, почали думати, що він викривав шпигунів і донощиків з допомогою ворожби. Відтоді ніхто більше не наважувався стежити за ним. Але навіть кричати... — Невже не можна трохи тихіше? Салман — це я!

Він зірвав фальшиву бороду. Маймуна зраділа. Тепер вона довідається про Бахзада! Вона врятована! О аллах!

— Не докоряй мені за те, що я ховався і задавав безглузді запитання. Це було необхідно. Я не міг ризикувати.

Свою брехню я спокутував своїми ділами. Я захистив вас, — виправдовувався Салман.

Він розповів затворницям останні новини. Після розгрому халіфського війська хорасанці пішли на Багдад, їхні передові частини уже біля міських стін. Як показав підстроений гороскоп, оборону Багдада мав очолити аль-Фадль ібн ар-Рабіх. Дізнавшись про призначення, боягузливий халіфський візир утік кудись, безслідно зник. Організувати оборону вже не було часу. Хашиміти вимагали зречення аль-Аміна на користь його сина Абдаллаха, а зірки, чи, може, не зірки, не погодилися з цим, бо передача престолу нащадкові аль-Аміна була не в інтересах Хорасану.

Кваплячись, Салман знову перевертівся у голову халіфських звіздарів, викликав свого раба, який вартував біля входу в покої, наказав відвести жінок у гарем, а йому подати мула — він повинен був негайно їхати в замок Вічності.

Розділ 65

КОЛИ ПОСМІХАЮТЬСЯ РИБИ...

Біля фортечних воріт зустрілися двоє: голова халіфських звіздарів, що прямував до еміра правовірних, і аль-Хасан аль-Харш, ватажок багдадських бродяг, який покинув замок Вічності.

— Чому люди шановного мукаддама оберігають резиденцію халіфа? — одразу ж спитав Салман. Замість воїнів, як це завжди бувало, на варті фортечних воріт стояли озброєні айяруни.

Аль-Хасан аль-Харш притримав гнідого скакуна.

Хорасанське військо швидко рухалось, воно вже захопило Ахваз, Васіт, здобуло аль-Мадаїн і Сарсаром, впритул підійшло до Багдада. Завойовані багатства Тахір ібн аль-Хусейн ділив між учасниками походу, на знак пошани мазав бороди рядових воїнів ароматними мазями.

В цей час аль-Амін не залишав розваг. Військові частини, що охороняли Багдад, не отримали ні дирхема і через те, не бажаючи захищати місто, розбіглися. Ненадійними охоронцями замку Вічності стали айяруни.

— Нещастя мусульманина обертається удачею для його сусіда! — сказав дотепно Салман, широко посміхаючись від

приемних новин.— Ясновельможному аль-Аміну, як розповідають зірки, доведеться потрусити гамана. Він заплатить сповна! Я радий, що шановний мукаддам айярунів отримав дари, які — не приведи аллах! — могли захопити нікчемний аль-Фадль ібн ар-Рабіх і віроломні воїни, хай пошле небо на них своє прокляття!

— Нехай голова халіфських звіздарів поквартиться до еміра правовірних! — вигукнув аль-Хасан аль-Харш, підсцьобуючи коня, і вже здалека крикнув.— Важливою справою зайнятий ясновельможний аль-Амін в тривожні для халіфа години.

В парку, де стояв замок Вічності, була метушня. Повз Салмана, який, спираючись на палицю, поволі йшов стежкою, вистрибом промчали двоє слуг. Обидва були босі, без головних уборів і в мокрому одязі. Від великого ставка долинав крик. Вздовж берега товпились євнухи: одні схилились над водою, другі — одчайдушно жестикулювали. Кілька чоловік плавало в ставку.

«Може, емір правовірних купається? Чи не потонув він? О аллах! — подумав Салман і звернув на бокову стежку. В одязі сп'яніння халіф разом з рабами щось розглядав у воді.— Може, на нього було вчинено замах, убивця плигнув у став? У тому кінці багато лотосів, легко сховатись. Через ворота він би не зміг утекти, а от каналом, що з'єднує став з Тігром, він, можливо, в цій метушні дістанеться до фортечної стіни, підніме сітку, яка перегороджує канал, підпірне і через трубу, що проходить попід стіною, вибереться на волю».

— Де вона? Де?! — кричав аль-Амін.

«Хто?! Вона?! Жінка?!»

— Гей, раби, Саїд, Джавхар, Кавсар, плигайте у воду! Пливить до гирла каналу! А то вона втече в Тігр!

І тут усе з'ясувалось.

— О мукарра! — застогнав халіф і заломив руки.— О моя золота рибка!

«Тху,— сплюнув Салман спересердя, спостерігаючи сцену з-за фінікової пальми.— Він плаче, що загубив мукарру! І це тоді, коли він втрачає халіфат? Мукарра йому важливіша за халіфат! О аллах! Такі віслюки народжуються тільки раз на сторіччя!»

Мукарра була невеличка рибка, яку з величезними труднощами привезли в Багдад з Китаю. Була вона золотистого кольору, а плавці і хвіст переливались всіма барвами веселки. Уражений незвичайною красою, емір правовірних

наказав надіти на мукарру дві нитки перлів¹ і пустити в ставок.

Щоранку він сидів на березі і годував рибку, яка стала майже ручною.

«Як добре, що я не зробив стáвку на цього осла в халіфському одязі. Моя голова.— не порожній гарбуз,— похвалив сам себе Салман, який не поважав інших рис характеру, крім властолюбства, на яке, як на проказу, був хворий сам. Нема сильнішої пристрасті, ніж жадоба влади! Безмозкий дурень! Шукає мукарру, коли гине найцінніше, що може бути в людини,— влада над іншими!..»

Через годину після пропажі дорогоцінної рибки, набравши благопристойного вигляду, аль-Амін у супроводі головного звіздаря прямував у південну частину парку, де була ажурна альтанка з сандалового дерева з очеретяною покрівлею. Халіфа перед альтанкою чекало кілька шейхів, серед них Ібрагім ібн аль-Махді, дядько еміра правовірних, і Сулейман ібн Абу Джаафар аль-Мансур, старійшина хашимитів.

Опинившись у круглomu приміщенні, від стіни до стіни якого було десять ліктів, Салман зрозумів, чому емір правовірних не запросив сюди шейхів. В альтанці лишилися сліди недавньої п'ятики, у якій шейхи не брали участі і про яку їм краще було не знати.

Розгульний шабаш перервала звістка про зникнення мукарри. На залитому вином, ще не просохлому килимі валялися перекинуті чаші, порожні глечики... Агатова плита була заставлена тацями з фініками, ягодами, коренеплодами. Одна таця впала, і дари африканських тропічних лісів розсипались. На маленькій тахті, яка була інкрустована прикрасами червоного золота і заслана парчею й шовком, лежали осколки халіфської чаші з гірського кришталю. Чаша вміщала п'ять ратлів вина.

— Нема у мене більше товаришів! — ледве обертаючи язиком, промовив аль-Амін і опустився на тахту.— Втекли. Наче дикі тварини з поламаного загону. Всі втекли. Крім тебе, звіздаре. Один ти залишився. Тобі нема куди тікати. От ти і залишився.

Сумно, як бачиш, мені і тяжко.— Він голосно гикнув.— Я п'ю, щоб вино заглушило відчай. Недоїдки, недопитки... Я, здається, буду просити у аллаха прощення. Вино більше

---

¹ Свідчення аль-Масуді. (Прим. автора).

не розважає серця. Бридко! Музика, співи, євнухи... Теж остогидло! Навіщо, ти думаєш, співала Фавзія?

Щоб звільнився трон скоріш —
В спину вбий халіфу ніж!
Як в старій співалось пісні —
Так зробив ага-намісник!¹

Це натяк? Я теж так вважаю. Близькі, почет хочуть вбити мене. Клянусь у цьому аллахом! Я розбив чашу... Я пив з неї багато років. Мені жаль мою чашу і мою мукарру... — Він схилив голову і похитав нею. — Ти теж брешеш, звіздаре! Як і всі...

— Я, мій повелителю?!

— Так. Ти запевняв мене, що переможе той, на чиему боці буде аль-Фадль. І що ж?

Успішно ворожити не так важко, як може здатись недосвідченому: треба або добре знати, про що ворожиш, або вміти говорити двозначно. Салман тут був мастак.

— Хіба аль-Фадль ібн ар-Рабіх пішов з військом, щоб розбити проклятих хорасанців? — спитав він і сам відповів: — Ні, він вирішив зникнути, сеча верблюда! Емір правовірних забув про другого аль-Фадля, аль-Фадля ібн Сахла, візира аль-Мамуна. Цей аль-Фадль давно пристав до війська Тахіра ібн аль-Хусейна. На його боці і виявилась перемога. Ворожба була правдива.

— Залишився я без друзів і без грошей, — бурмотів аль-Амін, і очі його сльозились, як у п'яниці. — За моїм наказом зібрали золотий і срібний посуд, чаші, прикраси, динари, дирхеми, дещо перехопили у купців, щоб усе це роздати воїнам² і повернути їх. Але коли зблота мало, воно безсиле. Більше у мене нема...

Давно Салман хотів підмовити халіфа на відчуження багатств, які належали його брату. Після цього синів харуна ар-Рашіда розділяла б довічна ворожнеча!

— О еміре правовірних! Ти знову забув! На цей раз про скарби, що зберігаються в палаці віроломного аль-Мамуна! — вигукнув він, серйозно думаючи, що хорасанці без нього нічого не домоглись би. — Треба скористатись цими скарбами!

Аль-Амін розвів руками.

---

¹ Свідчення аль-Масуді. (Прим. автора).

² Свідчення Ібн аль-Асіра. (Прим. автора).

— Яка користь від двогорбої бігової верблюдиці, покритої самцем-інохідцем?!¹

— Заплати війнам з коштів аль-Мамуна! Дещо ще можна повернути!

— Ні! Я вже краще матиму справу з айярунами. Вони мені більше до душі.

В сто дев'яносто восьмому році хіджри в Багдаді налічувалося близько п'ятдесяти тисяч організованих бродяг. Каміння, яке вони кидали пращею — їхня основна зброя, — могло позмагатись із стрілами і списами. Під час наступу хорасанців на Багдад аль-Амін спробував збити з айярунів військо².

— У мене недавно був аль-Хасан аль-Харш, — розповідав халіф. — Я наказав йому озброїти бродяг, випустити в'язнів, наwerbувати кишенькових злодіїв, убогих. Це — одчайдушні люди, покидьки. З них вийде непогане військо.

У Салмана зарябіло в очах. «Не приведи аллах, озброєний набрід повстане! Нікому не минути лиха! Воістину дурнішого за аль-Аміна не було і не буде в ісламському світі! О шайтан! Він може загубити все!»

Голова халіфських звіздарів був у стані шоку, а емір правовірних шептав, як змовник, обдаючи Салмана кислим духом вина:

— Є у мене ще одна думка. Тільки нікому ні слова, — голова з плечей! Уночі відчинити фортечні ворота і втекти з Багдада в Сірію чи Йемен. У мене ще є вершники. Проб'ємось! Я буду керувати халіфатом здалека. Поки аллах не зробить так, що можна буде повернутися до столиці світу.

Коли б про це було сказано на два дні раніше, це виглядало б цілком розумно. Правда, означало б так само продовження міжусобиці, довгі роки війни. Але тепер, коли навколо Багдада були розбиті бівуаки хорасанців, залишити його можна було тільки потай. Проритись зі зброєю в руках міг зважитись тільки божевільний.

— Халіфу?! Тікати?! — вигукнув Салман (душа його співала: «Ні! Ти нікуди не втечеш! Тут твоя могила!») і додав: — Аллах не допустить такої ганьби! І як це зробити? Багдад оточений ворогом з усіх боків. Потім, і шаріат потрібно пам'ятати: одне діло — скористатись скарбами

¹ Схрещення двогорбих бігових маток «бахті» з інохідцями «джаммазат» не давало потомства.

² Свідчення аль-Масуді і Ібн аль-Асіра. (Прим. автора).

аль-Мамуна як зрадника, це законно, інше — тікати з ними на чужину...

— Невже місто оточене?

— Хай емір правовірних упевниться сам. Підніметься на мінарет і подивиться навкруги,— запропонував головний звіздар.— Там і вирішимо, як зробити...

Зволікання для аль-Аміна означало загибель.

Розділ 66

СЕРЦЕ ВІДЧУВАЄ, СЕРЦЕ ЗНАЄ

— Подивись, мій повелителю! — голова халіфських звіздарів показав рукою на схід. З мінарета місто та його найближчі околиці були як на долоні.— Бачиш, біля каналу, що впадає в Тігр, табір: намети, коні... Його розбив Харсума ібн Айюн; під командуванням воєначальника, який підлягає Тахіру ібн аль-Хусейну, великий загін. Лівіше, до обрію, стрічкою в'ється Хорасанський тракт. Він забитий військовими частинами, що йдуть на допомогу Харсумі ібн Айюну. На півдні, там, де багато пальм,— аш-Шемассія. Вздовж дороги тягнуться намети воїнів Убейдаллаха ібн Вадаха. Його люди захопили міст через Тігр і охороняють його. В цей бік не пробитись... Передові сотні Харсуми ібн Айюна біля самої фортечної стіни, майже під нами, внизу. Он їхні зелені прапори! Перед Куфськими воротами... Північно-західне передмістя Багдада — в диму. Горить Харбійя і аль-Кархі.

— Що це? Хорасанці підпалили місто?!

— Ні, мій повелителю. Їхнє військо розгорнулось півкільцем за межами міських будов, де виноградники, сади, городи... Тахір ібн аль-Хусейн вичікує. Боїться втратити воїнів... Пожежа спалахнула, але він тут не винен... Випущена на волю потолоч грабує будинки і склади багатих купців, а потім підпалює їх. Айяруни теж не відстають. Нападають бойовими підрозділами, чоловік по двадцять. Б'ють камінням кого попало і тягнуть усе, що потрапляє під руку.

Вузькими гвинтовими сходами емір правовірних, його головний звіздар і два охоронці ефіопи спустилися з мінарета. Аль-Амін був блідий. Він розумів: обложений за правилами військового мистецтва Багдад не зможе довго витримати облогу ворожих полчищ. Замок Вічності хоч

і неприступна фортеця, але без допомоги ззовні, розраховувати на яку не доводиться, теж була приречена на загибель.

— Сину мій! — почув халіф і побачив Зубейду, яка поспішала йому назустріч. У хвилини небезпеки сейїда халіфату завжди була поруч із сином, єдиним нащадком.— Слава аллаху, ти живий і здоровий! Я шукала тебе скрізь. Слуги збилися з ніг. Мені сказали, що ти не виходив із замку, а тебе ніби кудись переніс крилатий джин!

«Мабуть, так було б краще! З ним легше справитись, ніж з хорасанцями»,— сумно посміхнувся аль-Амін, але не сказав ні слова.

Вони сиділи потім у халіфських покоях. Біля щільно зачинених дверей вартували вірні євнухи. Хвилювання Зубейди передалось її синові. Відвідувачі доповіли сейїді халіфату про те, що в Багдаді з'явився Бахзад, хураміти з своїми прихильниками збираються вночі перебити варту і відкрити ворота ворогові.

— Зірвати зрадницьку вилазку найкраще тим, що зловити їхнього ватажка,— переконувала Зубейда, якій перський витязь уявлявся майже хижаком.— Треба доставити Маймуну в замок Вічності, використати як приманку. Бахзад обов'язково спробує зв'язатися з нею, і ми дізнаємося, де він ховається.

— Доставити можна, але навіщо така тяганина? — пробурмотів аль-Амін.— У нас є мільфан Сахдун. Хай відкриє місцезнаходження проклятого хорасанця — і всьому кінець!

— Сину мій! Я хочу не одну рибку зловити, а зразу дві. Виявляється, до твоєї затворниці незадовго до її полонення сватався Ібн аль-Фадль. Навряд чи цей мерзотник відмовиться від дівчини. Зараз, як ти знаєш, він зник разом з батьком. Вони обидва підбурювали нас проти аль-Мамуна, а тепер кинули, щоб звалити на тебе всю провину. Страшно подумати! У мене цілу ніч щеміло серце. Це не до добра! — Зубейда майже передбачила, як іноді передбачають матері. Їй малювались картини помсти, одна жахливіша за другу.— Негідник, хай покарає його аллах!

Вона, як тільки могла, намагалася допомогти синові, в якому був увесь смисл її життя.

— Не проклинай нікого, мамо! Аллах кожному віддасть по заслугі!

Аль-Амін порадив матері скоріше повернутися до себе в палац, казав, що передбачається облога замку Вічності.

Він, як і колись, сподівався, що айяруни будуть за нього битись.

Сейїді халіфату не хотілось залишати сина. Не пускало материнське серце. Воно відчувало... Воно знало... Небезпека ще більше зближала матір і сина. Аль-Амін ніжид притягнув Зубейду, і вона уткнулась обличчям в його плече. Тіло її беззвучно здригалось. Він відвів очі, щоб вона не побачила в них сліз. Мати була йому потрібна, як ніколи раніше. Тільки їй він довіряв. Тільки до неї počував приязнь, але прохав піти звідси. Негайно ж! Щоб не наражати її на небезпеку.

Підвечір голова халіфських звіздарів заглянув до халіфа, щоб попросити у нього дозволу на виїзд.

— Ти мені будеш потрібний! — п'яним голосом прохрипів емір правовірних. Обличчя його конвульсивно по-смикувалось, чого раніше не було.— Вина! — крикнув він слугам.— І запалить побільше свічок!

Він скинув чалму, розвалився на тахті, біля якої, як завжди, з шаблями наголо, не рухаючись, стояли два ефіопи.

Чому ображений, скривджений заливає горло вином? Щоб розвіятись, розворушитись. Це йому необхідно. Аллах проти алкоголю, але аллах прагне допомогти ображеним, знедоленим, зневіреним... Хіба вино не спосіб, подарований нам для підняття настрою, для забуття прикростей і лиха?

Слуги внесли таці з закусками, посуд, келихи, запалили кольорові свічки.

— Ти вип'єш зі мною, мільфане Сахдун?

— Слово еміра правовірних — наказ для його рабів. Проте вживання будь-яких напоїв не погоджується з моїм ваняттям...

— Твоя правда, звіздаре! — халіф подав знак, щоб виночерпій наповнив один келих.— Сьогодні вночі можуть стати в пригоді твої знання. Я чекаю повернення таємного гінця. Чекаю добрих звісток.

Новина схвилювала Саалмана. Але зовні він був спокійний, мовчки жував запашне яблуко.

Аль-Амін осушив келих, надкусив винну ягоду і промовив, запинаючись:

— Я більше нікому не довіряю-ю. Хіба що дядькові Ібрагімові ібн аль-Махді, на жаль, його нема поблизу. Тому я скажу тобі. В одязі моїх друзів ховаються мої найближчі вороги. Вони й раніше були ворогами. Але при-

кидались. Хоча б мій візир. Підбурював мене проти брата і втік...

— Не втрачай надію, халіфе! Аллах допоможе...

— Однаково мої люди погань. Хай гинуть! Я вжив заходів, щоб урятуватись. Послав вірного чоловіка до Харсуми ібн Айюна. Віддаю скарби за те, щоб він випустив мене з Багдада. Здорово я хитрий, звіздаре? Га?!

Розділ 67

ВТЕЧА

Голова халіфських звіздарів віддав належне мудрості ясновельможного аль-Аміна. Він шанував мудрість, яка могла принести йому користь. Іншої мудрості він не визнавав. Далеко халіф не міг утекти. Зрада Харсуми ібн Айюна, зникнення скарбів Харуна ар-Рашіда ще більш розлютило б аль-Мамуна.

Удаваний звіздар зрізав з яблука шкурку і спокійно промовив:

— Емір правовірних спроможний підкупити навіть самого Тахіра ібн аль-Хусейна.

— Ні, з воєначальником, який знищив моє військо, мені не годиться мати справу! — вигукнув халіф і відклав надкушену винну ягоду.— Вчора я бачив поганий сон. Стою на краю високої цегляної стіни. А внизу Тахір ібн аль-Хусейн. Плечем штовхає стіну — і вона хитається. У мене чалма спала з голови. От-от упаду. Ухопитись нема за що, а внизу гостре каміння, скелі... Добре, що прокинувся! — Аль-Амін подав знак виночерпцю наповнити келих.— Харсума ібн Айюн теж воював проти мене, але він не головний. Та він вільновідпущеник. Колись служив у палаці Харуна ар-Рашіда. З ним простіше домовитись...

Халіфський гонець прибав уночі. Емір халіфських дверей відразу ж доповів про нього.

— Ну як?! — прохрипів емір правовірних, підводячись назустріч невисокому чоловікові в одязі багдадського купця.

— Харсума ібн Айюн погодився! Він прийняв пропозицію халіфа.

Почувши приємну новину, аль-Амін дозволив гінцеві сісти — той від утоми ледве стояв на ногах — і урочисто вигукнув:

— Мій розрахунок був точний! Що ще велів передати хорасанський тисячник?

— Час зустрічі з Харсумою ібн Айюном нехай вирішить емір правовірних. Його фелюга чекатиме, поки місяць не увійде в сузір'я Лева. Сам Харсума ібн Айюн вважає за краще відкласти задуманий план до наступної ночі,— доповів невисокий чоловік в одязі багдадського купця і сів на подушку.

— Це ж чому?!

— Харсума ібн Айюн побоюється, що Тахір ібн аль-Хусейн ужив запобіжних заходів. Завтра кільце оточення Багдада буде стягнуте, миша не вислизне з міста, і сторожові пости, підпорядковані прямо Тахіру ібн аль-Хусейну, будуть зняті.

— Чекати я не хочу! — заявив рішуче аль-Амін і встав, наказуючи подати білу абу, чорний тайласан¹ і повантажити скарби Харуна ар-Рашида на носильників.

Прощання з синами, яких привели служники, було недовгим. Час не ждав. Срібний місяць підходив до сузір'я Лева. Халіф поцілував Мусу і Абдаллаха, поплескав по щоках і патетично промовив:

— Мені нема на кого вас залишати. Вручаю аллаху наймилостивішому і всемогутньому! Хай береже вас небо!

Таємним ходом аль-Амін вийшов прямо до берега Тігру, де його чекала фелюга, яка привезла халіфського гінця. Скривившись від болю, Харсума ібн Айюн,— у нього несподівано почався приступ подагри,— привітав високого гостя на борту човна, схиливши перед ним коліна. Це було п'ятого мухарема 198 року хіджри чи двадцять восьмого вересня 813 року за християнським літочисленням².

Ні одне запроданство не залишається безкарним. Так бажано аллаху! В останню хвилину Тахіра ібн аль-Хусейна попередив вивідувач про зрадництво Харсуми ібн Айюна. Коли фелюга з піднятими вітрилами вийшла на середину річки, її оточили озброєні кораблі хорасанців. Нічний бій закінчився, ледве встигши початись. Металеві машини зробили в борту пролом, і човен пішов на дно. Ясновельможного аль-Аміна проковтнула чорна вода.

---

¹ Т а й л а с а н — хустка, що накидається на чалму.

² Свідчення Ібн аль-Асіра. (Прим. автора).

ВБИВСТВО

Повернувшись до міста, Бахзад насамперед відновив свої зв'язки з хурамитами. Їхнім спільним завданням було зірвати оборону Багдада і тим самим подати допомогу військові Тахіра ібн аль-Хусейна і особисто ясновельможному аль-Мамуну. Отримавши від Салмана останні відомості про наміри аль-Аміна і його найближчого почту, перський витязь хотів повторити свій успіх під Реєм, але добитися його шляхом інтриг. Це хураміти через підставних спільників умовили аль-Фадля ібн ар-Рабіха кинути халіфа, збунтували військові частини, які залишилися в Багдаді, з допомогою Хасана аль-Харша, переконали еміра правовірних, що айяруни віддані йому...

Мав Бахзад і особисті цілі: викликати аль-Аміна на поєдинок, заколоти у відкритому бою кинджалом Абу Мусліма аль-Хорасані і відправити матері голову. Була і Маймуна. Треба було визволити її. Та так, щоб не порушити клятви, яку дав хурамітам у Багдаді і Фатімі в Мерві, не зірвати її виконання... Витязь повинен бути кристально чесним. Як на зло, Салман, боячись провалу, тягнув із звільненням дівчини. Голові халіфських звіздарів куди дорожчі були власні справи. Він теж мав кохану, правда, вона жила далеко, потай заздрих Бахзаду і не квапився. Маймуна могла зачекати...

Дізнавшись про втечу аль-Аміна, багдадці полегшено зітхнули. Ібн аль-Фадлю не треба було більше ховатись, і він поклявся Зубейді, переконав її, що зуміє швидко розкрити хурамітську змову, йому лише потрібно одружитись з Маймуною, і дружина, за шариатом, все повинна розповісти чоловікові.

Увечері того ж дня він прибув у палац аль-Мансура, куди нікого не пускали. Через декілька годин в палац біля Золотих воріт завітала і сейіда халіфату. Тривога за аль-Аміна, від якого не було звісток, примусила її піти на його розшуки.

Бахзад зупинився в будинку старого мініяйла. Служник посеред ночі розбудив його. За спиною служника стояв Салман.

— Що сталося? — вигукнув Бахзад і скочив з ліжка. Як було домовлено, удаваний звіздар міг з'явитись тільки в крайньому випадку.

Салман усміхнувся. Він любив ефектні сцени. Після втечі аль-Аміна йому не хотілося залишатись у замку Вічності. Він скористався таємним ходом і наступний день потратив на те, щоб розпитати рибалок, чи не врятувався хтось із потопленої фелюги, чи не бачили вони трупа халіфа.

— Я — проноза, найлукавіший за всіх проноз світу! Без мене і турецький паша не варт гроша!

— Перестань хвалитись! Що сталося? — розсердився Бахзад.

— Вчора вночі потоплено фелюгу, на якій ясновельможний аль-Амін пробував тікати з Багдада.

— Я це вже знаю. Шкода, так мені і не пощастило вбити його... Через це ти прийшов?

— Коли прийшов, то ти радій! Все рознюхав носом, а не пюзом. Халіф не втік. Рано класти в домовину. Його врятував один дурень — місцевий рибалка. Зараз халіф у нього в домі, спить на соломі, — блазнював Салман, одягнений, як служник.

Він розповів, що еміра правовірних врятував якийсь Ахмед ібн Селям, дав йому притулок, мубаттану¹, шаровари, а то халіф був напівголий, і обіцяв вивезти на рибальському човні в безпечне місце далі від Багдада.

— Це аллах не дав потонути аль-Аміну! — зрадів Бахзад. — Він хоче, щоб справдилась моя клятва. Аллах милостивий! Священний кинджал Абу Мусліма проткне серце нікчемного сина Харуна ар-Рашіда. Справедлива приказка: «Від недруга чи друга — віроломному по заслугі!» Я вб'ю мерзенного аль-Аміна на поєдинку! Від священного кинджала він не втече!

— Не втече! — повторив Салман, відповідаючи власним думкам. — Живий аль-Амін може нашкодити аль-Мамуну. Тільки мертві нікому не заважають. Хай здійснить священний кинджал Абу Мусліма те, що йому призначено!

— Я викличу халіфа на відкритий бій! — вигукнув Бахзад. — Тільки дочекаюсь ранку!

Через півгодини в домі старого міняйла запанувала тиша, лише зрідка чулося соковите хропіння та один раз скригнули двері.

В кінці ночі, коли сон переходив у яву, Бахзadu здалося, що кімнатю хтось крадеться. Він розплющив очі.

---

¹ Мубаттага — верхній одяг, схожий на довгий каптан, на підшивці.

До стіни, де мав висіти кинджал, тягнулась темна постать. Бахзад скочив з ложа і рукою схопився за гачок. Кинджала на ньому не було.

— Це я, Салман! — почув він шепіт, упізнав голос і вперше в житті вилаявся, як належить лаятись героям роману.

— Що ти тут робиш?

— Зараз, власне, нічого. Все, що треба, я вже зробив, — відповів Салман. — На, візьми свій кинджал.

За звичкою, Бахзад провів пальцем по лезу. На холодній сталі була запечена кров.

— Ти що, когось убив?

— Аллах напоумив мене, — вигукнув Салман, і його очі блиснули в напівтемряві. — Аллах навчив, як допомогти здійсненню твоєї клятви. Священний кинджал Абу Мусліма вбив аль-Аміна.

— Навіщо ти це зробив? Навіщо!

— Поєдинку все одно не було б, — промовив Салман, запалюючи свічку. — Емір правовірних, хай буде земля йому пухом, збирався втекти, поки ще темно. Заколоти його ударом у спину тобі не дозволила б твоя гордість. А моя, як бачиш, дозволила. В ім'я нашої спільної справи! Тепер місія, з якою нас послали в Багдад, виконана до кінця.

Чи можна створити нову державу без лукавства, запроданства, ошуку і віроломства? — вів далі Салман, переходячи до виправдання своїх дій. — Ні! Такого не було і ніколи не буде! Безвісний Абу Муслім не став би Абу Муслімом аль-Хорасані, коли б винахідливо, всіма правдами і неправдами, не вбивав своїх ворогів. Що зробив аль-Мансур, коли халіфат був на грані розпаду? Лукавством заманив хорасанського вождя, усунув його з дороги і таким чином зміцнив владу. Що сталось би, коли б Харун ар-Рашид своєчасно не відправив упокоїтись візира? Джаафар ібн Ях'я так чи інакше розправився б з еміром правовірних і замість аббасидського халіфату виникла б держава Бармакідів.

Щось у цих міркуваннях було правдою, але що саме і скільки було її, цієї правди, Бахзад не міг збагнути.

— Згадай перші роки ісламу! Перший халіф Алі¹ був позбавлений влади тільки тому, що сліпо дотримувався

---

¹ Алі ібн Абу Таліб, так званий четвертий правовірний халіф, правив у 656—661 рр. н. е.

канонів справедливості, чесності, вірності,— твердив Салман, маючи власні погляди на хід історії.— Чому еміром правовірних не став один з його синів, аль-Хасан чи аль-Хусейн? Тому що від батька вони успадкували кришталеву правдивість і чистоту, таку некорисну в державних справах. Як, я питаю, був створений омейядський халіфат? Муавія¹ віроломно захопив владу. Коли б не його підступність, династії Омейядів не існувало б...

Я не поклав на тебе гріх убивства з-за рогу. Я несу його сам. Ти, як завжди, залишився чистенький. А на мою душу впала ще одна брудна справа.

Чомусь Бахзад знову згадав приказку: «Від недруга чи друга — віроломному по заслuzі!» Еміра правовірних убив його ж звiздар, людина, якій він довіряв більше, ніж іншим... Що це — кара божа, гра долі? Випадковiсть чи кільце довгого ланцюжка зрад, де віроломний розправляється з віроломним, щоб у свою чергу самому загинути від віроломства?

— Як же ти вбив його? — спитав він, подумки відзначаючи, що вбивство саме на руку: головний ворог знищений, кинджал зіграв свою роль, клятва виконана... Вчинок Салманів мерзенний, але він умудрився розповісти про нього так, що не хотілося йому заперечувати... паскудні дії приносили користь. Бахзад змушений був собі в цьому признатись,— вони були гидкі, але припустимі...

— Ти заснув, я і зняв твій кинджал,— почув він початок розповіді.— Переодягнувся в каптан, грубі шаровари, які носять хорасанські воїни, у міняйла цього добра скільки завгодно. По дорозі підмовив трьох лучників. Ми і вдерлись у будинок на березі Тiгру. Аль-Амін скочив, затрусився: «Алла... алла... клянусь алла... Не чіпайте мене! Я син Харуна ар-Рашіда! Я брат аль-Мамуна!» В руках у нього була подушка, і більше нічого. А нас — четверо. «Моя кров священна! — репетував він, тремтячи від жаху.— Моя кров...» Один лучник випередив мене і вдарив мечем. Не знаю, як це сталося, але аль-Амін подушкою відбив удар. Тут якраз я і підскочив, встромив кинджал між ребра. Аль-Амін зойкнув і впав. Я хотів йому сказати, що це я його штрикнув, його звiздар, але він був уже мертвий. От і все... Лучники відрізали голову, щоб віднести її Тахіру ібн аль-Хусейну — їм дадуть за це щедрu винагороду², а я повернувся сюди.

¹ Муавія ібн Абу Суф'ян — перший омейядський халіф, правив у 661—680 рр. н. е.

² Свідчення Ібн аль-Асіра. (Прим. автора).

Закінчивши, Салман спитав:

— Коли ми поскачемо в Хорасан? — І сам відповів, прямуючи до дверей: — Завтра вранці голова халіфських звіздарів доставить тобі твою кохану, а заодно — її бабку! Треба їхати в Хорасан.

Він любив обіцяти, тим більше, коли це виглядало ефектно.

— Як я тобі вдячний! — палко вигукнув Бахзад. Проникнути в палацовий гарем для нього було нездійсненним. — Нарешті я з'єднаюсь з Маймуною, і ми заживемо спокійним життям! Хураміти поставили тебе моїм служником. Служба закінчилась. Давай будемо друзями.

Салман його вже не чув.

Розділ 69

ГОЛОВА ЯСНОВЕЛЬМОЖНОГО АЛЬ-АМІНА

Базар аль-Кархі був забитий городянами, фелахами, бедуїнами, айярунами. Між торговими рядами верхи на осли пробирався задуманий і похмурий голова халіфських звіздарів. Трохи віддалік на скакуні сидів перс в яскравому кольоровому халаті. Затерті в натовпі, де піші перемішались з кінними, вони не могли рухатися в потрібному напрямі і бурхливим людським потоком були винесені на площу біля Куфських воріт.

Від табору Тахіра ібн аль-Хусейна, що стояв серед передмісних садків, рухалась зустрічна процесія. В ній переважали хорасанські воїни. На високо піднятому списі була наколота закривавлена голова аль-Аміна.

Вітальні крики залунали в повітрі. Люди раділи. Міжусобна війна закінчилася.

Якийсь перс підійшов до голови халіфських звіздарів.

— Саяям алейкум, шановний звіздаре! Як ти думаєш, що буде далі з головою мерзенного аль-Аміна?

— Ва алейкум-уссаяям, незнайомцю! — відповів удаваний звіздар. — Зірки показують, що наш вождь Тахір ібн аль-Хусейн надішле голову аль-Мамуну. Разом з плащем Мухаммеда, халіфським жезлом і перснем з печаткою. Ясновельможний аль-Мамун, запам'ятай це, незнайомцю, стане халіфом.

— Хай живе старший син Харуна ар-Рашіда! — крикнув хтось із натовпу. Крик підхопили, і швидко площею заgrimіло: — Хай буде над нами емір правовірних! Хай буде еміром правовірних ясновельможний аль-Мамун!

В палаці аль-Мансура новий день почався пізно. Про загибель аль-Аміна тут ще не знали. Маймуну викликали з гарему. З нею пішла і Умм Джаафар.

— Я тут, щоб замінити твою гарну сукенку на білий одяг, щоб темні дні твого життя змінились ясними днями,— сказав Ібн аль-Фадль, звернувши увагу і на жалобний одяг дівчини, і на її блідість, від якої вона стала ще прекраснішою.

Маймуна відсахнулась, наче побачила скорпіона, що приготувався її вкусити.

— Коли ти добровільно не захочеш стати моєю дружиною, я знайду інший шлях.

— Нема в світі шляхів, які б привели тебе до мене,— вигукнула вона гордо.— Дай мені спокій!

— Чоловіки не відступають!

Умм Джаафар не могла більше мовчати.

— Кинь про неї думати! — промовила вона і додала повчально: — Коли дівчина не кохає, справжній чоловік знаходить собі іншу. В Багдаді багато красунь.

— Я від свого не відступаю! — вигукнув Ібн аль-Фадль, червоніючи.— Біля воріт мого сигналу чекають айяруни.

Крізь вузькі щілини віконець в кімнату проник вуличний гомін, а Маймуні вже здалося, що в палац ввірвались багдадські бродяги.

— О горе мені! — закричала вона і звернулася до аллаха.— Наймилостивіший і всемогутній, або перерви нитку моїх нещасть і дай мені пожити спокійно, або візьми до себе мою бідну душу!

На порозі несподівано з'явилась Зубейда. Після безсонної ночі вона була зліша, ніж завжди.

Побачила Умм Джаафар і накинулася на неї.

— Чого тобі тут треба, в палаці? Хто тебе кликав?! — Потім звернулася до Маймуни.— Де твій Бахзад?! Кажі!

— Я нічого не знаю, я ж у темниці.

Зубейда не слухала.

— Бери, нарешті, цю дівку і роби з нею, що хочеш,— крикнула вона Ібн аль-Фадлю.

— Зглянься! — заволала Умм Джаафар.— Зглянься хоча б наді мною! Ти ж мати, ти знаєш, що таке втратити дитину!

Сейїда халіфату здригнулася. За останні дні вона страждала більше, ніж за все своє життя. Раніше б посміялася над словами старої, а зараз не могла...

Людина створена аллахом так, що відчуває страждання інших, розділяє їх тільки тоді, коли сама зазнала горя. Ситий голодного не розуміє, а голодний — спраглого; здоровий не розуміє хворого. Від чого залежать вчинки людей? Чим вони зумовлюються? Багато закладено в людині з дитинства — природні якості, — багато дає досвід. І те і друге впливає на вчинки. Почувши плач дитини, холостяк докоряє батькам, що вони не виховують її. Одружившись, той же чоловік квапиться заспокоїти немовля, ледве воно пискне.

Серце Зубейди сповнювалось то болем, то гнівом.

— Кажі, де Бахзад!

Запала тиша.

Сейїда халіфату заскреготала зубами і поспішила вийти з кімнати.

З-за закритих дверей почувся крик Маймуни:

— Не підходь до мене! Я в'ю себе! Допоможіть! Допоможіть!..

Розділ 70

РОЗВ'ЯЗКА

Довідавшись, що прийшов халіфський звіздар, Зубейда викликала його до себе.

— Мабуть, хоче розпитати про свого сина, — посміхнувся Салман, підморгнувши персу, який його супроводив. — А може, про Бахзада. Вона часто згадує. Ну, я піду сам...

— Чому ж, шановний звіздаре? Дозволь і мені піти з тобою, — попросив перс. — Куди це поділася палацова варта?

Бажання гостя — закон для господаря, і Салман звернувся до служника:

— Іди і скажи повелительці, що я не сам. Зі мною друг, він теж учений.

В покої аль-Аміна, де на них чекала Зубейда, вони увійшли вдвох.

— Куди ти подівся, мільфане Сахдун? — вигукнула сейїда халіфату, якій не терпілося поворожити на сина.

Він оглянув кімнату, з задоволенням відзначивши, що в ній нема охоронців, і промовив:

— Шукав Бахзада, моя повелителько.

— Знову, мабуть, не знайшов...

— Чого ж! Знайшов!

— Де він, проклятий джин?!

— Перед тобою, моя повелителько.

Салман показав на свого супутника в яскравому кольоровому халаті.

— Як ти смієш, нещасний, сміятись наді мною?! — розлютилася Зубейда. — Голова твоя з пліч! І твого гостя теж! — Вона повернулася до Бахзада, зміряла його презирливим поглядом. — Хто такий?! Кажі!

Перський витязь вклонився і відповів:

— Твій звіздар і мій служник сказав тобі правду.

— Ах, он воно що! Змова! Все буде відомо халіфу! Все! Обоє чекає люта смерть!

— Я не боявся аль-Аміна живого, — спокійно мовив Бахзад, — чи ж злякаюсь мертвого?

— Ти брешеш! — вигукнула вона і зблідла. Було сказане слово, яке вона боялась почути. — Ні! Ні! Ти брешеш!

— Я звик казати правду, сейїдо, аль-Аміна більше нема на цьому світі!

— Не вірю! Не вірю!

— Його голова виставлена на списі біля Куфських воріт.

Вона затремтіла, як загнана лань. Від страшної звістки не втечеш, не сховаєшся. Зубейда почала бити себе по обличчю, рвати волосся, заридала, заголосила.

— Сину мій любий! Тобі б жити та жити!

Раптом за стіною почувся крик:

— Хто тут правовірний? Допоможіть! Рятуйте!

Бахзад упізнав би цей голос серед реву натовпу. Він вибіг з кімнати. Коридором айяруни тягли Маймуну, яка опиралася. Покривало її було зірване з плечей, коси розтріпані.

— Швидше! Швидше! — командував Ібн аль-Фадль, за наказом якого схопили дівчину. Двірцева варта розбіглася ще вчора...

Бахзад закричав:

— Осквернитель шаріату! Захищайся!

Айяруни кинулися врозтіч. Не минуло й хвилини, як Ібн аль-Фадль корчився на підлозі в останніх конвульсіях.

Маймуна дякувала своєму коханому, а з відчинених дверей долинав крик Зубейди:

— Сину мій любий! Ти живий! Скажи, що ти живий! Вони насадили твою голову на спис! Ти ж боявся болю! О горе мені! Слуги! Зніміть його голову! Принесіть мені. Я не хочу більше жити! Не хочу!

Розділ 71

ЩЕ ОДНА СМЕРТЬ

Багдад, великий, бентежний, неспокійний, жадібний до влади, грошей і слави, залишився далеко позаду. Гойдаючись у палакніні, Маймуна не вірила своєму щастю, щохвилини поглядала на Бахзада, який не злазив з коня, і переводила погляд на схід, де мали з'явитись будинки Мерва. З насолодою слухала наймилішу серцю музику — передзвін верблюдячих дзвіночків. Чи не мариться їй усе це? Може, вона, як і раніше, в ненависному палаці аль-Мансура, в маленькій кімнаті гарему, і те, що бачить і чує, — лише чарівний сон, який швидко зникне, досить тільки прокинутись?

Минуло майже п'ять років, як Харун ар-Рашид був похований в Тусі. Криваві чвари між його синами закінчились. Той, хто виявився слабкішим, загинув. Володарем халіфату став аль-Мамун. Справи за нього вів аль-Фадль ібн Сахль.

Як і пророкував Салман, Тахір ібн аль-Хусейн переслав у Хорасан атрибути халіфської влади. Разом з головою аль-Аміна вони були урочисто піднесені новому еміру правовірних, який відслужив аллаху вдячний молебень.

За вказівкою Двоголового візира призначили престолонаслідника. Аль-Фадль ібн Сахль домігся свого — після аль-Мамуна престол повинен зайняти Алі ар-Різа, духовний голова шіїтів.

Швачки, шаповали і красильники збилися з ніг: гарний одяг Аббасідів повсюдно був замінений шіїтським одягом зеленого кольору.

На базарній площі вони зробили зупинку: далі Бахзад, Маймуна і Умм Джаафар попрямували до будинку Фатіми, а Салман подався у винарню, де він не був уже багато років.

— Витязям завжди везе, — промовив колишній голова халіфських звіддарів, прощаючись. — Ти знайшов своє щастя. А мені доведеться його ще шукати... Аль-Гафр і аш-Шаратан тільки підморгують з нічного неба, не дуже-то вони схильні допомогти тим, у кого нема довгого родоводу.

Бахзад ладен був передати йому високий пост у хурамітській общині. Він уже пропонував це, бо мріяв залишити справи і знайти спокій в родинному колі.

— Я дивлюсь вище,— признався Салман,— хочу влади над людьми. Зроби мені послугу, як я тобі робив багато разів.

— Що ти хочеш? Скажи!

— Без родовитої дружини на гору, видно, не вилізеш. Час мені одружитися. Не буду ж я все життя алхіміком чи звіздарем. Я давно намітив собі дівчину. Мені сподобався її голосок. Наче струмочок дзюркотливий під чадрою стрімчака. Я кажу про Бурлан, племінницю візира. Умов її батька і дядечка, а я роздобуду тобі голову аль-Аміна, як ти просив.

Салман багато зробив для перемоги шиїтів і тепер міг подумати й про себе.

Фатіма була зовсім слаба. Бахзад вручив обох гостей старому служникові, щоб він відвів їх в кімнати для відпочинку, а сам поспішив до матері. Довго кликав її, вдивляючись в обтягнуте жовтою шкірою обличчя, як у небіжчиці. Фатіма нарешті розплющила очі.

— Це я, мамо!— сказав він, боячись, що вона знову знепритомніє,— аль-Амін убитий. Священний кинджал Абу Мусліма проколов його серце. Влада Аббасідів закінчилась. Халіфат перейде до шиїтів.

— Аллах задоволений тобою, сину мій!— прошепотіла вона ледь чутно.

— Завтра я покажу тобі голову аль-Аміна.

— Я вірю тобі.— Вона простягла йому руку, і він відчув холод її пальців.— Поховай зі мною голову Абу Мусліма.

Бахзад опустився перед матір'ю на коліна, змахнув дві сиротливі сльози, які ніяк не могли скотитися з його глибоко запалих очей, і сказав:

— Благослови мене, мамо! Я привіз дівчину, з якою хочу одружитись. Вона була мені подругою у дні моїх знегод. Хай розділить зі мною роки щастя!

Фатіма пожвавішала, і Бахзад зрозумів, що мати хоче бачити Маймуна.

Коли Маймуна підійшла до ложа вмираючої, він сказав:

— Мамо! Ось ця дівчина. Вона дочка Джаафара ібн Ях'ї. Я— Кейфар, я помстився за свого діда і відомстив за її батька. Сама доля звела нас, і ми кохаємо одне одного.

Кохання наше перевірене часом і витримало всі випробування.

Фатіма щось пробурмотіла, показуючи на чорний одяг Маймуни, і всі зрозуміли, що це наказ зняти чорну сукню.

Жених і наречена взялися за руки і поклялись нікому не розповідати про своє високе становище. Вони побували біля тих, у чийх руках було кермо влади, побачили, яка між ними боротьба за неї. Краще бути маленькими, непомітними людьми, нікого не мучити! Дуже багато нагорі бруду і насильства. Опинившись серед сильних, ставши володарем, людина грубіє, стає нечутливою і жорстокою. Така нагорода за підвищення! Дорога нагорода, створена аллахом!

Раптом Фатіма заворушилась.

— Голову батька Муни, хороброго Джаафара ібн Ях'ї теж поховайте зі мною,— прошепотіла вона, ледве ворущачи губами.— Прощайте, мої любі! Я помираю... Я щаслива...

Це були останні слова дочки Абу Мусліма аль-Хорасані.

Розділ 72

ХТО ДРУЗІ І ХТО ВОРОГИ?

— Складні і невідомі сплетіння людських доль. Доля тяжить і над простими людьми і над володарями, тиранами. Учора ще всесильний халіф сьогодні стає прахом. Така воля небес, яку ми вчасно зуміли передбачити,— промовив аль-Фадль ібн Сахль, натякаючи на те, що хурамітськими посланцями в Багдаді керували з Мерва.— Хто ж убив аль-Аміна? Я чув кілька версій, але вони неправдоподібні.

Бахзад докладно розповів про останні дні облоги міста і про Салмана, як відважного хорасанця, який достойний найвищої нагороди.

— Я радий це чути! — вигукнув візир і звернувся до другого відвідувача.— Ми намітили, як віддячити тобі за старанність. Халіф щедрий. Ти будеш удостоєний високого звання еміра і очолиш диван громадських робіт.

Салман підвівся з подушки і низько вклонився:

— Як раб аллаха, я схиляюся перед милістю ясновельможного аль-Мамуна. Як самотній чоловік, я прошу ще прихильності...

Натяк зрозуміли.

— Ми знайдемо тобі красуню! Слава аллаху, це не так важко.

Момент настав, і Бахзад витягнув білу хустку старости.

— Мій друг був у імама і ознайомився з переліком мервських наречених. Вибір великий, і достойних багато. Хорасанські дівчата нині в ціні. У Салмана давно вже зайняте серце. Кохання його сильне. Він мріє про одну супутницю життя.

— Хто ж вона?

— Бурлан, мій візире.

— Який жаль! — сплеснув руками Двоголовий і завовтузився на тахті.— Моя племінниця заручена.

Це була несподівана новина. Перераховуючи мервських наречених, імам назвав і дочку аль-Хасана ібн Сахля. Бахзад одразу ж сказав про це візиріві аль-Мамуна.

— Заручини поки що тримаються в таємниці,— зам'явся аль-Фадль ібн Сахль.— На те є різні причини...

Салман був розлютований. Гинули надії, заради яких він старався. Йому потрібно було закріпитись у колі прибічників еміра правовірних за допомогою родинних зв'язків. Про кохання він не думав, Бурлан була найвигіднішою парою.

— Хіба візир забув про свою обіцянку?

— Яку?

— Віддати племінницю тому, хто більше зробить для усунення аль-Аміна. Так було сказано в палаці п'ять років тому, коли Бурлан була ще маленькою дівчинкою.

Двоголовий подав знак рабові махати великим опахом із страусових пір'їн і церемонно промовив:

— Запам'ятай, раб аллаха: аль-Фадль ібн Сахль завжди додержує слова. Моя племінниця заручена з ясновельможним аль-Мамуном. Хіба халіф не перевершив усіх у справі перейняття влади в аль-Аміна? А втім, я — дядько Бурлан, а не батько. Питання про її одруження вирішує аль-Хасан ібн Сахль. На великий жаль, він недавно поїхав у Багдад з халіфським дорученням.

Увечері Салман дуже прохав еміра правовірних прийняти його. Зустріч відбулася віч-на-віч. Халіф багато чув про пригоди головного багдадського донощика. Його уміння інтригувати, кувати лихо могло знадобитись у Мерві не менш, ніж у Багдаді.

Салманом керувала жадова помсти. «Бурлан вислизнула, аллах з нею! Я виберу іншу. Мерзенного аль-Фадля

ібн Сахля буде легко знищити, стерти з лиця землі. Місце візира займе прибічник еміра правовірних, чию дочку я намічу в дружини... Риск великий, але ризикувати — моя професія».

Дочекавшись, коли халіф закінчив розпитувати, Салман знизив голос до шепоту.

— Ясновельможному аль-Мамуну загрожує небезпека...

— Яка?

— Я вважаю за необхідне попередити еміра правовірних. Аль-Фадль ібн Сахль не стільки виконує його накази, скільки прибирає владу до своїх рук.

«Чи не підсланий він?» — подумав аль-Мамун, обережно відповідаючи:

— Мій візир має право діяти від мого імені...

— Емір правовірних не хоче говорити того, що думає, — наполягав на своєму Салман. — Він не може не розуміти політики, яку проводить аль-Фадль ібн Сахль. Ось хоча б престолонаслідування...

«Розумний чоловік, а не може зрозуміти, що великі краще бачать зверху. Думає, що державою керують дурні... — міркував собі аль-Мамун. — Аль-Фадль ібн Сахль був мені потрібний, щоб скинути аль-Аміна. Життя на цьому не зупинилось...»

Вголос він сказав:

— Я призначаю спадкоємцем Алі ар-Різу тому, що серед Аббасідів зараз нема достойного.

— А коли б був? Хіба візир допустить? Тоді з Хорасану емірові правовірних не виїхати...

— Мене дивує твоя обізнаність. Не так-то просто бачити з Багдада те, що діється в Мерві. Я поки що не збираюся нікуди. Супротивники Аббасідів допомогли мені піднятися на престол, і я їм вдячний.

Салман навів останній доказ:

— Мета, яку поставили перед собою шиїти, досягнута лише наполовину. На це не можна заплющувати очей. Хто не схоче довести до кінця почату справу? Заважає емір правовірних. Він — Аббасід, і тільки коли з ним буде покінчено, династія буде ліквідована остаточно.

— Це так, — погодився аль-Мамун. — Але що робити?

— Хай халіф доручить мені врятувати його...

Емір правовірних вагався. «Цей чоловік небезпечний! Для ворогів і для друзів. Він не бачить між ними різниці. Невідомо, кому більше заподіє шкоди... Треба дізнатись,

які сили ним рухають... Чому раптом він пішов проти візира? А втім, це не важко буде розвідати...»

Відповідь аль-Мамуна була коротка:

— Ми обдумаємо те, що ти сказав.

Розділ 73

ВІД НЕДРУГА ЧИ ДРУГА — ВІРОЛОМНОМУ ПО ЗАСЛУГІ

Незабаром після згаданих подій до ясновельможного аль-Мамуна прийшов Алі ар-Різа і сказав:

— Рідня еміра правовірних у Багдаді почала діяти проти еміра правовірних. Хашиміти заперечують моє престолонаслідування, хочуть присягнути Ібрагіму ібн аль-Махді. Поширюють чутки, що емір правовірних зачаклований в Хорасані.

— Про це я нічого не чув,—сказав щиросердо аль-Мамун.

— Аль-Фадль ібн Сахль занадто старанно оберігає спокій халіфа.

Шітський імам криво усміхнувся, а емір правовірних задумався.

— А втім, візир щось мені розповідав...— промовив він.— Що нібито Ібрагім ібн аль-Махді повинен керувати Багдадом...

У відповідь Алі ар-Різа обіцяв привести до халіфа людей, які прийшли з Багдада, і клятвено переконував, що хашиміти не погоджуються з аль-Мамуном у питанні престолонаслідування. Вони запевняють підданих еміра правовірних, що він не мав права призначати спадкоємця престолу¹.

Дійшла звістка і до Салмана. Почувши про події в Багдаді, він радісно вигукнув:

— Плов готовий! Тепер можна буде розважити душу. Халіф без мене не обійдеться. Звершиться моя помста!

Він не помилився.

У 202 році хіджри аль-Мамун вирішив залишити Хорасан і перебратися в Багдад, звідти легше буде керувати халіфатом. В Сархасі була зроблена зупинка. Аль-Фадль ібн Сахль пішов у лазню. Попаритися в гарячих лазнях було

---

¹ Свідчення Ібн аль-Асіра. (Прим. автора).

улюбленим заняттям городян¹. З невисокого будинку лазні візир не вийшов... Звідти витягли його труп. Убивцю так і не знайшли. Стратили банщика, грубника, рознощика питної води... Минув тиждень і, з'ївши кетяг винограду, сконав Алі ар-Різа. Отрута подіяла швидко. На відміну від аль-Фадля ібн Сахля, який довго стікав кров'ю від одержаних ран, шиїтський імам не чув болю...

Пішли чутки, що до обох смертей причетний аль-Мамун². Хорасанці знову програли — династія Аббасидів стала на чолі халіфату.

Ніхто не здогадався про істинну роль еміра громадських робіт. Салман умів ховати кінці в воду. Але дні його були злічені. «Від недруга чи друга — віроломному по заслугі». Халіф боявся таємного виконавця своєї волі. За його наказом Салмана було вбито.

Тихо пройшло в Мерві весілля Бахзада і Маймуни. Подружжя зажило спокійно, дружно. Хто зустрічався з ними, бачив, як хороше їм удвох, як втішаються вони життям. Десь буяли підлість, змови, зради, йшла боротьба за владу, а в долині далеко від базарної площі звило гніздо безтурботне щастя.

Аль-Мамун одружився з Бурлан, яка так ніколи і не дізналася, за яких обставин загинув її дядечко. Грандіозним, пишним, бучним було весілля еміра правовірних, описане літописцями.

Роман наш закінчився. Ми розповіли історію синів Харуна ар-Рашіда, історію Бахзада і Маймуни. Одні піднялись до осяйних вершин, другі загинули, треті — на їхньому боці наші симпатії — вважали за краще залишитись маленькими людьми. Тяжким був їхній шлях, відмовились вони від посад і нагород, хоч мали на це право, не побажали панувати, ображати, тиранити. Були достойні щастя і знайшли його. Були чуйні, щиросерді, бажали людям добра.

І ми приєднуємося до їхніх побажань:

Через день, через два, через рік,
Коли добрий ти є чоловік,
Хай тобі усміхається щастя,
Хай тобі уладнати все вдасться!

---

¹ У Багдаді було 10 000 гарячих лазень.

² Свідчення Ібн аль-Асіра, аль-Фахрі, аль-Ісфгані, Ібн Халлікана. (Прим. автора). Ібн Халлікан (1211—1281 рр. н. е.) — арабський історик.

ПРО АВТОРА

Коли ми перегортаємо останню сторінку історичного роману, нас завжди цікавить, що з прочитаного було в дійсності, а що є фантазією автора, літературним домислом?

Художні твори, що змальовують події давно минулих років, ніколи не бувають правдивими до кінця. Але вони близькі до істини. Одні — більше, інші — менше. Яка ж міра правдивості щойно прочитаного роману, дія якого віддалена від наших днів на тисячоліття?

Із часами правління халіфа Харуна ар-Рашіда нас знайомили сухі розділи з підручників історії середніх віків та соковиті, колоритні казки «Тисячі і однієї ночі», які, проте, грішили неісторичністю. Цю добу нам знову відкрив Джірджі Зейдан (1861—1914), визначний представник арабської літератури і науки другої половини ХІХ — початку ХХ століття, великого таланту письменник, публіцист, учений-історик, літературознавець, видавець. В його творчості вдало поєдналися конкретні знання вченого-історика талант справжнього майстра історичного роману.

Син дрібного бейрутського торговця, учень шевця, служник в кафе — такий початок біографії Джірджі Зейдана. В молоді роки майбутній романіст і гадки не мав про літературну діяльність. У двадцять років він поступає вчитися на медичний факультет, але через два роки його було виключено за участь у студентському страйку.

Закінчується сторінка життя, пов'язана з Бейрутом. Джірджі Зейдан переїжджає в Каїр, де його доля різко змінюється. Талановитий юнак починає виступати в газетах, журналах, береться за переклади, вивчає історію, літературу, лінгвістику. З 1892 року він засновує журнал «Аль-Хіляль» («Півмісяць»), в додатках до якого побачили світ його історичні романи. Письменник багато і плідно працює. Він написав більше двадцяти історичних романів, що охоплюють період від зародження ісламу до ХІХ століття і які з певністю можна назвати літературною історією арабів. Як учений, Джірджі Зейдан відомий багатотомними працями: «Історія мусульманської цивілізації», «Історія арабської літератури», «Нова історія Єгипту» та десятками інших історико-філософських і літературознавчих робіт.

Для Єгипту і Сирії кінець ХІХ — початок ХХ століття — доба великих соціально-економічних та суспільно-політичних реформ, по-

в'язаних з розкладом феодальних відносин та розвитком капіталізму, доба культурного піднесення, що її арабські вчені називають Відродженням. В цей час міцніє і мужніє арабська література, тісно пов'язана з національно-визвольним рухом, народними революціями. За цих умов висвітлення подій арабського середньовіччя, талановитим ініціатором якого виступив Джірджі Зейдан, сприяло зміцненню національної самосвідомості, запалювало народні маси на боротьбу. Саме тому творчість Джірджі Зейдана знайшла такий широкий відгук не лише серед арабських читачів, але виллилася в явище світового значення.

В усіх своїх творах Джірджі Зейдан до кінця правдивий: як письменник — будує цікаву сюжетну лінію, як учений — тісно пов'язує її з подіями, що були чи могли б бути в дійсності. І ніколи не відступає від історичної правди.

Роман «Сини Харуна ар-Рашіда», поряд з іншими історичними романами («Абу-Муслім аль-Хорасані», «Сестра Харуна ар-Рашіда»), входить до «Серії оповідей з історії ісламу» і ніби завершує цю своєрідну літературно-історичну трилогію. В основу роману покладено кривавий розбрат між аль-Амін'ом, який успадкував владу «не за законом», бо він молодший син, і аль-Мамуном — далекогляднішим і хитрішим. Аль-Мамун вміло використовує тяжіння Хорасану до самостійності і з допомогою вдалого політичного маневру добивається перемоги, від якої самі хорасанці мало що виграють.

У романі діють близько десяти справжніх історичних осіб. Легко помітити, що деякі з них — аль-Мамун, Тахір ібн аль-Хусейн, який став потім засновником династії Тахіридів, — накреслені штрихами, не рельєфні. Значною мірою це пояснюється браком точних даних. Джірджі Зейдан свідомо не хоче вдаватися до домісли. Характерна риса його творчості — прагнення до максимальної достовірності. Згадаймо, як він змальовує одяг, оздоблення палаців, народні звичаї, придворний етикет. Навіть у дрібницях автор правдивий до скрупульозності, часто посилається на наукові джерела (кількість зносок при перекладі зменшено). Про події та осіб, з якими ми зустрічаємося в «Синах Харуна ар-Рашіда», можна знайти відомості в інших історичних книжках.

«Арабський Вальтер Скотт», як часто називають Джірджі Зейдана літературні критики, не відходить від правди і в сюжетних лініях історичного роману. Письменник грішив іншим: ретельно вивчивши історичні версії, він вибирає одну з них, яка йому особисто здається найправдивішою, хоч, можливо, і відкидається іншими вченими.

Цікаво, що в порівнянні з романом «Сестра Харуна ар-Рашіда» в «Синах Харуна ар-Рашіда» немає описів гарему. Пояснюється це тим, що увага автора була зосереджена на більш цікавому з його

точки зору матеріалі. Роман писався не для європейського читача, якому гарем уявляється вершиною екзотики. Арабів гаремом не здивуєш, і Джірджі Зейдан це враховує.

З тих же причин він часто випускає деякі реалії (арабам вони не потрібні), що утрудняє нам розуміння роману і місцями вимагає пояснення.

В руках Джірджі Зейдана були багаті архівні дані, і він їх використав, переробив, літературно оформив. З ряду майстерно написаних сцен вимальовується художнє полотно давно минулої епохи.

Дещо на Сході і сьогодні залишилося від минулих часів. Впираючись мінаретами в незмінно синє, гаряче від спеки небо, височать, як і тисячоліття тому, стародавні мечеті, та сьогодні, замість мuedзнна, до молитви закликає віруючих магніфонний запис, у вузькому провулку зустрічаються верблюди і сітроєн. Немає вже халіфів, зникають навіки короновані володарі, народжуються міцніють народні уряди.

Історія відраховує свій поступ. Все далі й далі відходить минуле. І ми вдячні Джірджі Зейдану, що він дав нам можливість краще пізнати те, що було колись...

ІГОР ЛЕБЕДИНСЬКИЙ

Джирджи Зейдан
СЫНЫ ХАРУНА ар-РАШИДА

Исторический роман
(*На украинском языке*)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор *О. А. Підвишинська*

Художник *А. Ю. Львов*

Художній редактор *В. В. Машков*

Технічний редактор *Б. С. Куйбіда*

Коректор *О. К. Бобренко*

Виготовлено на Харківській книжковій фабриці ім. М. В. Фрунзе республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига», Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

Здано на виробництво 14.III 1974 р. Підписано до друку 14.VI 1974 р. Формат паперу $84 \times 108^{1/32}$. Папір № 3. Фізичн. друк. арк. 7,5. Умовн. друк. арк. 12,6. Обліково-видавн. арк. 13,599. Ціна 51 коп. Замовл. 4-113. Тираж 30 000.

**ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»**

ГОТУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ:

ЛІТЕРАТУРА НАРОДІВ СРСР

БІБЛІОТЕКА «СКАРБНИЦЯ БРАТНІХ ЛІТЕРАТУР»

КЕШОКОВ А. Вершини не сплять (Зелений півмісяць).

Роман. (З кабардинської).

КОЧАР Р. Біла книга.

Повісті та оповідання. (З вірменської).

МУСАЄВ Г. Північний вітер.

Роман. (З азербайджанської).

ПЕРМІТІН Ю. М. Перше кохання.

Роман. (З російської).

ХУДАЙНАЗАРОВ Б. Люди піскі

Повісті. (З туркменської).

ШАМЯКІН І. П. Тривожне щастя.

Повісті. (З білоруської).

БІБЛІОТЕКА «МУЖНІСТЬ»

КАЗАКЕВИЧ Е. Г. Весна на Одері.

Роман. (З російської).

СИМОНОВ К. М. Солдатами не народжуються.

Роман. (З російської).

ШОЛОХОВ М. О. Вони воювали за Батьківщину.

Роман. (З російської).

СЕРІЯ «ЛАУРЕАТ»

САРТАКОВ С. В. Повільний гавот.

Роман. (З російської).

БІБЛІОТЕЧКА «МУДРІСТЬ НАРОДНА»
РОСІЙСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ.

Випуск 1-й.
УЗБЕЦЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ.

ЗБІРНИКИ

РОСІЙСЬКЕ ОПОВІДАННЯ.
Випуск 2-й. (*З російської*).
«СУЗІР'Я». Випуск 9-й.
(Присвячено 30-річчю перемоги СРСР
у Великій Вітчизняній війні).

ІЛЮСТРОВАНІ ВИДАННЯ

АЙТМАТОВ Ч. Джаміля.
Повість. (*З киргизької*).
БЕКБАУЛОВ У. Тарас на Аралі.
Роман. (*З каракалпацької*).
ГРІВА Ж. Любов і ненависть.
Роман. (*З латиської*)

ОКРЕМІ ВИДАННЯ

БРИЛЬ Я. Вітраж. Ліричні нотатки.
(*З білоруської*).
СЕРГЄЄВ-ЦЕНСЬКИЙ С. М. Вибух на світанку.
Романи й повісті. (*З російської*).
СИНЕЛЬНИКОВ Л. С. Кіров.
Документальна повість. (*З російської*).

ІНОЗЕМНА ЛІТЕРАТУРА

СЕРІЯ «ВЕРШИНИ СВІТОВОГО ПИСЬМЕНСТВА»

- ГОЛСУОРСІ. Д. Сага про Форсайтів.
Трилогія. (З англійської).
МАНН Г. Молоді літа короля Генріха IV.
Роман. (З німецької).

СЕРІЯ «ЗРУБІЖНА НОВЕЛА»

- НАМ КАО. «Очі» та інші новели.
(З в'єтнамської).
МАНН Т. «Трістан» та інші новели.
(З німецької).
СУЧАСНА НОРВЕЗЬКА НОВЕЛА.
Збірник.

СЕРІЯ «ЗРУБІЖНА САТИРА ТА ГУМОР»

- ЛАРНІ М. Сократ у Хельсінкі.
(З фінської).

БІБЛІОТЕЧКА «МУДРІСТЬ НАРОДНА»

- ЧЕСЬКІ І СЛОВАЦЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ
Збірник.

СЕРІЯ «ДРУЖБА»

- ДИМОВ Д. Тютюн.
Роман. (З болгарської).
ДАРВАШ Й. П'яний дощ.
Роман. (З угорської).
ЖУКРОВСЬКИЙ В. Хрещені у вогні.
Роман. Новели. (З польської).
ЧОПИЧ Б. Прорив.
Роман. (З сербсько-хорватської).

ПЕРЕМОГА.

Збірник творів письменників
країн соціалістичної співдружності,
присвячений 30-річчю перемоги
над фашистською Німеччиною.

ОКРЕМІ ВИДАННЯ

ЛАРРА Х. Невільниця.

Роман. (З іспанської. Болівія).

О'КЕЙСІ Ш. Я стукаю у двері. На порозі.

Роман. (З англійської. Ірландія).

ФРАНК Л. Зліва, де серце.

Роман. Повість. Оповідання. (З німецької).

ФІЦДЖЕРАЛЬД Ф.-С. Ніч лагідна така.

Роман. (З англійської).

ХІКМЕТ Н. Романтика.

Роман. (З турецької).

ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ

Книжки видавництва «Дніпро»

можна придбати

в усіх книгарнях республіки.

Їх також можна замовити

обласним відділам «Книга — поштою»
або столичному магазину «Книга — поштою»

(Київ-117, вул. Попудренка, 26(Д),

які надсилають книжки післяплатою.

69101

